

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ**

Матеріали міжнародних соціологічних читань
пам'яті Н.В.Паніної

Київ
2008

ББК 60.5

С 89

С 89 Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі. Матеріали міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної / За наук. ред. Є.І.Головахи та О.Г.Стегнія. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2008. – 192 с.

ISBN 978-966-02-4992-9

Книга містить доповіді «Перших міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної», есе учасників конкурсу «Кращий молодий соціолог 2008 року», а також матеріали, що висвітлюють яскраві риси особистості та наукової діяльності Наталії Паніної. Для професійних соціологів і всіх, хто цікавиться сучасним станом розвитку соціологічної науки.

ББК 60.5

В оформленні обкладинки використано малюнок Н.В.Паніної.

Рецензенти:

О.Г.Злобіна, доктор соціологічних наук,

П.В.Кутуєв, доктор соціологічних наук

Затверджено до друку Вченою радою Інституту соціології НАН України. Протокол №6 від 28 жовтня 2008 р.

ISBN 978-966-02-4992-9

© Інститут соціології НАНУ, 2008

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ І	
МАТЕРІАЛИ ПЕРШИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ЧИТАНЬ	
ПАМ'ЯТІ НАТАЛІЇ ПАНІНОЇ	
ПРИВІТАННЯ	
<i>Валерій Ворона.</i> Інститут соціології НАН України	7
<i>Георг Турн.</i> Центр досліджень з соціальних наук Берліна	8
<i>Владимир Магун.</i> Інститут соціології РАН, Москва	10
<i>Лариса Івшина.</i> Газета «День»	12
<i>Мирослав Попович.</i> Інститут філософії НАН України ..	13
ДОПОВІДІ	
<i>Клер Уоллес.</i> Європейська соціологія	15
<i>Віль Бакиров.</i> Соціологія в Україні	20
<i>Ольга Куценко.</i> Українська соціологія в європейському контексті	25
<i>Ірина Попова.</i> Публичність як проблема функціонування соціології в Україні	47
<i>Наталія Цимбалюк.</i> Проблеми та перспективи розвитку соціологічної освіти в Україні	59
<i>Борис Нагорний.</i> Професійний кодекс соціолога Наталії Паниної: уроки на майбутнє	67
<i>Наталія Дєміна.</i> Трансформація етосу російського соціолога: контент-аналіз некрологів і ювілейних статей в наукових соціологічних журналах 1997–2007 гг.	74

РОЗДІЛ II**ЕСЕ НА КОНКУРС****«КРАЩИЙ МОЛОДИЙ СОЦІОЛОГ РОКУ–2008»**

<i>Олександр Стегній. Огляд есе учасників конкурсу</i>	94
<i>Тетяна Бурейчак</i>	98
<i>Сергей Дембицкий</i>	104
<i>Иван Колодий</i>	110
<i>Сергій Крижний</i>	116
<i>Оксана Лановенко</i>	121
<i>Сергей Литвинов</i>	128
<i>Людмила Малес</i>	135
<i>Андрей Мельников</i>	139
<i>Олексій Мусієздов</i>	147
<i>Анна Осипчук</i>	152
<i>Максим Паращевін</i>	155
<i>Олександр Резнік</i>	160
<i>Світлана Хутка</i>	165

РОЗДІЛ III**НАТАЛІЯ ПАНІНА: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ**

<i>Олександр Стегній. Життя, віддане науці</i>	172
<i>Вадим Скуратівський. Шлях до соціології</i>	176
<i>Маша Міщенко. Читання пам'яті Наталії Паніної збирають відомих соціологів Європи</i>	179

Передмова

Минуло вже понад два роки, як від нас пішла Наталія Вікторівна Паніна, але пам'ять про неї, втілена в конкретні справи, свідчить, що вона залишається з нами. Ті, кому не байдуже майбутнє вітчизняної соціології як академічної науки, з її тягарем особливої громадянської відповідальності за публічне слово, сьогодні мають взірць служіння науці і суспільству, дотримання балансу власних наукових інтересів і амбіцій з громадянською позицією.

На порядку денному нашої соціологічної спільноти — відповіді на виклики, пов'язані з подальшою інтернаціоналізацією соціального знання, вимогою входження в професійні організації і проекти міжнародного соціологічного співтовариства, а також пошуку свого місця в українському суспільстві пролонгованого транзиту.

Тому зовсім не випадково у пропонованій збірці зібрані міркування вже визнаних вітчизняних соціальних дослідників щодо перспектив української соціології та есе молодих соціологів на тему щогорічного конкурсу Соціологічного центру імені Н.Паніної “Соціологія і суспільство: чи потрібні вони одне одному?”.

На окрему увагу заслуговує доповідь президента Європейської соціологічної асоціації Клер Уоллес, яка окреслює особливості майбутнього розвитку соціологічної науки. Зокрема, вона вказує на необхідність соціологічної експертизи інтеграційних соціальних процесів на європейському континенті, включно з нашою країною, що зумовлює появу нового покоління професійних соціологів. На думку К.Уоллес, вони матимуть вищий рівень підготовки у

кількісних та якісних методах, умітимуть використовувати різні теоретичні положення з урахуванням конкретного політичного контексту.

Що ж до перешкод на шляху входження вітчизняної соціології у європейський науковий простір, то тут, окрім недостатнього знання англійської, варто також назвати небажання і невміння дотримуватись міжнародних стандартів публікацій у наукових виданнях. І як наслідок, закритість нашого доробку для західних колег і замикання на внутрішньому просторі.

Опубліковані окремим розділом есе молодих соціологів ілюструють реалістичність їхньої оцінки суперечливих взаємин соціології та суспільства. Редактори цього видання переконані, що детальне ознайомлення з думками соціологів молодшої генерації про складність відносин між соціологією і суспільством варте уваги української соціологічної спільноти.

Есе учасників конкурсу мають і дидактичну доцільність, коли йдеться про прогалини викладання соціології у вітчизняних університетах. Спілкування викладацького складу та студентів профільних факультетів під час викладання університетських нормативних курсів недостатнє для міжгенераційного діалогу. Той факт, що серед учасників другого конкурсу молодих соціологів більшість становлять університетські викладачі, лише підкреслює важливість саморефлексії соціологічної спільноти для якісного професійного самовідтворення.

Ідея конкурсу, який би стимулював досягнення високих професійних і моральних стандартів у науковій діяльності, належить Наталії Вікторівні Паніній.

Оскільки робочими мовами слухань є українська і російська, всі матеріали подані мовою оригіналу, за винятком перекладу з англійської вітального слова Георга Турна та доповіді Клер Уоллес.

Розділ I

МАТЕРІАЛИ ПЕРШИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ НАТАЛІЇ ПАНІНОЇ

Привітання

*Валерій Ворона,
Директор Інститута
соціології НАНУ, Київ*

ОТКРЫТИЕ КОНФЕРЕНЦИИ И ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

Уважаемые коллеги!

Я приветствую и сразу хочу поблагодарить всех, кто счел возможным и нужным принять участие в социологических чтениях, посвященных памяти Наталии Викторовны Паниной.

Последние 15 лет жизни Наталии Викторовны были связаны с Институтом социологии НАНУ. Традиции порядочности, ответственности социолога перед наукой и обществом, заложенные всеми, кто стоял у истоков академической социологии, были восприняты и утверждались всей жизнью Наталии Викторовны.

Уже через несколько лет после прихода в Институт Наталия Викторовна становится доктором социологических наук и в течение пяти лет возглавляет отдел социальной диагностики.

Надеюсь, что выводы и рекомендации научных исследований, которые мы здесь услышим, будут не только

інтересні ученим-обществоведам, практикуючим політологам, но і будуть содействовать превращению населения страны в граждан Украины. Гражданственность была сполна присуща Наталии Викторовне, и это как раз то, чего так недостает украинскому социуму.

В науке имя Наталии Викторовны Паниной трудно отделить от имени Евгения Ивановича Головахи. Это был исключительно плодотворный союз. Их совместные исследования, научные публикации и публицистика во многом представляют лицо академической социологии Украины.

Проведение сегодняшних социологических чтений — лишь одно из многих свидетельств того, что имя Наталии Викторовны Паниной навсегда останется в социологической науке.

Спасибо за внимание и желаю успешной работы.

*Георг Турн,
керівник Центру досліджень
з соціальних наук — WZB,
Берлін, ФРН*

ПРИВІТАННЯ ВІД ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕНЬ З СОЦІАЛЬНИХ НАУК БЕРЛІНА¹

Шановні пані та панове!

На превеликий жаль, я не можу сьогодні бути в Києві, щоб скористатися можливістю особисто й від імені Центру досліджень з соціальних наук Берліна (Wissenschaftszentrum Berlin — “WZB”) привітати українських соціологів, які

¹ Привітання надіслане на електронну адресу ІС НАНУ. Переклад з англійської Катерини Іващенко.

зібралися на цю конференцію. “WZB” – це фінансована урядом дослідницька установа, що об'єднує соціологів, політологів та економістів, а також фахівців із суміжних дисциплін, таких як історія, громадянське право та психологія. “WZB” зосереджує увагу на проблемно орієнтованих фундаментальних дослідженнях, вивченні різних аспектів соціальних змін та європейської інтеграції у багатодисциплінарній, транснаціональній та крос-компаративній перспективах.

Тому ми надзвичайно зацікавлені в розвитку міжнародного співробітництва між дослідниками, і я з задоволенням згадую конференцію, присвячену розгляду соціальних структур та трансформації, що була проведена Інститутом соціології Академії наук України під керівництвом професорів Валерія Ворони та Євгена Головахи у співробітництві з “WZB” й нашими партнерами з Інституту філософії та соціології Польської академії наук у 2001 році. Хочу зазначити, що я прекрасно пам'ятаю, яке велике враження справив на мене внесок у згадану конференцію Наталії Паніної, пам'ять якої вшановує сьогоднішнє зібрання.

Тоді, працюючи над першим спільним проектом та підтримуючи важливу ініціативу професора Ольги Куценко, ми започаткували співпрацю з Харківським університетом. Зараз нас надзвичайно цікавить подальший розвиток добрих партнерських стосунків і підписання угод про співпрацю з Інститутом соціології та факультетом соціології Київського університету. Ми з радістю підтримуємо співробітництво з усіма соціологами, які мають близькі нам дослідницькі вподобання. Повертаючись подумки назад, ми з приємністю згадуємо досить багато цікавих спільних заходів (не тільки конференцій, а й науково-дослідницьких семінарів), що були організовані у співпраці української, польської та німецької сторін. У минулі роки

кілька молодих дослідників із Харкова у рамках підготовки кандидатських та докторських дисертацій протягом одного-двох місяців проходили стажування в Берліні, де мали можливість обмінятися думками з фахівцями різних департаментів “WZB” та факультетів Берлінського університету.

Беручи до уваги організаційний контекст цієї зустрічі, а саме враховуючи те, яке значне представництво соціологів сьогодні бачимо, ми – і в Києві, і в Берліні – можемо впевнено сподіватися на «додаткову вартість» тих безпосередніх наукових контактів, що налагоджуються між нашими університетами та дослідницькими установами. Ці зв'язки націлені на створення інноваційних структур, об'єднаних синергією, що руйнує зайві міжінституційні кордони та розвиває нові центри для ефективного наукового пошуку. У цьому контексті українська соціологія демонструє нездоланий рух уперед. З найкращими побажаннями для України на цьому шляху я хочу висловити сподівання на те, що ми зможемо активізувати наше співробітництво і об'єднати зусилля у плідній європейській дослідницькій співпраці у майбутньому.

*Владимир Магун,
заведующий сектором Института социологии РАН, Москва*

ПРИВЕТСТВИЕ ОТ ИНСТИТУТА СОЦИОЛОГИИ РАН

Дорогие друзья, огромное счастье быть сегодня с вами. Хочу сказать, что мы считаем Наталию Панину не только украинским, но и российским социологом. Все лучшее хорошо бы иметь у себя, и я думаю, что мы не поссоримся и никто не будет в обиде за такое утверждение. Действительно, работы Наталии Викторовны публиковались в ве-

дущих российских социологических журналах. Все ее лучшие работы выложены на российских сайтах и очень востребованы, они обсуждаются и цитируются. На двух российских сайтах существуют ее личные странички. Именно таким образом Наталия Викторовна нас объединяет.

Её очень высоко ценили и ценят очень многие российские коллеги, но особенно мне бы хотелось упомянуть об «отцах» и «матерях» — основателях российской и советской социологии. Это Юрий Александрович Левада, Татьяна Ивановна Заславская и многие другие. С каждым из них я лично говорил о Наташе, и они очень тепло и относятся к ней и очень переживали и переживают её потерю. Среди них В.Ядов, Л.Дробижева, с которыми мы сотрудничали вместе с Наташей и Евгением Ивановичем, все коллеги, её окружавшие в самые последние годы. Леокадия Дробижева просит передать свое небольшое послание. Она пишет, что *«мы чувствуем ее прозорливый ум, доброе сердце, широкий взгляд на мир, когда читаем её работы, и осознаём: тот путь профессионала, который пройден ею, стал примером для нас. Очень широкий круг социологов учится на её работах, используют ее методики. Преподавая курс, всегда рассказываю о ней новому поколению»*.

Одним из самых выдающихся ее произведений является Кодекс профессиональной этики социолога — произведение, не только научное, но и научно-гражданское. Мне кажется замечательным, что сегодняшний день складывается из двух частей. Первая — это часть о сущем, о том, как обстоят дела в украинской социологии, в европейской социологии. А вторая часть — это о должном. Вторая часть — действительно то, что для Наталии Викторовны всегда было очень важным. Ведь идеалы, моральные ценности, долженствование — то, чего, возможно, нет, но должно быть обязательно. В плане сегодняшнего мероприя-

тия часть идеальная представлена замечательно — это медали памяти и имени Наталии Викторовны, премии имени Наталии Паниной, которые будут присвоены таким счастливицам, которые не совсем идеальны, но стараются приблизиться к идеалу. Эта молодежь, это — наше будущее, это — замыслы Наташи, это — стремление к чему-то высокому. И особенно радостно, что именно таким образом коллеги почитают память Наталии Викторовны. Я бы сказал, что увековечивают, но пока боюсь такого долговременного слова. Это действительно лучшая память, при том что Наталия Викторовна была человеком, который не занимал особо высоких должностей, не был особо перегружен званиями, а просто честно и очень ответственно делал своё дело, и, как оказалось, дело очень важное для всех нас. После невосполнимой потери, когда Наталии Паниной не стало среди нас, её дело всё ещё продолжается. Успехов всем нам сегодня.

*Лариса Ившина,
главный редактор газеты «День»*

Дорогие коллеги.

Для меня очень большая честь выступить на чтениях, посвященных памяти Наталии Паниной. Мне кажется, что та задача, которая сегодня была сформулирована, является очень актуальной, поскольку, чтобы понять общество, которое изменяется, обществу, в котором многие системы координат требуют уточнения, требуется честный пристальный взгляд и «большое сердце», которое было у Наталии Паниной.

Я прочитала в книге «Наталия Викторовна Панина: жизнь, творчество, путь в будущее» очень волнующие стро-

ки. Когда журналистка сказала, что там, на небесах, всех рассудят и будет всем воздано по справедливости, Евгений Иванович ответил, что он хочет позаботиться об атрибутах бессмертия здесь, на земле.

Я думаю, что отношения интеллектуального партнёрства и потрясающие личностные отношения поддерживают общество, и социологов, и журналистов, всех, кто равнодушен и хочет жить в «чистой атмосфере». Мне кажется, что именно поэтому журналисты идут навстречу социологам, по крайней мере, в нашей газете. И я надеюсь, что умные, проницательные, ответственные социологи тоже будут смело идти к журналистам и объяснять «что?», «как?», «почему?», «зачем?» происходит в обществе.

Я хочу поблагодарить Вас, Евгений Иванович, за этот праздник мыслей и надеюсь, что мы будем сотрудничать и в дальнейшем.

*Мирслав Попович,
директор Института
философии НАН Украины*

Дорогие друзья, я живу в Академгородке. Это очень далеко от Института социологии. У меня сегодня единственный день, который разгружен. Но я приехал сюда, чтобы сказать всем, кто будет вручать аттестат, премии, призы, и всем, кто здесь присутствует, что не так часто бывают поводы, как сегодняшний, говорить не о каких-то беспокоящих нас тенденциях, явлениях, о том, что вокруг нас происходит, а говорить добрые слова друг другу.

Мне как бюрократу, директору реже приходится говорить приятные вещи, поэтому, пользуясь случаем, хочу вам сказать: я очень люблю этот Институт, это учрежде-

ние, не как нечто материальное, а как совокупность людей. Этот институт дорог мне, я чувствую себя его частью. Я вспоминаю те годы, когда только создавался отдел под названием «Конкретных социальных (Боже упаси не социологических!) исследований». И если бы тогда мне сказали, что пройдет пара десятков лет и мы выйдем в такой расцвет нашей социологической мысли, как сегодня, я бы ни за что не поверил. Очень радостно знать, что произошли эти изменения. Когда-то один из последних генеральных секретарей сказал фразу: «Мы не знаем того общества, в котором мы живём». Так вот, сегодня мы можем сказать, что мы знаем то общество, в котором мы живём. Даже если мы не знаем всех тайн, закулисных событий, скрытых планов и свершений, но мы всё равно знаем это общество. И эти знания являются силой, которая благодаря такой прессе, как, к примеру, газета «День», даёт нам представление и о том, как влиять на это общество.

Можно было бы только на этом и закончить, но нельзя не упомянуть имени человека, рядом с портретом которого я чувствую себя как-то трагически. Поскольку в том, что мы знаем это общество сегодня, огромная заслуга Наташи Паниной. Она для меня навсегда останется Наташей. Для меня незаметно так произошло, когда она стала бабушкой: она была такой же красивой, умной и остаётся в моей памяти всегда такой. Хорошо, что мы её сегодня так вспоминаем.

Я поздравляю вас с сегодняшним событием и желаю вам всё больших и больших успехов. Счастья вам.

Доповіді

*Клер Уоллес,
Президент Європейської
соціологічної асоціації,
університет Абердін,
Велика Британія*

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІОЛОГІЯ²

Щиро дякую вам за запрошення. Я з великим задоволенням беру участь у вашому зібранні. Сьогодні я поділюсь певними міркуваннями щодо основних напрямів розвитку соціології у Європі. Європейська соціологія є незавершеним проектом. Насправді багато в чому цей проєкт, як і українська соціологія, тільки розпочинається. Сподіваюсь почути Ваші думки з цього приводу.

Я розпочну з короткого огляду розвитку соціології у Європі. Класики соціології – Дюркгайм, Вебер та Маркс – усі працювали у рамках проєкту філософії Просвітництва, тобто прагнули раціонального розуміння суспільства, інколи роблячи раціональні та науково обґрунтовані спроби це суспільство змінити. Рушієм для перших соціологів було намагання зрозуміти народження капіталізму та перехід до сучасного індустріального суспільства. Раціональні наукові традиції Просвітництва відіграли в цьому важливу роль: класики соціології запропонували універсальні пояснення суспільного розвитку. Іншими словами, вони спробували намалювати велику картину суспільства, залишаючи портрети мікрорівнів суспільного життя антропологам та історикам.

² Переклад з англійської Антона Таяновського, аспіранта Інституту соціології НАНУ.

У двадцятому сторіччі такий підхід пройшов через кризу. Багато теорій суспільства були використані для соціальної інженерії та обґрунтування соціальних експериментів, таких як комунізм, фашизм та апартеїд. У другій половині сторіччя це призвело до розчарування подібною інженерією та експериментами. Науковці виробили критичну позицію до філософії Просвітництва. Ця критика прийшла з боку культурної соціології й виявилась у пост-модерних тенденціях соціології у кінці сторіччя.

Наслідком кризи стала втрата віри у раціоналізм та раціональні наукові принципи організації суспільства. Вже ніхто не намагався малювати велику картину. Натомість через втрату довіри до великих соціологічних теорій зусилля були зосереджені на мікропортретах. Це частково відобразилося у фрагментації соціології й виникненні різних шкіл і дисциплін, що нерідко сварилися між собою через відмінності у конкуруючих інтерпретаціях суспільства. Таким чином, під кінець двадцятого сторіччя соціологія зазнала зростаючої спеціалізації та поділу праці.

Проте, не зважаючи на спеціалізацію, багато соціологічних пояснень неявно поділяли певну перспективу, а саме перспективу західного капіталізму. Це проявлялося насамперед у нехтуванні іншими частинами світу. Ніхто не займався, наприклад, подіями в Україні. Та проблема такого підходу полягає в тому, що концепції, висунуті як універсальні, насправді були застосовні тільки до частини суспільства.

Прикладом може стати концепція громадянства, розроблена Т.С.Маршалом у 1950-их роках у Британії. За цією концепцією громадянство розвивається від ідеї легального громадянства та легальних прав до політичного громадянства та політичних прав, і зрештою втілюється у соціальному громадянстві, коли люди починають мати соціальні права (легальне — політичне — соціальне). Та це зовсім не те,

що сталося у Східній Європі, наприклад, де були соціальні права, але не було прав політичних.

Врешті соціологи збагнули необхідність уникати подібних національних та регіональних упереджень. Цьому частково посприяла глобалізація, що становить певну загрозу для держави-нації. Мова йде тепер про кінець двадцятого та початок двадцять першого сторіччя. Маємо і зростання того, що Кастелс називає суспільством мереж, суспільством без національних кордонів. Ще однією причиною було зростання комунікацій, яке прискорило поширення ідей і течій. Наслідком стала не тільки конвергенція відмінних суспільств, а й визнання їх відмінностей. У будь-якому разі, відбулося визнання ширшого контексту та необхідності пояснювати не тільки те, що відбувається у межах західного капіталізму, а й поза цими межами, в таких країнах, як Індія та Китай.

Рух від держави-нації до більш глобальної соціології призвів також до розвитку різних регіонів. Найбільший вплив мала американська соціологія, оскільки вона була дуже поширена, була сильною і професійно розвинутою. Американська соціологія є насамперед емпіричною, часто вдається до статистики й досить часто малює скоріш малі, ніж великі картини. На противагу їй у Західній Європі склалася інша традиція соціології, що, будучи фрагментованою між різними країнами, все ж таки є суто європейською традицією. Вона більш теоретична, більш філософська, приділяє більше уваги поясненню культури, скоріше якісна, ніж кількісна і більш історична. Отже, у рамках соціології у різних частинах світу сформувалися різні традиції.

Зараз як наслідок зростання Європейського Союзу відбувається інтеграція західноєвропейської соціології, відбиваючи інтеграцію Європи взагалі. Були виявлені деякі спільні проблеми, такі як демографічний виклик (що полягає у

зменшенні рівня народжуваності) та проблема старіння суспільства. Проте потреба сьогодні є не стільки в соціальній інженерії, скільки в емпірично доказовій політиці, тобто у політиці та державних програмах, що спираються на свідчення соціальних досліджень.

Як результат по всій Європі була зібрана велика кількість інформації, що створила спільну інформаційну базу європейської соціальної науки. Ми зараз маємо все більш стандартизовані дані, інформацію, придатну до порівняння європейських країн. Наприклад, Евростат та Всесвітня організація охорони здоров'я викладають свої дані в Інтернеті. Все більше дисертацій спираються на ці вторинні дані, не проводячи власних досліджень. Є і регулярні міжнародні дослідження, такі як Світове дослідження цінностей (World Values Survey), Міжнародне соціальне дослідження (International Social Survey Programme) та Європейське соціальне дослідження (European Social Survey), до якого входить Україна.

Відбувається поширення вторинного аналізу як стилю досліджень. Тепер є достатньо інформації, щоб знову намаювати велику картину. Та є реальна необхідність у соціологічній експертизі. Маємо багато інформації, однак як інтерпретувати ці тенденції і проблеми? Як збагнути настільки різноманітний регіон, як Європа? І як бачити велику картину, не втрачаючи розуміння малих, мікроконтекстів?

Усі ми стоїмо перед цим викликом, і саме тому є потреба у новому поколінні соціологів, що стосується не тільки України, а й усієї Європи. Вони мають бути все більш підготовленими у кількісних методах, вони мають бути все більш підготовленими й у якісних методах; вони повинні розуміти зростаючу диверсифікацію теорій та ідей. Врешті, вони повинні розуміти політичний контекст, бо творці політики будуть часто просити їх дати огляд чи оцінку

тому, що відбувається, наприклад пояснити, чому люди не мають дітей.

Соціологія зазнає все більшої професіоналізації. Наприклад, коли я працювала над своєю дисертацією, я не отримала спеціальної підготовки. Тоді, у 1970-их, ми просто обирали тему і йшли три роки читати, от і все. Сьогодні так робити не можна, бо якби я так готувала людей, вони не мали б достатньо умінь, щоб аналізувати дані чи розмовляти з політиками. Соціологія все більше потребує різноманітних видів спеціальної підготовки.

Те, що ми бачимо у двадцять першому сторіччі, є іншим видом соціології. По-перше, маємо міжнародну освіту з глобальними потоками студентів та професури, можливіми завдяки таким угодам, як Болонська. Програми докторської підготовки відіграють у цьому дуже важливу роль, створюючи спільну Європейську експертизу та поєднуючи людей з різних частин Європи. Маємо поширення наукових мереж та конференцій, програм обміну (таких як нещодавно відкрита організована Європейським Союзом програма імені Марії Кюрі). Маємо різні програми Європейського Союзу, що включають Україну. Маємо Європейський науковий фонд, який намагається об'єднати європейську науку. Нарешті цього року вперше маємо Європейську раду з досліджень, що також сприяє спільній організації науки по всій Європі, в тому числі й соціології.

Відбувається все більша інтеграція європейської соціальної науки. Це означає, що ми як соціологи маємо бути більш професійними, готовими до зростаючої конкуренції. Це також означає, що багато традиційних порядків у європейських університетах мають змінитись. Багато європейських університетів мають систему патронажу, коли всі, хто приходять до університету та залишаються при ньому достатньо довго, отримують місця на факультеті. Така

практика стає все менш можливою сьогодні, за умов міжнародної конкуренції. Кандидати на позицію можуть приїжджати з будь-якої країни, але всі вони повинні мати загальновизнані кваліфікації.

Я хотіла б завершити свій виступ словами про майбутнє європейської соціології. Я вважаю, що нам пощастило жити у світі зі зростаючим обміном ідеями та досвідом, де все легше й легше отримати доступ до інформації та даних. Сьогодні викликом до європейських соціологів є необхідність осмислення цієї інформації та вироблення гідних її теорій. Словом, ми маємо малювати велику картину, проте розуміти й малі портрети. Широ вам дякую.

*Виль Бакиров,
Харьковский национальный
университет имени В.Н.Каразина,
Президент Украинской
социологической ассоциации*

СОЦИОЛОГИЯ В УКРАИНЕ

Уважаемые коллеги, я не представляю, что можно сказать содержательное и глубокое в течение двадцати минут по такой проблеме, как «социология в Украине» или «украинская социология сегодня». Я готовился к этому выступлению и несколько раз менял его ракурс, подход и, скажу откровенно, до конца не знаю, что сегодня буду произносить. Но какие-то размышления появились, какое-то видение возникло. И поскольку мы с Евгением Ивановичем договаривались, что это будет видение, то это слово меня очень утешает, ибо видений может быть много, видение всегда в большой мере субъективно. И я попытаюсь поделиться своим видением. Но хотел бы начать с того, что очень важным является то, чем мы сейчас занимаемся.

Это — попытка саморефлексии, и украинская социология очень нуждается в такой попытке осмысления себя, попытке понять, что она собой представляет, как она развивается, каковы её функции, задачи, роль, ответственность, как она участвует в конструировании социальной реальности. И, к сожалению, мы этим занимаемся очень мало, практически нет серьезных статей (вернее, есть, но их очень мало — это работа Н.А.Шульги «Украинская социология в поисках идентичностей», работа Александра и Владимира Резников «Социология в Украине после 1991 года»). Попытку понять, что мы, социологи, собой представляем, я предлагаю вашему вниманию сегодня.

Первое, что я хотел бы подчеркнуть, это то, что социология как никакая другая интеллектуальная подсистема общества очень зависит от состояния общества, от его динамики. И украинская социология сегодня — это продукт сильно изменившихся социальных условий. Первый же вывод, который я предлагаю, — это то, что украинская социология сегодня совершенно не похожа на социологию советскую, из которой она выросла. Я бы даже сказал — почти ничего общего, но, наверное, это будет очень сильно сказано. Имея опыт работы в рамках этих двух социологий, отнюдь не хочу бросать камни в огород советской социологии, это был очень серьезный этап развития социологической мысли со своими замечательными достижениями и со своими выдающимися фигурами. Но все-таки сегодня мы имеем в Украине нечто совершенно другое. Почему?

Во-первых, наблюдаются совершенно иные, принципиально изменившиеся теоретико-методологические основания социологического исследования. Совсем другой уровень институционализации, несравнимый с тем, что был в советской социологии, которая длительное время вела «полуподпольное» существование. А сегодня мы доросли до того, что даже есть указы Президента о развитии соци-

логической науки. Далее, социология сегодня в Украине отличается прежде всего тематикой. Готовясь к «Харьковским чтениям», я попросил своих студентов составить список того, что опубликовано за последние пять лет, — получился целый том только названий публикаций. И разнообразие тематики впечатляет и поражает. И, безусловно, я не нашел ни одной работы, посвященной соцсоревнованиям, коммунистическому воспитанию или бригадной организации труда. Социологи в Украине пишут сегодня совершенно о другом, чем в советские времена. Я мог бы сказать о совсем другой интенсивности исследований — больших, общенациональных. Если раньше такое исследование проводилось одно и оно длилось два-три года, а сегодня в год их проходят десятки — это совершенно другой темп и динамика.

Короче говоря, изменились социологи, изменились люди, которые занимаются социологией. Появилась новая генерация, я ее определяю как генерацию 33–34-летних. Это люди примерно такого же возраста, как наш новый Председатель Верховного Совета. Люди, которые сформировались совсем в другой информационной и интеллектуальной среде. И таких социологов сегодня очень много. Я очень поражаюсь тому, как они мыслят, их концептуальной глубине, языку, подходам, которые демонстрируют представители этой новой генерации украинской социологии. И наконец, поменялись мотивы, которые заставляют нас заниматься социологией.

Я думаю, что в советское время в социологию люди шли чаще всего потому, что им нравилась сама социология, им нравилась эта наука. А сегодня в социологию люди уже идут, на мой взгляд, по иным мотивам. И прежняя романтическая мотивация сменилась такой мотивацией, которую, наверное, можно назвать прагматической. Во всяком случае, это касается совсем молодых людей, сту-

дентов, аспирантов. Социология, на их взгляд, — респектабельный и неплохой способ зарабатывать деньги, зарабатывать какой-то серьезный социальный статус.

И наконец, когда мы имеем совершенно другую социологию, можно поразмышлять, каково её качество, каков её уровень, можно ли говорить о её упадке или расцвете, можно ли говорить о кризисе или процветании. Я думаю, наверное, нет. Думаю, надо просто сказать о том, что это всего лишь другая социология. Завершился процесс реформирования, процесс реорганизации, процесс метаморфозы. Подчеркивая качественную определенность этого этапа украинской социологии, я сказал бы, что завершился процесс вестернизации. Она превратилась в такую интеллектуальную практику, которая осуществляется по западным канонам, в рамках западного теоретического научного дискурса. Она, по-моему, мало чем отличается по ментальности от западной социологии. И, что очень важно, она сегодня очень интенсивно проникает в западную социологию — и персонально, и через публикации, и через участие на наших чтениях госпожи Клер Уоллес, президента Европейской социологической ассоциации. На мой взгляд, это убедительное доказательство предыдущего тезиса. Сегодня мы стали формально вестернизированной западной социологией, но еще не сделали нескольких очень важных шагов. Мы пока окончательно не закрепились институционально. Я думаю, что это дело ближайшего будущего.

Но все-таки сказать, что все благополучно и что украинская социология сегодня не имеет проблем, было бы совершенно неправильно. Николай Александрович Шульга в своей публикации 2000 года «Украинская социология в поисках идентичностей» говорил о кризисе нашей социологии и приводил там целый ряд симптомов ее кризисного состояния. Я вначале с ним согласился, а потом все-таки подумал, что это не симптомы кризиса, это скорее

симптомы трудной и болезненной трансформации. Потому что всё, что там определяется как симптомы кризиса, на мой взгляд, успешно преодолевается, и это связано с тем, что мы просто «перерождались».

Мы, на мой взгляд, достаточно успешно сегодня теоретизируем и очень много выходит серьезных работ, диссертаций, книг, посвященных проблемам теории. Но сегодня только нашими силами украинскую социологию мы не поднимем, не поднимем теорию на новый уровень. Это дело рук всех социологов. Социологическая теория развивается усилиями мирового социологического сообщества. Мы где-то уже приближаемся к тому, чтоб в этом процессе играть достойную роль, и уже имеются серьезные результаты. Мы успешно прошли стадию институционализации, и я мог бы об этом отдельно говорить очень долго, но ограничусь этой констатацией. Мы создали очень хорошее социологическое сообщество. Мы сделали серьезные шаги по преодолению дефицита коммуникации, хотя здесь ещё очень много нужно сделать. Во всяком случае, на мой взгляд, мы достаточно серьезно продвинулись с 2000 года и, в какой-то степени, если это и можно было назвать состоянием кризисным, то мы из него достаточно успешно выходим. Но в то же время остается ряд очень серьезных вопросов, которые не могут не волновать.

Один из ключевых вопросов — для чего мы существуем, кому мы нужны и какую роль играет социология в современном украинском обществе. Этот вопрос, безусловно, не очень корректный. Потому что отвечать на него практически нечего или очень сложно. Все, наверное, помнят слова Конта о том, что социология не стоила бы и получаса времени занятий, если бы она не позволяла совершенствовать общество. Поэтому я сразу задаю вопрос, совершенствуется ли украинское общество украинская социология? И сразу отвечаю — нет. Еще раз вспоминая этот

Матеріали Перших соціологічних читань пам'яті Наталії Паніної 25

фолиант, в котором представлены только названия тысяч публикаций «Харьковских чтений», скажу, что эти публикации представляют собой очень интересную мозаику осмысления различных сегментов социальной жизни, различных процессов, различных проблем. Очень интересное осмысление, очень глубокое и очень качественное. Но вопрос в том, что кто всё это читает? Кто читает это море публикаций? В лучшем случае читают коллеги, читаем мы с вами, читают студенты, читают аспиранты. Поэтому проблема в том, что украинская социология сегодня в состоянии производить знание, которое могло бы быть полезным для оптимизации тех или иных социальных процессов, для выработки той или иной социальной политики, для принятия разумных законов, для решения очень болезненных социальных проблем, таких как социальные перекосы, деформации, коррупция, бедность, но, к сожалению, это знание преимущественно не выходит за пределы научного сообщества.

*Ольга Куценко,
Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко*

УКРАИНСКАЯ СОЦИОЛОГИЯ В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

*То, что истинно по одну сторону
Пиренеев, ошибочно по другую.
Блез Паскаль*

Судьба социологии неразрывно связана с современным обществом, взрывной и напряженный характер истории которого не смягчается с процессом его “старения”. Возникнув как объективная необходимость внести рациональ-

ность в социальный мир, социология на протяжении своей истории неумолимо “взрывается” внутренними конфликтами, саморефлексирует по поводу собственного влияния на порядок и изменчивость в обществе. Периоды радикального внутреннего неудовлетворения сменяются периодами конструктивных действий и переносом наследия на новый, обогащенный свежими либо ранее забытыми идеями виток. В этом смысле судьба социологии в ряду иных наук уникальна. Ничто так не изменчиво в окружающем нас мире, как общество, и эта изменчивость предопределяет непохожесть судьбы социологии. В этом же смысле судьба украинской социологии, будучи уникальной, вместе с тем основными чертами не может не пересекаться с судьбой основного потока истории социологии, не свободной от политических режимов, общества, его интеллектуальной культуры и осознаваемых потребностей.

Украинская социология прошла относительно долгий и сложный путь развития, формируя собственную идентичность, этику, исследовательские программы, методологию, культуру научных коммуникаций, развития и передачи знания, завоевывая признание в обществе. Глубокий кризис советского общества и последовавший крах системы государственного социализма стимулировали интерес к рефлексивным и гуманистическим возможностям социологии, подтолкнули процессы реновации и трансформации в социологии, интенсифицировали институционализацию украинской социологии как национальной школы, обладающей собственной идентичностью и формирующей собственные традиции. В процессах трансформации и институционализации украинской социологии, бурно протекающих в последние десятилетия, можно выделить три пройденные фазы:

1. Первичная фаза, проявившаяся волнами со времен «хрущевской оттепели» и усилившаяся в период советской перестройки. Со второй половины 1950-х годов советская политика «мирного сотрудничества» и встречное движение западных государств открывают возможности для международных научных контактов, в том числе неформальных связей и диалога между учеными. В данный период социология в Украине, как и в СССР в целом, постепенно завоевывает статус равноправной науки наряду с другими науками в обществе, происходит образование первых научных школ вокруг исследовательских академических и университетских центров. Однако, несмотря на активные усилия социологов Украины, направленные на исследование советского общества и его отдельных проблем³, столично-центрированный характер организации инфраструктуры науки в стране не мог не влиять на возможности и статус социологии в отдельной советской республике.

2. С распадом СССР и образованием украинского государства начинается новая фаза развития идентичности украинской социологии в национальном контексте. Период, который совпал с глубоким экономическим и социальным кризисом в обществе, характеризовался существенной растерянностью, в том числе и в среде профессионального сообщества, разрывом научных коммуникаций и традиционных связей, фрагментацией научного пространства. Как отмечали Г.Батыгин и И.Девятко, процесс демократизации разрушил традиционные институциональные нормы

³ Мы можем говорить о социологических школах, возникших на протяжении 1960 – 1980-х годов в Киеве, Харькове, Одессе, которые формировали и притягивали к себе широкие сети социологов-практиков из различных регионов Украины.

академической деятельности, а также критерии успеха, в соответствии с которыми вертикальная мобильность в науке, как правило, не была связана с профессиональными достижениями. Данные же процессы непосредственно повлияли и на тематический репертуар социологии, в котором выражено проявилась политическая экспрессивность. При этом, как отмечают исследователи, претерпевая очередной метаморфоз, социология продолжала оставаться тенью власти⁴. Не имея достаточного финансирования, государственной и общественной поддержки, испытывая существенное давление как политической конъюнктуры, так и разрыва в преемственности между поколениями ученых, ранее получившие развитие научные социологические школы в Украине оказались под угрозой исчезновения. Реакцией на такое состояние стали довольно хаотичные поиски как новых ресурсов и институциональных форм развития науки, так и собственно её содержательной определенности, исследовательских программ и научной идентичности.

3. С 1997–1998 годов появляется достаточно оснований для того, чтобы говорить о вхождении украинской социологии в следующую фазу развития – фазу нового *структурирования* и активной *институционализации науки*, когда появляются отчетливые признаки ее самоидентификации. Принципиальными факторами и признаками данной фазы стала активизация деятельности Социологической ассоциации Украины, развитие сотрудничества, кооперации между социологическими центрами страны в области социологического образования и исследований, выход

⁴ Батыгин Г.С., Девятко И.Ф. Социология и власть: эпизоды советской истории // Тоталитаризм и посттоталитаризм (Статьи и подготовительные материалы). Кн.2. – М.: ИС РАН, 1994. – С. 174–201.

социологии за пределы ранее доминировавшей зависимости от власти и политики.

Сегодня можно говорить о продолжающемся процессе социального созревания науки (одним из важных признаков которого стало преодоление кризиса в социологическом сообществе, который носил в большей мере «верхушечный» характер и проявился в период и сразу после президентских выборов 2004 года). Данный процесс не является простым, однозначно ведущим к желаемому успешному результату. Также как и любые другие социальные явления, социологическая наука конструируется когнитивной, деятельностной и моральной причастностью социолога к ней — как ведущего социального актора данного явления-процесса, не свободного от имеющихся структурных и культурных ограничений. Развивая идею рефлексивной социологии о роли социального ученого как агента социальных изменений⁵, можно утверждать, что *роль социологов в развитии собственной науки* заключается в преодолении сковывающих творчество и когнитивный процесс форм и значений, ранее ими же созданных, в создании новых форм науки, расширяющих свободу от рутинных институционализированных структур знания и познания, и в активной экспансии социологии в общество, навязывающей социологическое знание и стимулирующей общественное самосознание. Вопрос в том, что может такому социальному созреванию науки содействовать?

⁵ Здесь мы отталкиваемся от идей Алвина Гоулднера — см.: *Gouldner A. For Sociology: renewal and critique in sociology today.* — London, 1973. — P. 31. Также см. по: *Танчер В.В.* Алвин Гоулднер: Обновление и критика в американской социологии // Современная американская социология / Под ред. В.И.Добренькова. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 251–264.

Пройденный украинской социологией путь дает возможность критически посмотреть на состояние науки, как с высоты сегодняшнего дня, так и в контексте процессов в социальных науках в европейском сообществе, на фоне которых внутренние проблемы и перспективы развития могут быть более выпуклыми. *Главный месседж* данного доклада заключается в том, что развитие украинской социологии происходит в контексте эволюционно-трансформационного характера развития социальной науки в целом, имеющей европейское происхождение. Украинская социология сегодня находится в состоянии догоняющего развития, зависящего как от прошлого отечественной социальной науки, от нынешнего состояния общественного, профессионального сознания и интеллектуальной культуры, так и неравномерного влияния когнитивных и социальных процессов в современной западной социальной науке. Для успеха развития украинской социологии и преодоления ею периферийного состояния отечественным социологам нужно многому учиться, развивать критическую конструктивную саморефлексию, а также формировать направленные на успех науки стратегии. В докладе будет обращено внимание на некоторые исторические сюжеты развития социологии в современной Европе, которые могут быть уроком отечественной социологии, а также на принципиальные проблемы внешнего системного и внутреннего для украинской социологии характера.

**Возрождение социологии в континентальной Европе:
путь после десятилетий тоталитаризма**

Современная социологическая наука функционирует как институционализируемая активность в исследованиях и образовании. Возникнув в европейских обществах в XVIII–XIX столетиях, она также прошла сложную эволюцию, неоднократные трансформации через конкурентную

борьбу исследовательских программ⁶, включая отпечаток авторитаризма и тоталитаризма в континентальной Европе.

Хотя европейские ученые периода экспансии тоталитаризма в начале 1930-х – конце 1940-х годов, часто будучи в эмиграции (нередко в США, где социология того периода впитывала в себя лучшие достижения предшествующего немецкого идеализма и французского позитивизма, английского утилитаризма и американского прагматизма), продолжали вносить заметный вклад в развитие науки, вместе с тем *развитие социологии в континентальной Европе в этот период было прерванным* (в большей мере в Германии и средиземноморских странах, в меньшей мере – в Скандинавии и Франции)⁷. К концу 1940-х годов социология была

⁶ Вслед за Имре Лакатосом под исследовательскими программами понимаем сформулированные исследователями теоретические перспективы, рассматриваемые в широких социальных и исторических рамках, внутри которых они применяются и развиваются. Определяют модели теоретического объяснения как нормативные логические стандарты, с помощью которых оценивается процесс и результаты исследований. См.: *Лакатос И.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. – М.: Медиум, 1995; *Lakatos I.* The Methodology of Scientific Research Programs: Philosophical Papers, Volume 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

⁷ Данное состояние и четыре фазы в развитии социальных наук в мире описано Дж. Мартиноцци в докладе ЮНЕСКО по состоянию социальных наук, а также в статье Г.Турна и Ф.Найдхардта о социальных науках в Западной Европе, опубликованной в Международной энциклопедии по социальным и поведенческим наукам. См.: *Martinotti G.* The recovery of Western European social sciences since 1945, 1999. In: UNESCO World Social Science Report 1999. UNESCO Publishing/Elsevier, Paris: 84–91; *Georg Th., Neidhardt F.* Social Science Research Structures in Western Europe // International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences. Edited by Neil Smelser and Paul Baltes. IESBS, Elsevier, 2001.

едва заметной в европейских университетах и тем более в общественной жизни. К примеру, к началу 1950-х по социологии было только три позиции в университетах Франции, ни одной в Италии и Западной Германии⁸. Поэтому, чтобы учиться социологии, европейским исследователям надо было ехать в американские университеты. И такие поездки для обучения, активизировавшиеся в 1950-е годы, давали не только знание по социологии, но и опыт непосредственной жизни в «другом» современном обществе для тех молодых людей, которые в течение десятилетия были изолированы от современной культуры тоталитарными режимами. Как отмечают европейские ученые⁹, все это стало необходимым условием и существенным импульсом развития социологии в Европе во второй половине XX века.

В послевоенной Европе, с улучшением общего благосостояния стало очевидно, что социальные науки есть частью модернизации Европы, демократизации общества. Однако рост такого понимания сопровождался серьезным конфликтом между традиционными культурными элитами и ориентированной на марксизм интеллигенцией; обнаруживались существенные провалы в знании и умениях — и особенно в использовании количественных методов, которые становились все более и более популярными, особенно с развитием сравнительных исследований. Европейская традиция была больше ориентирована на социально-философское знание, на применение качественной мето-

⁸ *Wagner P.* The twentieth century — the century of the social sciences? // UNESCO World Social Science Report 1999. — UNESCO Publishing/Elsevier, Paris, 1999. — P. 16–41.

⁹ *Thurn G., Neidhardt F.* Social Science Research Structures in Western Europe // International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences. Edited by Neil Smelser and Paul Baltes. IESBS, Elsevier, 2001.

дологии, либо на вторичный анализ уже собранных данных, статистики. Методы опроса, техники построения выборки, обработки данных и пр. — всему этому европейским социологам послевоенного периода надо было учиться.

При таких условиях только с начала 1960-х годов в континентальной Европе начинается академическая институционализация социологии, получает развитие социологическое образование, происходит существенная интенсификация исследований¹⁰. Заметим, что должно было пройти примерно 15 лет после прерванности развития в середине века, прежде чем социологическая наука в Европе начала вновь обретать более-менее зрелые формы и становиться привлекательной как для студенческой молодежи, исследователей, так и для общества и политиков. И только к концу 1980-х годов, — после долгих и довольно хаотичных дебатов между представителями разных подходов, жесткого разделения между теоретическими и эмпирическими исследованиями, которые, между тем, сопровождалась процессом профессионализации методологического сознания и развитием новых теоретических направлений, — социология в континентальной Европе приобрела, наконец, устойчивую академическую форму, а также заметное влияние на процесс принятия общественных решений.

К началу 2000-х годов социология в западноевропейских странах, сохраняя собственные национальные традиции, стала нормальным элементом в высшем образовании, в публичных дебатах, в медиа-дискурсе, в процессе принятия решений, администрировании и корпоративном

¹⁰ Помимо названной литературы, более подробно также см.: National Traditions in Sociology. Edited by N.Genov. ISA: SAGE Studies in International Sociology. — Vol.36.

менеджменте. Наука обрела разветвленную институциональную структуру; при этом во всех странах континентальной Европы и в Великой Британии исследования по социальным наукам преимущественно концентрируются в университетской системе, а также во внеуниверситетских исследовательских консорциумах и академических исследовательских сетях¹¹.

При этом историческое и культурное наследие продолжают определять заметные различия между странами как в инфраструктуре науки, так и академической культуре (имеются в виду границы между социальными науками и, соответственно, определение предмета социологии, существенные различия в исследовательских подходах, проблемной ориентации, структурно-функциональной дифференциации и прочее), что питает дискуссию о существовании «европейской социологии» как целостного интеллектуаль-

¹¹ Вариации институтов исследований по социальным наукам и их агломератов, консолидирующих университетские либо внеуниверситетские исследовательские центры, представлены во всех европейских странах. К примеру, в Германии таковыми считают, во-первых, центры по социальным наукам при университетах Мангейма, Колони, Билефельда и Мюнхена, которые создали надуниверситетскую организационную инфраструктуру и, во-вторых, такие крупнейшие внеуниверситетские исследовательские центры, как Центр исследований по социальным наукам в Берлине — *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB)* и некоторые институты Общества Макса Планка — *Max-Planck-Gesellschaft (MPG)* и общества Лейбница — *Leibniz-Gemeinschaft (WGL)* — (см.: *Thurn G. Institutional concepts and organizational structures for pluri-disciplinary research: the example of a social science research institute. Discussion paper. Wissenschaftszentrum Berlin, 2001*). Ярким примером является Европейский консорциум по социологическим исследованиям — *the European Consortium for Sociological Research (ECSR)*.

ного и познавательного проекта и практики. Вместе с тем разделяемое чувство принадлежности к одному и тому же международному научному сообществу, о котором писал Н.Смелзер еще в конце 1980-х¹², наряду с обозначенными выше другими признаками, позволяет говорить об институциональной зрелости европейской социологии, ставшей результатом неоднозначного по содержанию и длительного по времени развития.

**Современное развитие социологии:
сравнение институционального контекста**

С нашей точки зрения, украинская социология в последние 15–20 лет проходит процессы, подобные развитию социологии в послевоенной континентальной Европе; хотя условия развития отечественной социологии начала 1990-х гг. были более благоприятными. В этом смысле в контексте современной истории социологии в Европе и с использованием модернизационной терминологии можно говорить о том, что украинская социология сегодня находится в процессе «догоняющего развития». Путь — который, перефразируя Р. Дарендорфа, является *открытым* с точки зрения перспектив и способов их достижения. И движение по этому пути определяющим образом зависит от того, на что мы, украинские социологи, ориентируемся, какие ставим цели и какие выбираем средства их достижения. Многое при этом также зависит от общего системного контекста, институциональной востребованности науки в обществе, в процессах принятия общественных решений.

Сегодня, по сравнению с социологией в Европе (при всей условности такого обобщения), нас существенно от-

¹² Smelser N.J. (Ed.) Handbook of Sociology. Newbury Park, CA: SAGE, 1988. — P.21–46.

личает как (а) системный (внешний институциональный) контекст развития науки, так и (б) её внутреннее качество и его обусловленность.

*Внешний институциональный
контекст развития социологии*

Знание всегда так или иначе было фактором общественного успеха; но с информационными изменениями в обществах и глобализацией *знание приобретает роль ключевого фактора успеха в международной конкуренции и экономическом росте*. Осознание этого факта привело к тому, что знание и его производство (Science and Research или, более широко, Knowledge and Learning System) заняли важнейшие позиции в политико-государственных программах развития многих стран и регионов, включая Европейский Союз. Так, в США в 1994 году выходит правительственный доклад «Наука в национальных интересах», в 1998 году — доклад «Не закрывая наше будущее: к новой национальной научной политике», в которых формулируется новая научная политика в обслуживании интересов общества в условиях быстро меняющегося экономического, политического и социального контекстов.

Аналогичное намерение формулирует и Евросоюз в рамках так называемой Лиссабонской стратегии и позже — в Гётенбургской программе: *«создать в ЕС к 2010 году науку более конкурентную и динамичную, основанную на знании экономики, способную обеспечить устойчивый экономический рост с более широкой и лучшей занятостью и более высокой социальной сплоченностью»*, — и, наряду с другими задачами, — развитие связанного Европейского исследовательского пространства, базирующегося на широком паневропейском научном сотрудничестве¹³.

¹³ European Research Area, *Euroabstracts*, 2001.

Эти идеи стали ключевыми для так называемых Рамочных программ Европейского комитета по исследованию, технологиям и развитию, которые принимаются специальной Комиссией по социальным наукам, утверждают приоритеты научных исследований на основе международного сотрудничества и обеспечивают их финансирование со стороны ЕС.

В контексте развития социологии важно заметить, что вплоть до начала 1990-х годов социальные науки не играли заметной роли в данных программах и, соответственно, незначительным было их финансирование; поддержкой пользовались преимущественно сети молодых исследователей как часть общих программ по развитию человеческого капитала, образования и мобильности исследователей. Но с начала 1990-х ситуация принципиально меняется. Только начиная с 1994 года – с 4-й Рамочной программы (период действия 1994–1998) – в структуре программ отдельно начинают выделяться программы по социальным наукам (“Targeted Socio-Economic Research – TSER”). В 1999 году (5-я РП, 1999–2002 гг.) в качестве приоритета исследовательской деятельности выделяется задача усовершенствования базы данных социально-экономического знания, что стимулирует развитие сравнительных европейских социальных исследований и базы данных EUROSTAT.

Данные приоритеты обусловили институциональную возможность подготовки проекта «Европейское социальное исследование» (ESS)¹⁴, пересекающегося или проводимого параллельно с другими проектами, частично финансируемыми Европейской комиссией, а также развития «Европейской системы социального доклада и измерения благосостояния» («European System of Social Reporting and

¹⁴ С 2004 года Украина принимает участие в данном проекте.

Welfare Measurement») с участием более 20 европейских стран, включая страны Восточной Европы. Возобновляются также усилия по развитию «Европейской системы социальных индикаторов» («European System of Social Indicators»), выходящей за пределы «чистой» статистики и интерес к созданию которой первично появился еще в начале 1970-х, с публикацией Brooks Report «Наука, рост и общество», в котором исследования по социальным наукам предлагалось включить в концепцию научной политики.

6-я и 7-я Рамочные программы утверждают широкие приоритеты исследований в области социальных наук на основе международного сотрудничества. Только в период действия 6-й Рамочной программы на исследования по социальным и гуманитарным наукам в Европе было выделено 142 миллиона евро (более половины суммы общего бюджета на научные исследования). Это и многое другое подчеркивает заметно возрастающую востребованность социальных наук в европейских обществах.

Данные программы отражают политику Европейского Союза в области развития социальных наук как компоненты системы науки и знания. Так, в 7-й Рамочной программе (действующей с 2007 года) четко выражается стремление поддерживать проблемно ориентированные исследования и исследования, ориентированные на потребности принятия политических решений, а именно:

- усиление научной обоснованности политических решений;
- развитие кооперации внутри и между дисциплинами, подчиненное исследованию конкретных проблем;
- ориентация не только на научную аудиторию. Но также повышение ценности исследований благодаря привлечению к их задачам и результатам тех, кто имеет отношение к принятию решений, а также общественности.

И, кроме того, что стало новым — это вовлечение в кооперацию представителей социальной науки так называемых третьих стран. Для украинской социологии это становится дополнительным шансом и ресурсом развития исследовательских возможностей и международной кооперации.

Институциональный и общенаучный контекст развития социологии в Украине выглядит принципиально иначе. Наука в Украине, как и в других постсоветских странах, а также в странах Центральной и Восточной Европы, подверглась *системной трансформации* — и не только в институциональном измерении¹⁵. В Украине — среди всех европейских в прошлом социалистических стран — произошло наиболее глубокое падение инвестирования в науку, причем пик падения пришелся уже на начало 2000-х годов: с 3,1% от ВВП в 1989 г. до 0,3 % ВВП в 2000 г. без учета снижения вдвое объемов ВВП. Это означало резкое сокращение возможностей проведения исследований, социального престижа науки, возможностей воспроизводства и развития научного потенциала. Все эти процессы были настолько интенсивными, что не могли не привести к катастрофи-

¹⁵ Подробный анализ см.: Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economic, Political Science and Sociology (1989–2001). Edited by M.Kaase and V.Sparschuh. Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest, 2002; *L.Kavunenko*, Ukraine: Institutional Changes in S&T under conditions of economic decline / Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2001 (unpublished paper); *Meske, Werner*. Science in Formerly Socialist Countries — Asset or Liability within New Societal Conditions. Discussion Paper / Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Juni 2002; *Ворона В., Головаха Е.* Социология и политика в переходном обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. — 1998. — №1 — 2. — С. 9–17.

ческому падению роли науки в обществе в целом, что непосредственно отразилось и на состоянии социологии.

Внутренний контекст развития украинской социологии

Помимо серьезных проблем внешнего институционального характера, развитие украинской социологии столкнулось и со значительными проблемами внутреннего происхождения. В начале 1990-х годов мы получили не только новое государство и комплекс совершенно новых проблем, связанных с развитием рынка, демократии, созданием нации и гражданского общества. Несмотря на историческое наследие в отечественной социологии и определенные результаты развития в советский период, мы также оказались в ситуации *неопределенности социологической науки* с точки зрения ее институционального, парадигмального статуса, исследовательских программ, а также человеческого (субъектного, интеллектуального) и организационного потенциала¹⁶. В начале 1990-х украинская социология оказалась под *тройным ударом* со стороны: 1) прерванных научных традиций, 2) прерванных (или истощенных) научных коммуникаций, сформированных ранее в рамках советской социологии, 3) разрыва между новыми притязаниями на национальный (не-периферийный) статус науки и фактическим самоощущением науки, а также ее реальными возможностями.

Эти проблемы *прерванности и периферийности* до сих пор продолжают быть заметным тормозом в развитии ук-

¹⁶ Подробно см.: Шульга Н. Украинская социология в поисках самоидентичности // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — №2. — С. 170–177; Резник В., Резник О. Украинская социология на пороге 21 века // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — №4. — С. 22–46.

раинской социологии и получают конкретное выражение в следующих свойствах, о которых мы скажем в гипертрафированной форме с целью сфокусировать на них внимание.

Неразвитость адекватной современной логике науки коммуникации как внутри социологического сообщества Украины, так и за его национальными рамками. Существенные ограничения в научном общении не только между представителями отечественной и «другой» социологии, но также между социологами украинского научного сообщества обусловлены:

- языковой некомпетентностью — прежде всего в использовании английского языка, ставшего международным языком научных коммуникаций;

- существенными различиями в научной культуре — с одной стороны, западной социальной науки, ориентированной на доказательность и практическую рациональность, и, с другой стороны, отечественных научных традиций, в большей мере ориентированных на описательность и схоластичность в социальных науках;

- неразвитостью информационной культуры — знания и умения использовать современные технологии в поиске необходимой научной информации.

Локальность и фрагментированность знания и исследовательских программ

Неразвитость мобильности в исследованиях и образовании, неразвитость культуры научных коммуникаций, в том числе научного чтения и цитирования, приводят к тому, что масштабные поля знания и исследовательского опыта, имеющиеся в мировой социологии, оказываются за горизонтами познания многих отечественных ученых. Более того, за пределами знания остаются и многочисленные наработки отечественных исследователей, работа-

ющих в разных научных и образовательных центрах и регионах Украины. Мы плохо знаем, кто из исследователей чем занимается. Мы плохо знаем или не знаем вовсе порой прекрасных результатов научных разработок отдельных отечественных социологов и их исследовательских команд. В результате, с одной стороны, нередко исследовательские проекты дублируются (что не может быть эффективным в условиях общих скудных институциональных возможностей), с другой стороны, многие принципиально важные для общества и его развития проблемы остаются за пределами исследовательского внимания отечественных социологов.

Также отметим связанную с обозначенной проблемой распространенную среди украинских социологов боязнь выходить на «большие» системные проблемы развития общества, прогнозирование социальных процессов в контексте мирового развития, в том числе процессов европейской интеграции и глобализации. В таких исследованиях принципиально важным становится сравнительный контекст, которым невозможно органически овладеть без наличия языковой компетенции и без развитой исследовательской мобильности, способствующей преодолению культурных барьеров, этноцентризма и благоприятствующей пониманию особенностей разных типов обществ. Без последнего объяснительная функция социологии вряд ли может быть адекватно реализуемой.

Проблема качества социологических исследований, обоснованности предлагаемых результатов, которые далеко не всегда отвечают требованиям современной науки.

Наконец, прямым следствием прерванности научных традиций становится *утрата отечественной социологией собственной идентичности* и опасность всякого рода «-защит».

Само по себе влияние развитых в иных национальных контекстах научных школ и исследовательских программ

есть нормальное явление в развитии науки, способствующее более эффективному наращиванию знания как общечеловеческого достояния, где национальные границы теряют какой-либо позитивный смысл. Вместе с тем в отношении социальных наук ситуация представляется более сложной. Если принять точку зрения о том, что культура и все ее проявления есть способ адаптации человеческих сообществ к ограниченным природным ресурсам и способ расширения своих возможностей через созидание нового, то и социальная наука в таком ракурсе должна выполнять дополнительную смысловую нагрузку, не характерную наукам о природе.

В таком смысле следует говорить о множественности социологий, способных отражать, описывать и объяснять то уникальное, что есть в культуре отдельных общностей-наций, что определяет их глубинное содержание и что вряд ли может быть адекватно понято с использованием «призм различения», отшлифованных в социологиях иного культурного происхождения.

Данный тезис не отрицает наличия общих и отдельных закономерностей в жизнедеятельности разных обществ и, таким образом, не релятивизирует социальную науку. Данный тезис лишь подчеркивает необходимость специального знания и способов познания, которые учитывали бы уникальность проявлений отдельных обществ. Именно поэтому национальные традиции в социологии должны представлять особую ценность в «концерте»¹⁷ мировой социологии, а их утрата или неразвитость ограничивает познание столь сложного явления, как человеческое общество.

¹⁷ Здесь позаимствована идея «концерта культур» Г.Померанца.

Стратегии развития украинской социологии

Развитие украинской социологии, безусловно, должно опираться на имеющееся научное наследие, его творческое переосмысление и критическое применение. Именно оно определило первичный научный и человеческий капитал отечественной социологии и стало основой ее современного развития. Исследования общественного сознания и социальной активности, трудовых отношений и профессиональных ориентаций, жизненного пути и социальных установок различных социальных групп, проводимые киевскими и харьковскими, одесскими и днепропетровскими социологами в течение 1960–1980-х годов, сформировали уникальную теоретическую, методологическую и эмпирическую базу понимания общества, которое отдельными чертами, воспроизводящимися или модифицирующимися в насыщенной событиями постсоветской истории, дает о себе знать и влияет на качество современного общества Украины. Вхождение отечественной социологии в мировое социологическое пространство предполагает как освоение доминирующей в нем научной культуры, в том числе культуры знания, познания и коммуникаций, так и демонстрацию собственной научной идентичности, своего «лица», которое может стать интересным для этого многоликого социологического сообщества.

Сегодня украинская социология находится в принципиально новой ситуации. Очень долго наука об обществе была вынуждена вести войну за собственное признание. Поэтому многие социологи своей задачей видели *убеждение носителей власти* в том, что поддержка социологических исследований для них должна быть выгодной. При этом такое стремление трансформировать власть в потенциального клиента, потребителя услуг социологов, вполне впи-

сывалось в доминирующую концепцию власти как «администратора общества». Сегодня ситуация меняется. И в новой ситуации возникает задача для социологов **не** апелляции **к власти**, а апелляции **к обществу**, или – множественным социальным общностям. В такой постановке проблемы очень важно, чтобы социологи смогли выйти за пределы узкого профессионализма и смогли взять на себя ответственность за общественные интересы, в частности – за утверждение более широко понимаемых прав человека (как не только формальных гарантий), стандартов и качества жизни, практики справедливости и т.п.

Это означает, что социология должна суметь взять на себя задачу совместной и разделенной с обществом и государством заботы об обществе и его становлении как общества активных граждан. Для движения в этом направлении необходима **экспансия социологии в общество** путем агрессивных внешних и внутренних для социологического сообщества стратегий. При этом под **внешними стратегиями** мы понимаем стратегии, направленные на:

– навязывание политике, бизнесу, управлению, украинскому обществу возможностей социологии с целью существенного повышения интереса к социологической науке, развития социологического видения общественных проблем и осознания того, что социология должна быть и есть важным фактором (пост-)модернизации общества¹⁸;

– существенный рост соучастия украинских социологов в науке и производстве знания в международном исследовательском пространстве, развитие международной кооперации, не только способствующей повышению ста-

¹⁸ Данная ситуация описана П.Бурдье как инверсия субъекта и объекта познания, происходящая в постклассической науке и системе производства знания.

туса науки, ее зрелости, но и обогащающей возможности понимания национальной специфики общественного развития. Подобная агрессивная политика навязывания крайне не нужна украинской социологии, чтобы получить шанс вырваться из глубокого периферийного состояния.

Под *внутренними агрессивными стратегиями* мы имеем в виду, прежде всего, значительное углубление научного качества украинской социологии, предполагающее особое внимание к методологическому знанию, коммуникативным способностям науки и исследователей, развитие серьезных проблемно ориентированных исследовательских программ, отвечающих современным возможностям социальной науки. Ограничение негативного влияния фактора поколенческих особенностей предполагает ставку на молодежь, систему ее вхождения в науку и научные коммуникации. И значительным вкладом в развитии этого направления становится деятельность Социологического центра имени Н.В.Паниной, поддерживающего лучшие образцы научного творчества молодых исследователей.

Такая стратегия может быть реализованной при условии, если само социологическое сообщество в Украине будет консолидированным, заинтересованным в самосовершенствовании и будет *моральным сообществом*, ответственным за свои исследования и знание, которое оно предлагает обществу. Таким образом, принцип социального конструктивизма, который социологи развивают как теоретическую стратегию, направленную на понимание общества, обращается во внутрь самого социологического сообщества, наглядно демонстрируя субъектность каких бы то ни было проявлений социального и субъект-объект-ную инверсионность в процессе производства знания.

*Ирина Попова,
Одесский национальный университет имени И.Мечникова*

ПУБЛИЧНОСТЬ КАК ПРОБЛЕМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОЦИОЛОГИИ В УКРАИНЕ

Мое выступление во многом перекликается с тем, о чем говорил Виль Савбанович Бакиров. Я знаю также, что сегодня во второй половине дня будет специальный доклад «О миссии социологии». Итак, вопрос о публичности социологии и о том, почему публичность функционирования социологии в Украине является проблемой.

Известно, что вопрос о публичности социологии вызвал острую дискуссию на XVI Международном социологическом конгрессе в 2006 году. Поднял этот вопрос в приветственном слове экс-президент Международной социологической ассоциации Петр Штомпка. Он обратил внимание на то, что социология все больше отдаляется от общественных кругов, все больше уходит в свою профессиональную сферу. Тем не менее он считает, что публичность социологии — это необходимая ее черта, необходимая ее характеристика. И без нее, без публичности и гражданственности социология действительно теряет свой общественный престиж. Конечно, популяризация социологии не должна подменять ее научные задачи и ее, так сказать, научный облик. Но, с другой стороны, отсутствие публичности приводит к такому положению социологии в обществе, когда научное знание не подтверждает свое общественное значение.

Эту позицию П.Штомпка последовательно проводит и в своей научно-исследовательской работе и в теоретических изысканиях. Я хотела бы обратить внимание присут-

ствующих на его чрезвычайно интересную статью «Социологическая теория и социологическое воображение». Она сначала была помещена в Интернете, а затем напечатана в журнале «Социологические исследования». Здесь Штомпка классифицирует теории, выделяя четыре их типа. Классификация осуществляется по следующим критериям: теория «чего», теория «для кого» и теория «для чего». Особое внимание Штомпка обращает на так называемые объяснительные теории. Он так разъясняет их особенность, пользуясь предложенными критериями. Это теории «чего» — теории реальных насущных проблем, с которыми имеет дело большинство населения. Теории самых острых социальных проблем: преступности, наркомании, бедности и т.д. Не буду все перечислять — мы вполне представляем, что это такое. «Для кого» — вот что самое интересное: объяснительные теории создаются для простых людей, для так называемых *common people*. Подчеркну, что в интерпретации Штомпки этот термин не содержит того ироничного, уничижительного смысла, который придают иногда этим словам наши социологи. «Для чего» создаются эти теории? Для того, чтобы объяснить простым людям, что происходит в обществе, чтобы ориентировать их в тех проблемах, с которыми они постоянно сталкиваются. Назначение данных теорий — обратить внимание простых людей и их мышления на то, как возможно решение этих проблем. Вот эта позиция мне чрезвычайно симпатична. Более того, Петр Штомпка говорит о том, что именно этим теориям мы должны прежде всего учить студентов, разъясняя в преподавании значимость данных теорий. Об этом скажу его словами: «Преподавание социологии не сводится к книжной социологии, оно должно ориентировать на социологию жизни, что позволяет давать более глубокие интерпретации и лучше понимать то, что нас окружает». Хотела

бы обратить внимание также на слово «интерпретация», потому что к этому я вернусь в дальнейшем.

Итак, я выражаю солидарность с позицией Штомпки. И с этой позиции я собираюсь в настоящее время выступать. Считаю, что социология, по самой своей сути, является публичной наукой, если иметь в виду, что она изучает человека в обществе и общество в человеке, имеет в поле зрения самые различные сферы, самые различные свойства, характеристики, проявления личности. Социология должна быть публичной наукой и является ею, а также является основой гражданственности. Нам об этом нельзя забывать. Мы должны помнить, что социологическая истина находится всегда на пересечении научных размышлений и социальной реальности. Осмысление этой реальности и общественной практики — это наша задача, наше призвание, и об этом нам всегда следует помнить.

Далее я хотела бы конкретизировать проблему публичности, имея в виду различные ее аспекты. Первый аспект, это аспект взаимодействия социологии и общества, взаимодействия социологии с широкой аудиторией. Речь идет о том аспекте проблемы, который я затрагивала ранее: имею в виду вопрос о популяризации социологии. Вспомним, что об этом говорил Чарльз Миллс. По его мнению, социологи должны научиться популяризировать свои идеи и делать это понятными словами, понятным языком. Задача социолога состоит в том, чтобы научиться переводить научный язык на язык, который будет понятен широкой аудитории.

Другой аспект проблемы публичности — это вопрос взаимодействия социологии и власти. Если поставить его прямо, то он звучит так: должны ли мы сотрудничать с властью? И я отвечу на этот вопрос так — да, должны. Не только должны, но социологам просто необходимо сотруд-

ничать с властью. Другое дело — в чем должно выражаться это сотрудничество и как нам следует себя вести в данном случае, какие позиции мы призваны защищать. Эту проблему не следует сводить к политизации социологии, поскольку политизация действительно может заключать в себе отрицательный смысл, о чем сегодня уже шла речь. Сотрудничество должно заключаться в том, чтобы обращать внимание власти на социальные болезни и понуждать ее к наиболее целесообразному, с точки зрения интересов общества, интересов «простых» людей, решению социальных проблем.

И третий аспект (не знаю, удастся ли мне его осветить) — это вопрос соотношения профессионализма и гражданственности. Нет ли противоречия между тем и другим? С моей точки зрения — нет. Более того, я глубоко уверена, что именно гражданская ответственность обуславливает и необходимость высокого нашего профессионализма, а недостаток последнего часто приводит к безответственным заключениям. Потому зачастую, видя, какие выводы делают социологи в результате проведенных исследований, думаю: слава тебе, Господи, что не принимают во внимание те «знания», которые мы производим, и не руководствуются ими в управленческой практике. Это то, что я хотела бы в самой общей форме сказать, имея в виду взаимоотношение профессионализма и гражданственности.

А теперь разрешите мне обратиться к воспоминаниям. Я имею возможность и имею право на это. Дело в том, что я в социологии с самого начала формирования советской социологии и образования Советской социологической ассоциации. Уже тогда была членом комиссии по этике и сейчас завершаю свой социологический путь в качестве председателя комиссии по этике САУ. В связи с этим хочу высказать некоторое несогласие с Вилем Савбановичем

Бакировым, считающим, что советская социология работала чуть ли не в подполье. Я не буду сейчас говорить о том, какими мотивами руководствовались «сильные мира сего», принимая решения о создании Советской социологической ассоциации и давая санкцию на ее выход на международную арену. Остановлюсь на том, каковы были наши мотивы, что влекло нас к занятию социологией и что собой представляла социология 1960-х — 1970-х годов. Для нас это была не просто романтика, желание изведать неизведанное. Мотивы были совершенно определенные — это высокая гражданственность, желание разобраться в том, что происходит, стремление помочь решить насущные социальные проблемы. Мы были энтузиастами, порой отказывались от очень многого, работали активно и с интересом. Назову имена (о некоторых уже шла речь) украинских социологов, стоявших у истоков советской социологии. Это прежде всего Черноволенко, затем Матусевич, Ручка, Якуба, Суименко, Сохань, Сакада, Тарасенко, Волович и др.

Мы действительно были энтузиастами. И не нужно забывать, что советская социология формировалась параллельно с тем самым движением шестидесятников, о которых часто вспоминают. Мы все, находящиеся у истоков советской социологии, действительно были шестидесятниками. Но что я хотела бы сказать, возражая квалификации этого периода как времени «подпольной социологии»: мы имели гораздо больше, чем сейчас, возможностей для проведения масштабных, именно нужных и актуальных исследований. Было много интересного сделано, много наработано. В Украине, например, широко исследовались проблемы взаимоотношения семьи и профессиональной ориентации. Эти исследования, если помните, вели в отделе В.Черноволенко, и некоторые присутствующие здесь принимали участие в этих исследованиях. Проводились и

другие масштабные исследования, которые затрагивали порой весьма острые вопросы и были актуальными для общества. Но главное заключается в том, что мы широко популяризировали все эти данные. Мы проводили исследования на заводах, в цехах, в колхозах, в самых различных трудовых коллективах, изучали положение дел в сельскохозяйственных районах. И после этого обязательно докладывали о результатах исследований на заседаниях так называемых партийно-хозяйственных активов, на общих собраниях и в беседах с работниками тех либо иных обследуемых подразделений. Интересно то, что часто мы получали данные, которые были в некоторой степени неожиданными для исследуемых и о которых они узнавали с пользой для себя. О результатах исследований мы непременно сообщали в газетных публикациях.

В своей книге «Диагноз времени» я попыталась дать характеристику не только того, что представляло собой советское общество определенного периода. Я ставила перед собой цель дать представление и о том, какой была советская социология и как мы работали. Я сослалась там на множество материалов, перечислила десятки наших публикаций в газетах и справок, переданных в различные органы власти. Следует учесть также, что в то время газета приходила практически в каждый дом. Люди выписывали газеты, население знало о наших исследованиях и откликалось на наши публикации. К нам приходили отовсюду, присылали письма. Часть писем у нас сохранилась, и только много позже мы их проанализировали. К нам на кафедру приходили люди и делились своими проблемами. Нас уважали и нам доверяли, и это нас вдохновляло и поддерживало.

Далее о взаимоотношениях с властью. Власть считалась с нами и прислушивалась к нам. Особый интерес проявляли партийные органы, которые даже помогали нам.

И Николай Александрович Шульга не даст мне соврать, ибо знает это. Существовали достаточно квалифицированные социологические службы в Верховном Совете Украины, в ЦК Компартии Украины (при Отделе агитации и пропаганды). По заданиям ЦК проводились масштабные исследования по всей Украине о социальной справедливости. Мы обследовали предприятия, делали выборку самых различных трудовых коллективов и выясняли отношения людей к социальной справедливости, определяли, какие существуют очаги неблагополучия, пытались выяснить факторы, их порождающие, изучая документацию и реальную ситуацию. По результатам исследования были подготовлены информационные письма, докладные записки, которые направлялись в различные органы: и в городские, и в областные, и в центральные. Все это было — и не нужно об этом забывать.

Что же сейчас? С моей точки зрения, социология в нашем обществе потеряла свой общественный престиж. Нас не уважает население, и с нами не считается власть. Вот что происходит в настоящее время. Тяжело об этом говорить, но это факт. Я не буду пытаться установить причины происходящего — это очень серьезный вопрос, и он требует серьезного обсуждения. В чем-то виноваты и мы, социологи, хотя немало делается полезного, и я не могу сказать, что я низко оцениваю уровень современной социологии в Украине. Нет, много очень интересных и полезных исследований в Украине, к примеру, о социальном неравенстве и межклассовых социальных стратификациях, о социальной идентификации. Все это есть, но многие актуальные проблемы все-таки социологи обходят стороной. Острые актуальные проблемы мы не исследуем, тем более масштабно. И если даже какие-то исследования, имеющие практическое значение, и проводятся, уп-

равленческие структуры на них не реагируют. Мы, например, в связи с проведением круглого стола на тему «Социологическое обеспечение социальных реформ» столкнулись с такой вещью, как жилищно-коммунальная реформа. Оказывается, там очень многое могут сделать социологи. Научная проблема, которая лежит в основе всех этих процессов, — это проблема коммуналистских связей. Это классическая проблема *neighborhood*, которой немалое внимание в свое время уделяли социологи. И без решения этой проблемы, без понимания того, что являются собой наши коммуналистские связи, невозможно серьезно решать проблемы жилищно-коммунального хозяйства и осуществлять его реформирование.

Другая проблема, с которой мы столкнулись, — беспризорность детей. Она решается преступно неэффективно. Доцент нашей кафедры Елена Владимировна Князева совместно со студентами проделала колоссальную работу. Более трех с половиной тысяч личных дел детей, которые попадали в приют в течение пяти лет, были перенесены на электронные носители. Материал, содержащийся в электронной базе данных, был нами проанализирован. Сегодня я передала этот отчет для помещения на сайт Ассоциации. Вы не можете себе представить, что делается и насколько неэффективно работает так называемая система преодоления беспризорности. И порок ее заключается уже в той учетной документации, которая приходит из государственных структур, из соответствующих ведомств. Эти материалы просто невозможно читать. Я звонила в управление, откуда направляются эти документы, чтобы узнать, с какими научными группами они советовались при их составлении, кто им помогал разрабатывать шкалы, определять позиции, которые требуется заполнять. Они ответили, что ни с кем — сами производят все эти опусы. И тем

не менее в 2005 году, как вы знаете, была принята концепция государственной программы по борьбе с беспризорностью, которая в общем-то не выдерживает никакой критики и в составлении которой, насколько мне известно, не принимали участие ни исследователи, ни специалисты, непосредственно работающие с беспризорными детьми. А такого рода постановлений, законов и указов, при подготовке которых научная и, в частности, социологическая экспертиза игнорируется, немало в нашей управленческой практике.

Я считаю, что одним из серьезных недостатков нашей социологии является то, что мы не проводим панельные исследования. С моей точки зрения, те исследования, которые проводились в 1970-х годах, нужно было бы сейчас повторить, например, исследование представлений о справедливости, исследования соотношения семьи и профессиоанальной ориентации молодежи, трудовой мотивации и самочувствия работников в различных трудовых коллективах. Ранее было проведено содержательное исследование, посвященное проблемам демократизации общества и развития личности, результаты которого представлены в брошюре Е.Головахи, И.Бекешкиной и В.Небоженко. Мне кажется, что интересно было бы провести аналогичное исследование сейчас и узнать, в частности, изменились ли представления людей о демократии и какова тенденция «развития личности». Масштабные сравнительные исследования необходимы. Если бы у нас были такие динамические ряды, то мы могли бы выйти на очень серьезные проблемы, проследить структурные изменения, и можно было бы осмысливать то, что происходит. Я призываю к тому, чтобы молодые социологи более внимательно отнеслись к тем исследованиям, которые были проведены в 1960-х, 1970-х и 1980-х годах. Однако я отдаю себе отчет в

том, что повторение масштабных исследований невозможно при таком отношении к социологии со стороны общества, и особенно — со стороны властных структур. Изменение этого отношения должно стать первоочередной задачей нашей профессиональной ассоциации.

Далее — о профессионализме. В выступлении Н.Паниной, опубликованном в сборнике «Социологическое знание и политика», обращается внимание на недостатки организационного плана, морального плана, методического плана. А.Горбачик высказался относительно методических проблем, представленных как методологические. Действительно, методология играет очень важную роль, но я понимаю под методологией не просто совокупность методов, а определенное предпосылочное знание, некоторую метатеорию, превращенную в инструмент познания. В соответствии с этим попытаюсь сформулировать проблему профессионализма в том виде, в каком, по моему мнению, эта проблема является для нашей социологии наиболее актуальной. В свое время, когда мы только начинали, преодоление непрофессионализма заключалось в том, чтобы овладеть эмпирическими методами, требующими и определенной математической подготовки. Поэтому мы сотрудничали с математиками, физиками: у нас был В.Максименко, у В.Черноволенко — В.Паниотто и т.д. И мы с их помощью преодолевали нашу определенного рода ущербность. Сейчас непрофессионализм, с моей точки зрения, заключается в другом. Он состоит в том, что нередко за частотой цифр и обилием эмпирических данных нет мысли, нет идеи, понимания структурных взаимодействий. Основным недостатком многих наших исследований заключается именно в слабости интерпретации, в неумении пользоваться процедурой понимания и объяснения, в отсутствии осмысления презентуемого материала.

Особое внимание я хотела бы обратить на развитие способности интерпретировать обыденные смыслы, с чем нам постоянно приходится сталкиваться. Мы забываем о том, что слова, в которых выражено отношение респондентов к тому или иному явлению, являются символами. Их не только первичный, но и вторичный, символический смысл определяется соответствующей культурой и субкультурой, практической ситуацией, на фоне которой осуществляется исследование. Умение адекватно «прочитывать» эти смыслы, а также сочетать анализ вербальной информации с изучением реальной ситуации, совокупностью предметно-практических действий, порождающей символические обыденные смыслы — в этом состоит мастерство и профессионализм социолога. И это, по-моему, сейчас является очень важной проблемой совершенствования нашего социологического знания.

В способности адекватно «понять» наших соотечественников проявляется не только профессионализм, но и гражданственность. Ибо когда в приверженности к «твердой руке» мы видим свидетельство тоталитаристского мышления наших соотечественников, а в отрицательном или безразличном отношении к парламентаризму, многопартийности и свободе слову — неприятие демократии и выражаем сомнение в том, нужна ли она вообще нашим соотечественникам, мы демонстрируем не только невежество, но и свою антигражданскую позицию. Скажу больше: афиширование «демократичности» нашего общества, постоянное использование термина «демократия» в ситуации произвола и реального бесправия людей, широкого распространения бедности и нищеты — кощунственно, ибо приводит к девальвации этого слова, к обыденному восприятию демократии как ситуации, в которой «все дозволено», и против этого «простой человек» не имеет никакой защиты. Дру-

гими словами, на фоне нашей практики термин этот приобретает смысл, прямо противоположный тому, который вкладывает в него исследователь.

Хочу высказать также свое отношение к термину «догоняющая социология», который используют для обозначения нашей социологии. Я против него, как и против термина «догоняющая модернизация» для характеристики того, что происходит с нашей страной. Никого не надо догонять. Надо просто честно и с ответственностью относиться к своему делу и стараться максимально поднимать уровень профессионализма и гражданственности.

В заключение я хотела бы сослаться на интересную беседу, которая опубликована в последнем номере журнала «Социальная реальность». Это беседа Бориса Докторова с Михаилом Тарусиным. Тарусин относится ко второму поколению социологов, и, в частности, он рассказывает о том, что чувствовал в свое время, какой представлялась ему социология 1960–1970-х годов. Собеседник Б.Докторова относится к поколению социологов, которые начали работать в 1980-е и не имели того источника общественного энтузиазма, который был импульсом социологии в 1960-х. Об этом он сказал следующее: «Наши учителя отталкивались от ортодоксального марксизма, то есть имели неплохую пружину. Мы же, отринув марксизм, изначально отталкивались от пустоты. Видимо, 1960-е годы, при всей наивности платформы исправленного марксизма, были все же утверждающим временем. Мы формировались во времена отрицания, но отрицание не может быть продуктивным — в нем нет цели, нет опоры, нет смысла». Добавлю лишь, что «пружиной» для социологов 1960–1970-х, источником их вдохновения был не только ортодоксальный марксизм, но и многое другое, о чем я сегодня говорила. И главное, что я хотела бы сказать нашим молодым социоло-

Матеріали Перших соціологічних читань пам'яті Наталії Паніної 59

логам: «Помните о том, что за вами — не пустота, вам есть от чего отталкиваться. Мы были и мы еще есть, и желаю вам активно и успешно работать на благородном поприще социологии».

*Наталія Цимбалюк,
Київський національний універ-
ситет імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Останнє десятиріччя ХХ століття відзначилося значними зрушеннями в системі вищої освіти — від технізації до гуманітаризації та гуманізації освітньої сфери. Одним із проявів змін стало значне збільшення навчальних закладів, спрямованих на підготовку спеціалістів гуманітарного профілю та відкриття для майбутніх фахівців нових напрямів підготовки, серед яких почесне місце зайняла соціологія.

Розуміння того, що будь-яка професійна діяльність у сучасних умовах передбачає наявність великої кількості соціо-гуманітарних складових, сприяло суттєвим змінам навчальних планів. Важливим компонентом освіти майбутнього фахівця став цілий ряд соціальних та гуманітарних дисциплін, в тому числі соціологія.

Дотепер підготовка фахівців за напрямом “соціологія” проводиться в Україні у 27 автономних вузах. Лідером цього процесу є столиця, де профільну соціологічну освіту здобувають студенти десяти вузів. Друге місце посідає м. Харків (чотири вузи); третє займає м. Луганськ (три вузи); четверте — м. Запоріжжя (два вузи), не враховуючи філій окремих потужних освітніх корпорацій. У цілому окрім м. Києва підготовка з напрямом “соціологія” проводиться у дев'яти

областях України (Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська, Вінницька).

Напрямок “соціологія” набув у вітчизняному освітньому просторі безумовної популярності. Про це свідчить той факт, що соціологів готують вузи різної форми власності (як державні, так і комерційні); різного профілю діяльності (гуманітарні, технічні, військові тощо); різні за просторовими, територіальними характеристиками (розташовані у великих міських промислових конгломератах та на периферії, у сільських регіонах). Отже, спостерігається позитивна тенденція, зафіксовано зростання потреби у здобутті соціологічної освіти на ринку освітніх послуг, що знаходить свій вираз у поступовому та систематичному збільшенні чисельності вузів, що готують спеціалістів соціологічного профілю.

Натомість зазначені зміни спровокували ряд суперечностей та проблем у розвитку соціологічної освіти, які дотепер залишаються нерозв’язаними. Це, насамперед, дисциплінарний статус соціології та теоретико-методологічні підходи до соціологічної освіти. Зауважимо, що названі проблеми виникають у межах Болонського процесу, пов’язаного з широким запровадженням в Україні європейських моделей вищої освіти.

Першочерговою проблемою, що активно обговорюється в науково-освітніх колах, є статус соціології як академічної дисципліни, що поряд з такими усталеними предметами, як історія, філософія, економіка, повинна, нарешті, зайняти стабільне місце у циклі гуманітарної та соціально-економічної підготовки фахівців будь-якого напрямку професійної підготовки¹⁹.

¹⁹ *Волович В.* Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4.

У державних навчальних закладах статус базової дисципліни закріпився за соціологією згідно з постановою Міністерства освіти України, прийнятою у травні 1993 року. Згідно з цим рішенням соціологія відтоді легітимізувалася як дисципліна, обов'язкова для викладання в усіх вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації.

Позитивний вплив на підвищення якості викладання соціології справило створення свого часу Державної атестаційної комісії та Фахової ради з соціальних наук (остання припинила своє існування у 2003 році).

Підвищенню статусу соціології як однієї з провідних навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної освіти сприяв також Указ Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» (квітень 2001 р.). Наслідком Указу стали конкретні заходи відповідних управлінських структур, спрямовані на конкретизацію урядових установок у галузевих нормативних документах. Так, у листі Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2001/2002 навчальному році» було рекомендовано у процесі розроблення навчальних планів та робочих навчальних програм у вищих навчальних закладах II–IV рівня акредитації довести обсяг викладання соціології у непрофільних вузах (далі – ВНЗ) до 108 годин. Деякі ВНЗ позитивно відреагували на ці рекомендації і збільшили обсяг даної навчальної дисципліни до двох кредитів. Проте надалі ці нормативи були скорочені до 81 години, тобто – 1,5 кредитів. (Нагадаємо, що традиційний навчальний кредит складає 54 години, з яких аудиторне навчання має передбачати не менше 18 годин, у той же час за Болонською системою освіти від складає 36 годин).

Слід зазначити, що рекомендаційні листи управлінських структур відзначаються певними протиріччями та не-

послідовністю. Так, у відповідному рекомендаційному документі Міністерства освіти і науки України за 2002/2003 навчальний рік на викладання соціології ВУЗам пропонувалося планувати вже тільки один кредит²⁰.

Отже, реалії є такими, що зазначеної вимоги щодо обсягів викладання соціології дотримуються далеко не всі ВНЗ. У багатьох із них “Соціологія” взагалі складає один кредит, приблизно половину з якого становить самостійна робота студентів. Навіть у такому креативному вузі, як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, нормативи викладання соціології визначаються керівництвом факультетів, залежать від рівня їх усвідомлення соціального і наукового значення цієї навчальної дисципліни і далеко не завжди є логічно виправданими. Проте організація навчального процесу в класичних університетах, за європейським визначенням – вільних навчальних закладах, а також місце та роль соціології в університетській освіті складає окрему проблему, що вимагає спеціального вивчення²¹. Набагато гіршим видається ситуація у вузах III та IV рівнів акредитації, де обсяг викладання соціології до мінімуму скорочується, на що неодноразово вказують автори, які вивчають особливості викладання соціології у ВНЗ. Залишається тільки висловлювати подив з приводу діяльності керівництва фахових науково-методичних комісій Міністерства освіти і науки, які, всупереч вимогам

²⁰ Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін.; За ред. В.Г.Кременя, С.М.Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.

²¹ *Алексеева О.А., Ракша Д.А.* Гуманізація вищої освіти як фактор відродження духовності української молоді // Вісник. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – №28.

головного керівного органу освіти, продовжують затверджувати ВНЗам навчальні плани, що багато в чому не відповідають нормативам.

Якщо після прийняття Указу Президента та затвердження стандартів соціологічної освіти (2004–2005 рр.) більшість представників української соціологічної спільноти зазначала, що позиції соціології у дисциплінарній структурі суспільствознавства та в номенклатурі навчальних дисциплін дедалі зміцнюються, а соціологічна освіта сформувалася у повному обсязі, то у реаліях сьогодення стає зрозумілим: процес інституціоналізації соціології, який так бурхливо розпочався у 1990-ті рр., на початку нового тисячоліття відрізняється нерівномірністю, супроводжується певними обмеженнями обсягів та змісту соціогуманітарної підготовки майбутніх фахівців.

Особливе занепокоєння викликає питання забезпечення відповідного статусу соціології у непрофільних вузах (наприклад, технічних університетах). У них, порівняно з навчальними закладами, де готують фахівців з соціології, соціологічна освіта відрізняється недостатнім рівнем інтенсивності; залежністю від суб'єктивних позицій керівництва навчальних закладів, наявності “вільних” годин у навчальному плані, які іноді безсистемно розподіляються між дисциплінами та циклами підготовки. Спостерігається також низька зацікавленість та недостатній професійний рівень викладання спецкурсів із соціології, що відповідають майбутньому профілю професійної діяльності випускників, наприклад, соціології праці, соціології організації, соціології управління, соціології конфлікту, інженерної соціології тощо. У навчальній діяльності зазначеної категорії вузів загострюються суперечності, пов'язані з порушенням дидактичного принципу послідовності та спадкоємності у вивченні соціогуманітарних дисциплін,

дотримання та практичної реалізації міждисциплінарних зв'язків, що суттєво зашкоджує підготовці фахівців. Чи можна уявити, наприклад, технічне поєднання дисциплін “Психологія” та “Соціологія” в межах однієї дисципліни, обсягом 18 аудиторних годин? Чи можна викласти навіть загальні основи соціології за дев'ять аудиторних годин? Яке уявлення про суспільство, його структури, закони розвитку залишиться у студента після такого бліц-викладання? Здається, за сучасних умов гасло “Не нашкодь!” стає прерогативою не лише лікарів...

Зазначене вище веде нас до висновку, що, не зважаючи на наявність певного “соціологічного буму” в освітньому просторі, у великому сегменті вищих навчальних закладів, особливо економічного та технічного профілю, де роками підтримувався культ спеціальних дисциплін, а суспільствознавчі та гуманітарні знання вважалися другорядними, ставлення до соціології, як інноваційної дисципліни, що є важливою часткою нової освітньої парадигми, на практиці майже не змінилося. Це явище багато в чому визначається суб'єктивними чинниками, насамперед існуючою традицією спеціальної підготовки, за якою соціогуманітарну складову освіти економістів, інженерів, програмістів та багатьох інших фахівців вважали другорядною, факультативною, не надаючи їй великого значення.

Наступна проблема розвитку соціологічної освіти пов'язана зі змістовним насиченням соціологічної освіти та визначенням основних теоретико-методологічних підходів до викладання соціологічних дисциплін. Відомо, що у світовій практиці побутують два основні підходи і, відповідно, дві побудовані на їх основі моделі викладання соціології. Їх можна визначити, як академічний або абстрактно-теоретичний та соціально-прикладний.

Перший підхід передбачає побудову такої моделі викладання, що спрямована на ознайомлення студентів з історією становлення та розвитку соціологічної науки, її понятійно-категоріальним апаратом, структурними елементами. Вона спрямована на розкриття сучасних уявлень про суспільство як соціетальну систему, передбачає ознайомлення з його соціальною структурою та основними соціальними процесами, включає елементарні знання щодо програмування соціологічного дослідження та методів здобуття емпіричної інформації. Такий підхід, як правило, використовують викладачі непрофільних вузів, які не мають фахової підготовки та практичних навичок участі в соціологічних дослідженнях.

Наступний – соціально-прикладний – підхід спрямований на формування соціально-прикладної моделі викладання, пропагує принцип практичної спрямованості соціологічних дисциплін як основу їх змістовного наповнення (особливо у непрофільних ВНЗ), наголошує на здобутті студентами не стільки теоретичних знань, скільки практичних умінь та навичок, які можна застосовувати у майбутній професійній діяльності та повсякденному житті, а також передбачає обов'язкове включення студентів у дослідницьку діяльність, апробації, бодай на лабораторному рівні, отриманих знань і навичок. В умовах кардинального реформування освіти, стрімких соціальних змін, диференціації ринку праці такий підхід набуває особливої привабливості для студентів, водночас вимагаючи додаткових зусиль та додаткових затрат часу від викладача.

У сучасних умовах обрання моделі викладання, безумовно, стає неможливим без врахування позицій споживачів освітніх послуг, тобто студентів. За результатами соціологічних досліджень переважна більшість студентів несоціологічних напрямів підготовки підтримує другу модель викла-

дання, надаючи головне значення можливості практичного застосування набутих знань у майбутній професійній діяльності, тобто своєрідній “фільтрації” знань, виборі лише такої інформації, що сприятиме здобуттю вмінь і навичок застосування соціологічних методів роботи в майбутній практичній діяльності. Про це свідчить таке судження одного з респондентів: “Курс соціології традиційно читається у ВНЗ суто академічно. Тому молодий фахівець, який прослухав цей курс, навіть отримавши високу оцінку, не може організувати на виробництві соціологічне дослідження, скласти анкету, провести вивчення громадської думки..., тому що його цьому не навчали. У той же час в результаті освоєння соціологічних дисциплін студенти розраховують навчитися самостійно аналізувати події, що відбуваються у суспільстві (40%), набути навички роботи у колективі, вміння будувати стосунки з людьми (29 %), відпрацювати навички та вміння організаторської та управлінської діяльності (23%), отримати знання, необхідні для професійної діяльності (22%). Зазначені судження студентів є аналогічними з тими, до яких приходили автори багатьох локальних досліджень, що неодноразово проводилися в межах вузів несоціологічного профілю”²².

Висновки:

1. У сучасному українському суспільстві не сформований необхідний рівень потреби у соціології як науці, спостерігається недооцінка її світоглядної, інформаційно-просвітницької та соціалізуючої функцій. У буденній свідомості соціологія найчастіше асоціюється з визначенням політичних рейтингів та вивченням громадської думки.

²² Балакірева О.М., Валькована О.В. Трансформація цінностей освіти // Український соціум. – 2007. – №4.

2. В українській системі вищої освіти триває процес становлення соціології як академічної дисципліни, невід'ємної частини соціогуманітарної підготовки майбутніх фахівців. Особливо складно ці процеси відбуваються у природничо-технічних вищих навчальних закладах, де традиційно підтримувався культ точних і спеціальних дисциплін.

3. У сучасній освітній практиці домінують дві основні моделі викладання соціології – академічна та соціально-прикладна. Провідною з них є академічна модель, що базується на пріоритеті теоретичної складової дисципліни, тоді як за визнанням як суб'єктів, так і об'єкта освітнього процесу, найбільш перспективним визнається доцільність поєднання обох моделей.

4. Перспективи розвитку соціології в системі вищої освіти пов'язані з необхідністю викладання цієї науки відповідно до реалій суспільного життя; спрямуванням її змісту на розкриття та критичне усвідомлення суспільних трансформацій; з освоєнням умінь і навичок використання соціологічних методів, максимально наближених до напрямів професійної підготовки майбутніх фахівців.

*Борис Нагорный,
Восточноукраинский национальный
университет имени В.Даля, Луганск*

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ КОДЕКС СОЦИОЛОГА НАТАЛИИ ПАНИНОЙ: УРОКИ НА БУДУЩЕЕ

Наше профессиональное социологическое сообщество представляет как минимум две группы. Одна включает социологов с продолжительной социологической биографией, вторая – молодых социологов, которые недавно получили высшее образование и сейчас делают свои пер-

вые профессиональные шаги. Сегодня Президент Европейской социологической ассоциации Клер Уоллес сказала о том, насколько важен для нас приход в социологию нового поколения социологов, для которых, на мой взгляд, сейчас очень важны слова Энтони Гидденса: *«Я спрашиваю: почему в таких условиях социология не стоит опять на самом передовом плане интеллектуальной жизни и общественных дебатов? Для себя я вижу ответ в выражении стиля мышления, который был у истоков социологии. И немножко больше утопического мышления тоже поможет — почему бы нет? Политика в известном смысле стала смертельно скучной. Нам нужно больше позитивных идеалов в мире»*²³.

В нашем сообществе именно Н.В. Панина обладала редким сплавом профессионального прагматизма и социологического романтизма. Этот сплав получился благодаря сочетанию хорошего университетского образования, умения формировать круг общения и огромного опыта черновой работы — эмпирических исследований.

Безусловно, это справедливый тезис, но не менее важно, на каких принципах будут сотрудничать эти две группы, как будут осваивать профессиональный опыт и профессиональные традиции молодые социологи. Для них (и не только для них!) будут очень важны уроки, которые, совершенно не помышляя об этом, преподавала своей жизнью Наталья Викторовна Панина.

Урок первый. Профессионалом (в любой области), а тем более личностью нельзя стать в какой-то определенный день или год с получением диплома (не важно какого — о высшем образовании, доцента, профессора — любого

²³ Гидденс Э. К социологическому сообществу // Социологические исследования. — 2007. — №9. — С. 4–5.

другого). Профессионалом и личностью нужно становиться каждый день, каждый год. И уметь делать черновую работу и не бояться её!

Когда знакомишься с любовно и тщательно подготовленной книгой о жизни Н.В. Паниной²⁴, то вспоминаются слова эмоционального обращения Э.Гидденса об ушедшем социологическом стиле XIX века, который предполагал разностороннюю подготовку и эрудицию ученого, романтизм, основанный на знании литературы и культуры прошлого, особый «почерк» при изложении результатов исследований.

Только теперь (с таким большим опозданием!) мы можем оценить масштаб и глубину личности Натальи Викторовны Паниной, которые предопределили и масштаб ее вклада в отечественную социологию, и в стиль общения с коллегами разных стран.

Видимо, еще не скоро изобретут прибор, который сможет определить, какой след в душе, характере и личности оставляет Учитель. Как бывший аспирант Института социологических исследований АН СССР (1970–1974), могу сказать, что Наталии Викторовне, которая училась в этой же аспирантуре с 1976 по 1980 годы, очень повезло с научным руководителем. Не нужно никаких приборов, чтобы определить, как велико было влияние Анатолия Георгиевича Харчева, под чьим руководством была написана и защищена кандидатская диссертация, одного из признанных международных авторитетов в области социологии семьи, блестящего лектора и ученого, уделявшего большое внимание методологии и методике социологических ис-

²⁴ Головаха Є.І. Наталія Вікторівна Паніна: життя, наукова діяльність, шлях у майбутнє. — К.: Факт, 2007.

следований, который понимал, какое первостепенное значение имеет формирование стиля мышления и стиля работы молодого социолога-исследователя.

Не случайно серия публикаций Н.В. Паниной в 80-х годах посвящена системе показателей стиля жизни личности. Не случайно и появление в 1989 году монографии (совместно с Е.И. Головахой) «Психология человеческого взаимопонимания», которая и сейчас высоко котируется среди специалистов и студентов.

К сожалению, мы не умеем вовремя оценивать и просто по-человечески радоваться работам своих коллег. Помоему, до сих пор в полной мере не проанализована и недостаточно оценена книга, вышедшая в 1994 году, — «Социальное безумие: история, теория и современная практика». С запозданием удивился точности социологического диагноза, который не потерял актуальности и сейчас, почти через пятнадцать лет после выхода книги. В этой работе на базе эмпирических исследований был впервые измерен уровень тревожности населения страны с использованием шкалы тревожности Спилбергера.

В этой работе были проанализированы основные факторы тревожности и рассчитан индекс тревожности у основных групп населения, определена стрессогенность жизненных ситуаций. Эта работа во многом способствовала тому, что через два года появилось исследование, которое описывало методику расчета интегрального индекса социального самочувствия²⁵. Студенты разных лет (и, конечно же, преподаватели, которые читают курс по методоло-

²⁵ Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС). Конструирование и применение теста в массовых опросах. — К.: ИС НАНУ, 1997.

гии, методике и технике социологических исследований) с благодарностью отзываются о работе Натальи Викторовны — «Технология социологического исследования».

Старшее поколение социологов, вероятно, знает, что апробация отдельных глав книги прошла в социологическом еженедельнике «Украинский обозреватель», который выходил, к сожалению, непродолжительное время. И хотя в издательской аннотации значилось, что «предполагаемый курс лекций, предназначен для оказания практической помощи социологу в организации и проведении массовых опросов», книга заслуженно заняла место рядом с признанными учебниками. Для автора, видимо, нет большей награды, чем видеть свою книгу ветхой, «зачитанной» из-за постоянного пользования. У нас на кафедре упомянутая «Технология социологического исследования» устойчиво пользуется спросом, и некоторые её экземпляры передаются из одного поколения студентов другому.

Эта работа особенно значима для моей личной профессиональной биографии. Во-первых, всегда испытывается дефицит добротных изданий по методике и технике социологических исследований. И я помню, как ждали наши студенты «курьера», который вёз курс лекций Н.В.Паниной из Киева. Меня поразило, как внимательно она прислушивалась к моим замечаниям в адрес этой книги. Такую работу мог написать только исследователь-«полевик», за плечами которого стоят годы «черновой работы», непосредственное участие во всех стадиях эмпирического исследования, начиная с программы и мучительных раздумий над структурой анкеты и заканчивая подготовкой итоговых документов, отчета, доклада заказчику.

Особенно можно выделить такие разделы, как «Подготовка анкеты», «Выборка», «Организация сбора данных», «Анализ и проблема измерения». И все же, мне кажется,

что главное в этой работе — размышления над философией социологии, над проблемой профессионализма в социологии: «Руководствуясь «здравым смыслом» и соображением личного удобства, «новые» социологи обычно быстро находят ответ и на этот вопрос («Кого же опрашивать?»). — Б.Н.). Соображения репрезентативности, правомерности переноса выводов на генеральную совокупность, достоверности полученных данных их мало волнуют просто в силу того, что они не подозревают об этих категориях. Славно потрудившись, проведя одно-два подобных «исследования» (а даже и такие исследования достаточно трудоемки), человек искренне уверен, что он «занимался социологией». Здесь его вводит в заблуждение кажущаяся простота науки: «спросил» — получил ответ — посчитал — узнал. Вопрос «Что же узнал?» — чаще всего не возникает»²⁶.

Пройдет еще несколько лет, и Наталия Викторовна ужесточит этот тезис «Самоназванные» — это, на мой взгляд, основная проблема структуры сообщества, которая сегодня в Украине называет себя социологической», — пишет она в статье, посвященной проблеме профессиональной этики социолога²⁷.

Можно только с восхищением поразиться, какой объем работы практически в одиночку она выполнила за три года напряженной работы над Кодексом профессиональной этики: ознакомиться и перевести действующие американские, европейские и другие профессиональные кодексы; адаптировать их к условиям украинского профессионального сообщества; вынести на обсуждение коллег проект

²⁶ Панина Н.В. Технология социологического исследования. — К., 1998.

²⁷ Панина Н.В. Профессиональная этика социолога // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — №3. — С.5–8.

Кодекса, учеть замечания. Можно только еще в очередной раз сожалеть о том, что не были сказаны вовремя добрые слова благодарности за хорошо сделанную работу.

Я помню, как болезненно переживала Наталья Викторовна раскол в профессиональной среде социологов после выборов 2004 года. И однажды после одного из заседаний Правления САУ я сказал ей, что социологи, в конце концов, найдут общий язык и опровергнут известные высказывания Дмитрия Кедрина: «У поэтов есть такой обычай — в круг сойдясь, оплевывать друг друга». Наталья Викторовна грустно на меня посмотрела и сказала: «Дай-то Бог».

Даже если бы Наталья Викторовна в своей профессиональной биографии успела подготовить только одну работу — Кодекс профессиональной этики социолога — то уже тогда можно было утверждать о ее существенном вкладе в отечественную социологию. Но после нее осталось много значительных публикаций, а среди них особо выделяется «Социологический мониторинг», который осуществлялся на протяжении многих лет начиная с 1992 года.

Я уверен, что у многих коллег, как и у меня, на столе лежит последняя книга из этой серии «Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг». Когда будет написана полная летопись ее жизни, я думаю, лучшим эпиграфом к этой книге будут известные строки поэта: *«Не позволяй душе лениться, чтоб воду в ступе не толочь, душа обязана трудиться и день, и ночь, и день, и ночь»*.

Нельзя было придумать лучшего памятника, чем учреждение ежегодного конкурса молодых социологов страны, с вручением победителям золотой и серебряной медалей, на которых выгравирован ее профиль, и дипломов лучшим десяти молодым социологам Украины.

Уход Натальи Викторовны заставил многих коллег задуматься. Переворачивается, похоже, целая страница ис-

тории украинской социологии, и от нас зависит название ее следующей главы. Наталья Викторовна предложила свой вариант «Плодотворная работа, честь и преемственность традиций». Нам выбирать.

*Наталья Дёмина,
Институт социологии РАН, Москва*

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭТОСА РОССИЙСКОГО СОЦИОЛОГА:
КОНТЕНТ-АНАЛИЗ НЕКРОЛОГОВ И ЮБИЛЕЙНЫХ СТАТЕЙ
В НАУЧНЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ЖУРНАЛАХ 1977–2007 гг.**

*«Порой мне кажется,
что нет на свете ничего более искреннего,
ничего более содержательного,
чем некролог»²⁸*

Попытка операционализировать этос сообщества через изучение некрологов не нова. Г.С.Батыгин не раз говорил, что некрологи — чрезвычайно плодотворный объект для исследования. В своей статье о Пауле Лазарсфельде он назвал некролог, в котором публикуются сведения о научных регалиях, формулах открытий, упоминаниях в учебниках, томах сочинений, перечисляются правительственные награды и почетные звания ученого — последней мистификацией, «*посланной как бы вдогонку ушедшему*»²⁹. Батыгин был человеком с очень тонким чувством юмора, и горькая ирония его слов заключается еще и в том, что

²⁸ *Стариков М. Густав Шпет.* Некролог как жанр письма [online] URL: (www.filosoft.tsu.ru/nekrolog.htm).

²⁹ *Батыгин Г.С.* Ремесло Пауля Лазарсфельда (введение в его научную биографию) // Вестник АН СССР. —1990. — №8. — С. 94.

его некролог в «Социологическом журнале» также попал в нашу выборку и стал предметом нашего исследования.

Само слово «некролог» означает «слово о мертвом», ведя свое начало от греческого «*nekros*» — покойник и «*logos*» — слово. Как отмечается в «Словаре литературных терминов», некролог — это «небольшое произведение, посвященное недавно умершему человеку, сообщающее кратко данные его биографии и деятельности. В первые века христианства было принято записывать имена умерших в церковные книги для поминовения. В средние века эти записи, более расширенные, перешли в календари, которые велись при духовных учреждениях и монастырях. Краткие, чисто фактические записи с течением времени приняли форму хвалебного слова умершему»³⁰.

На первых «Батыгинских чтениях» (16–17 февраля 2007 г.) социолог Олег Божков, приводя примеры поиска адекватной методики для решения той или иной научной проблемы, рассказал о своем исследовании конца 1970-х гг. Тогда он и его коллега Алексей Семенов в рамках проекта В.А.Ядова провели анализ реальных ценностей людей труда через изучение некрологов в советских газетах:

«Мы ...занимались ценностями и обратили внимание на то, что есть ценности декларируемые, а есть идеальные. И было непонятно, как ухватить эти ножницы между декларируемыми и реальными ценностями. Газеты, понятно, писали о декларируемых ценностях. Мемуары, воспоминания людей тоже сильно редактировались, подтягивались под существовавшие идеалы и требования времени. Спрашивать людей в

³⁰ Некролог // Словарь литературных терминов. Фундаментальная электронная библиотека «Русская литература и фольклор» (ФЭБ). [online] URL: (<http://feb-web.ru/feb/slt/abc/lt1/lt1-5083.htm>).

советское время об их настоящих ценностях было небезопасно как для самих социологов, так и респондентов. И возникла проблема, как вообще прорваться к этому».

Одним из выводов исследователей оказался парадоксальный и почти антисоветский факт: в то время декларировалось, что главный человек в стране — это рабочий, но, судя по некрологам, это было совсем не так. Божков отмечает, что некрологов, посвященных простому человеку, почти не было. *«Некролог рабочему публиковался только в тех ситуациях, если он был Героем Соцтруда и членом высоких партийных комитетов»*³¹.

Еще одним интересным примером использования посмертных «портретов» людей для изучения этоса сообщества явилось исследование социолога Гэрри Лонга (Университет Миссисипи), который закодировал и проанализировал содержание 630 некрологов в американских газетах за период 1856—1972 гг. Его целью было проследить изменение социальных идентичностей, самосознания людей в американском обществе, через их отношение к таким социальным структурам, как организации, учреждения того или иного рода. *«Я ожидал, что организации станут координатами биографии ушедшего человека»*, — отмечает Г. Лонг. Изучая посмертные «портреты» людей, он сделал вывод, что с течением времени некрологи становились всё менее персонализированными, индивидуальными, они рутинизировались, приобретая внеперсональные, стандартизированные, «объективные» черты³².

³¹ Божков О. Адекватность используемых методов как методологическая проблема на всех этапах исследования. Стенограмма выступления на Батыгинских чтениях, ИС РАН, 16 февраля 2007 г.

³² Long Gary L. Organizations and Identity: Obituaries 1856—1972 // Social Forces. — 1987. — Vol. 65. — № 4. — P. 964, 967.

Использование метода контент-анализа для выявления ценностных ориентаций сообщества также не ново. Достойными примерами такого рода являются исследования Роберта Анджела «Социальные ценности советской и американской элиты. Контент-анализ элитных медиа» (1964) и Уолтера Хирша «Образ ученого в научной фантастике. Контент-анализ» (1958).

Мы, в свою очередь, обратились к изучению некрологов для изучения трансформации этоса науки одного из академических сообществ, претерпевших в результате политических и социальных реформ серьезные перемены — сообщества сначала советских, а потом российских социологов за период с 1977 по 2007 г. Нам показалось логичным обратиться к исследованию не только некрологов, но и юбилейных статей, создаваемых по тем же правилам, что и первые, за исключением того, что герои поздравительных текстов ещё живы и могут ещё многое сделать для науки.

Методология исследования

Для изучения трансформации этоса российских социологов мы провели контент-анализ некрологов и юбилейных статей в следующих журналах: «Социологические исследования» («СОЦИС») (1977–1993, 2001–2007) и «Социологический журнал» (2001–2007).

Задачей нашего исследования было, во-первых, выявить ценностные ориентации социологического сообщества, позитивные критерии оценки работы социологов. Во-вторых, мы намеревались сопоставить набор положительных качеств **советских социологов** (1977–1987 гг.) с репертуаром современных норм **российских социологов** (2001–2007 гг.), чтобы ответить на вопрос о том, имеет этос этой дисциплины устойчивый или изменчивый характер, существует ли временная специфика репертуара

норм, насколько он зависит от политического режима, идеологии и пр. В-третьих, мы планировали сопоставить результаты нашего количественного исследования – контент-анализа с результатами проведенного ранее качественного исследования (экспертными интервью с социологами).

«Идеальный» советский социолог (1977–1986)

При изучении этоса советских социологов нам показалось интересным проверить теоретическую концепцию советского, а затем американского социолога Дмитрия Шалина. Этот исследователь в своей статье 1979 г. «Между этосом науки и этосом идеологии» внимательно проанализировал то постоянное напряжение, неослабевающий конфликт между идеологической и научной повестками дня, присущими жизни советских ученых в 1970–1980-е гг.

Помимо уже известной нам Мертоновской концепции «этоса науки» (1942, 1957), он использует концепцию «этоса идеологии», вводя её как дополнение к классическим императивам Р.К.Мертонна. Если Мертоновскую систему норм идеального научного сообщества можно записать в качестве акронима CUDOS по первым буквам следующих императивов:

C – Communalism – Communism – Всеобщность научного знания,

U – Universalism – Универсализм,

D – Disinterestedness – Незаинтересованность (бескорыстие),

OS – Organized Skepticism – Организованный скептицизм с прибавлением к ним двух позднее добавленных норм:

Originality – Оригинальность,

Humility – Скромность,

то система норм советской социологии, по Дм. Шалину, выглядела так:

«Научный изоляционизм, научный национализм» (privatism) как замена Мертоновской «Всеобщности научного знания». Этим подчеркивается «уникальность» вклада советских социологов в кладовую научного знания, декларации о превосходстве советской социологической школы над всеми другими. Иллюстрацией распространения этого императива были сталинская кампания против космополитизма в советской науке, засекречивание материалов исследований и др. меры по предотвращению свободного распространения социологической «несанкционированной информации».

«Классовый империализм, монополия одного класса» (imperialism) как замена Мертоновскому «Универсализму». Этот императив обозначает, что социологической теорией, отвечающей высшим стандартам научной истины, считалась идеология марксизма-ленинизма. Органы ЦК КПСС давали добро или запрещали использование неортодоксальных научных теорий, в т.ч. с Запада. В частности, советские социологи получили разрешение на использование в своей работе концепции структурного функционализма.

«Партийность» (partisanship) — поддержка учеными интересов той или иной партии, группы людей» — как замена Мертоновской «Незаинтересованности». Примерами, иллюстрирующими этот императив, были постоянные шаги советских идеологических органов по сокрытию, уничтожению критических данных о состоянии советского общества, хорошо организованные атаки на некоторые социологические центры, в некоторых случаях приведшие к их ликвидации или полной реорганизации.

«Организованная травля, коллективное осуждение» («organized ostracism»), коллективный остракизм, направленный против тех, кто позволил себе неправильную точку зрения, как замена Мертоновскому «Организованному

скептицизму». Примерами для иллюстрации широкой распространенности данного явления являются известные кампании советского времени против социологов, придерживавшихся либеральной точки зрения: гонения против Ю.Левады, В.Голофаства, А.Алексеева и др.³³

По мнению Д.Шалина, с которым мы склонны согласиться, этос науки в советской социологии слился с этосом идеологии, причем последний имел явный приоритет. Советские социологи, хотя и внесли свой уникальный и ценный вклад в мировую науку, были по большей части «съедены» идеологией марксизма-ленинизма. Социологам была предоставлена престижная роль доверенных лиц по охране устоев и пропагандистов, часть из них спасалась написанием текстов в стол, уходом в изучение классиков и др. От марксистских ученых, как от исследователей реальности, требовался постоянный пересмотр их теорий перед лицом изменяющейся действительности. Однако в силу того, что они являлись «представителями пролетариата», от них ожидали постоянной готовности дать отпор ревизионизму. На практике этот тезис означал, что интересы Партии всегда соответствовали объективной научной истине, и ученый прежде всего должен был быть идеологом и только затем исследователем реальности. Иллюстрацией этого тезиса может служить хотя бы тот факт, что в журнале «Социологические исследования» (№2, 1981) первая статья называлась так: «Решения XXIV съезда КПСС — программа развития социологической науки».

Сама возможность возрождения социологии в СССР стала возможной лишь потому, что руководящие органы

³³ *Shalin Dmitri N. Between the Ethos of Science and the Ethos of Ideology // Sociological Focus. — 1979. — Vol. 12. — № 4. — P.286–287.*

ЦК КПСС были уверены, что этос социологической науки подстроится под этос советской идеологии. Социолог Борис Фирсов утверждает, что кандидатуры на должности докторов наук утверждались в ЦК. Он сообщает, что «даже должности старших научных сотрудников были предметом заботы партийных органов. Такое усердие проявлял Ленинградский обком КПСС»³⁴.

Шалин подчеркивает, что «этос идеологии», как и «этос науки», — это идеальные типы. Он отмечает, что мы имеем дело с идеалом, нормативными ожиданиями, на основании которых мы можем говорить о том, насколько реальное поведение людей отличается от наших идеально-типических конструкторов. Различие между этосом науки и этосом идеологии нужно использовать как эвристический инструмент, а не как точное описание существующей реальности³⁵.

Он справедливо считает, что идеология является инверсией научного идеала, в той мере, в какой «этос науки» призывает к свободной конкуренции, беспрепятственному доступу к научным результатам, широкому распространению знания, и в оценке научного вклада опоре на экспертизу коллег (peer review). Дух идеологии противостоит «этосу науки» в той мере, в какой он поощряет партийность в науке, классовый подход, преимущество интересов одного класса и борется против тех ученых, которые отходят от генеральной линии партии³⁶.

³⁴ Фирсов Б.М. Связь времен. Девять сюжетов о прошлом, настоящем и будущем. — СПб.: Европейский дом, 1997. — С. 38, 11.

³⁵ Из личного e-mail сообщения Дм.Шалина Н.Деминой, 7 декабря 2007 г.

³⁶ Shalin Dmitri N. Between the Ethos of Science and the Ethos of Ideology // Sociological Focus. — 1979. — Vol. 12. — № 4. — P. 275–293.

Итак, обратимся к контент-анализу журнала «Социологические исследования» 1977–1986 гг. В его подшивке за этот временной срез мы обнаружили 5 некрологов и 8 юбилейных статей:

1977, 1978 – 0,

1979 – 1 (некролог В.Г.Подмаркову),

1980 – 1 (некролог Г.Е.Глезерману),

1981 – 4 (их них 3 юбилейные статьи к 80-летию академиком Ф.В.Константинова, М.Б.Митина и А.Сирацкого, некролог Б.Ц.Урланису),

1982 – 1 (некролог В.М.Квачахия),

1983 – 4 (их них к 3 статьи к 60-летию академиком В.Г.Афанасьева, В.Н.Кудрявцева и членкорра Г.Л.Смирнова, некролог Д.П.Кайдалову),

1984 – 2 (к 85-летию Б.А.Чагина и 80-летию академика Б.М.Кедрова),

1985 – 0, 1986 – 0.

Сразу обращает на себя внимание редкость самой формы некрологов и юбилейных статей в честь советских социологов. Отдельной статьи заслуживают только академики, в крайнем случае членкорры или другие «видные советские ученые». Некрологам «простых» ученых выделялось место в конце журнала, тогда как юбилейные статьи и некрологи советских руководителей, а также В.И.Ленина, К.Маркса – публиковались в качестве передовицы, в начале каждого номера. Так, в «Социологических исследованиях» были опубликованы: юбилейная статья к 70-ю Л.И.Брежнев (№1, 1977), юбилейная статья к 110-летию В.И.Ленина «Творческий вклад В.И.Ленина в развитие марксистской социологической мысли» (№2, 1980), юбилейная статья М.Т.Иовчука, Г.В.Осипова «Творческий вклад В.И.Ленина в развитие марксистской социологи-

ческой мысли» (№4, 1980), некролог Л.И. Брежнева (№4, 1982), статья к 100-летию со дня смерти К. Маркса (1983).

В списке тех, кто был удостоен юбилейной статьи или некролога, — ни одного зарубежного ученого (за исключением К.Маркса). Все статьи в память или в адрес ученых — анонимны, без подписи.

Кто же удостоивался чести быть упомянутым на страницах журнала «Социологические исследования»?

Регалии:

- За редким исключением — герой некролога и юбилейной статьи был членом КПСС (иногда подчеркивалось, с какого года он в партии).

- Доктор философских или экономических наук.

- Профессор (иногда уточнялось, какого института).

- Член Президиума или член Правления Советской социологической ассоциации, Председатель правления регионального отделения ССА.

- Член совета по научному коммунизму АОН при ЦК КПСС.

- Заслуженный деятель науки РСФСР.

- Лауреат Государственной премии.

- Проректор (Академии общественных наук при ЦК КПСС и др.), зав. кафедрой.

Биография:

Участник Великой Отечественной войны: «Ушел добровольцем на фронт», «На фронте стал коммунистом. Был ранен».

«Романтическое поколение, пришел в сознательную взрослую жизнь вместе с революцией» (об академике Ф.В.Константинове).

Типичный герой рассматриваемых материалов после окончания учебного заведения был выдвинут на партийную работу.

Ордена и медали:

За заслуги перед партией и государством «идеальный» социолог был награжден орденами и медалями СССР. В изученных материалах указаны ордена Октябрьской Революции, Трудового Красного Знамени, Отечественной войны (II степени), Красной Звезды и другие медали.

В подтверждение концепции Дм. Шалина контент-анализ некрологов и юбилейных статей показал, что научные достижения советских социологов были неразрывно связаны с их борьбой на идеологическом фронте.

Лексическими репрезентантами концепции «**этнос науки**», на наш взгляд, могли бы стать следующие высказывания: «Систематическая и глубокая разработка» научных проблем, «научная добросовестность», ученый — полный «творческих планов и замыслов», «всегда в гуще научной жизни», «наставник молодежи», «блестяще защитил диссертацию», «научные интересы были широки», ученых отличала «разносторонняя образованность» и «высокая эрудиция», «ясность, четкость постановки и решения сложных проблем».

Вместе с тем «этнос науки» был неразрывно связан с «**этносом идеологии**», представленный такими словосочетаниями: «разработка актуальных проблем исторического материализма», «возглавлял кафедру диалектического и исторического материализма», «участие в международных научных конгрессах, всегда с научной глубиной и страстью утверждая позиции марксизма-ленинизма», «ему была присуща высокая партийная принципиальность и ответственность в любом деле».

Ученый был, прежде всего, проводником политики партии, что было представлено следующими лексическими репрезентантами: «страстный и яркий пропагандист марксистско-ленинской теории народонаселения», «непримиримый борец идеологического фронта», «в самых горя-

чих точках идеологической борьбы на международной арене», «выезжал с лекциями в республиканские, краевые и областные партийные организации», «активно участвовал в деятельности партийной организации факультета, избирался в состав парткома МГУ».

Вместе с тем в некрологах и юбилейных статьях не раз подчеркивались организаторские способности ученых: типичный герой был «талантливым организатором научных исследований», осуществлял руководство подготовкой крупных коллективных трудов («подготовлен и трижды издан фундаментальный труд «Развитое социалистическое общество...»).

Наряду с вышеперечисленными качествами давалась высокая оценка человеческих качеств ученого, человеческих инвариантов, без всякой «партийной шелухи»: «замечательный», «талантливый», «честный», «принципиальный», «человечный», «неиссякаемая работоспособность».

Некрологи и юбилейные статьи (1987–1993) – переходный этап

Изучение подшивки журнала «Социологические исследования» за 1987–1993 г. выявило т.н. «переходный» этап. В этот период некрологи крайне редки, а юбилейные статьи отсутствуют как жанр. Происходят подвижки и в идеологическом содержании журнала. Передовицы, как бы из-под пера ЦК КПСС, сменяются статьями ведущих ученых, часть которых ранее считалась оппозиционерами генеральной линии партии, журнал заметно меняется под «работу» на перестройку. Материалы «СОЦИСа» все более и более посвящены тому, что может сделать советский социолог для своей страны. Периодичность журнала вырастает сначала с 4 до 6, а затем до 12 номеров в год:

1987 – 1 (в №1 некролог памяти гл. редактора «Социса» А.Г.Харчева).

№2 статья Т.И.Заславской «Роль социологии в ускорении развития советского общества».

С этого времени «Социс» переходит с 4 на 6 номеров в год.

1988 – 0 некрологов и юбилейных статей.

№3, статья «Навстречу XIX Партконференции: Социологическое обеспечение экономической реформы». С этого времени «Социологическое обеспечение экономической реформы» становится постоянной рубрикой журнала.

1989 – 1 (некролог Б.В.Князеву).

1990 – 0 некрологов и юбилейных статей.

С этого номера «Социс» переходит с 6 на 12 номеров в год.

№ 3, публикуется письмо в редакцию «В партком пришел социолог». В котором, в частности, говорилось: «В последнее время наблюдается своеобразный ренессанс в партийной работе. Процессы, происходящие в КПСС... требуют глубокого и постоянного научного анализа... О необходимости открыть все «закрытые» материалы о социологических исследованиях». На наш взгляд, это может служить явным примером существенной подвижки от научного изоляционизма в сторону универсализма и всеобщности научного знания.

1991 – 0, 1992 – 0, 1993 – 0.

Изучение двух некрологов за данный временной срез показало, что достижения человека по партийной линии в то время по-прежнему выделялись и подчеркивались, но казенный характер этих посмертных «портретов» сменился на более человеческий. Например, окончание некрологов «Марксистско-ленинское обществоведение понесло боль-

шую утрату...» могло уже, например, быть таким: «От нас ушел большой человек, крупный ученый. Невосполнима потеря для университета, факультета, безмерно горе его семьи». Статья об Анатолии Харчеве вообще была прорывной, нарушила все каноны официального партийного портрета.

«Идеальный» российский социолог (2001–2007)

Какие изменения в этосе российского социолога произошли с 1977 года? Для изучения этой проблемы мы исследовали подшивки двух научных журналов:

– «Социологические исследования» («Социс») 2001–2007:

За рассматриваемый период в нем было опубликовано 22 Некролога (перечислим имена: Э.В.Тадевосян, Л.А.Гордон, И.А.Голосенко, Е.А.Якуба, С.Д.Масхуд, В.Т.Лисовский, Т.А.Кудрина, Р.К.Мертон, Г.С.Батыгин, В.Б.Голофаст, В.В.Васильев, Л.Г.Борисова, Я.Эйдельман, Г.А.Котельников, О.Д.Захарова, Ю.А. Левада, Р.М.Шпакова, В.Я.Нечаев, М.П.Мчедлов, Л.Г.Костюченко, Ю.Н.Давыдов, В.И.Герчиков) и одна юбилейная статья (Кусеин Исаев из Киргизии).

Некрологи занимают свое точное институциональное место в журнале на 155–157 стр. (с 1989 года). Посмертные портреты ученых уже не анонимны и имеют авторство: либо это коллективное творчество, подписанное как: «Друзья и коллеги», «Друзья, коллеги, ученики», «Коллеги, друзья, товарищи», «Социологическая ассоциация Украины», «Российское общество социологов» и др., либо это один автор, тот или иной ведущий ученый.

Юбилейные статьи почти не существуют как жанр.

– «Социологический журнал» 2001–2007:

За рассматриваемый период в нем было опубликовано 10 некрологов (перечислим имена: И.А.Голосенко,

В.Б.Ольшанский, Л.А.Гордон, Г.С.Батыгин, Р.К.Мертон, В.Б.Голофаст, А.О.Крыштановский, Н.В.Панина, Ю.А.Левада, Ю.Н.Давыдов) и две юбилейные статьи (о Г.М.Андреевой, В.А.Ядове).

Институциональное место некролога – в конце журнала, но страницы меняются, лишь для главного редактора журнала Г.С.Батыгина было сделано исключение (2003, №2, 5–11 стр.).

Авторы некрологов и юбилейных статей – это либо группа коллег: «Коллектив редакции», «Редакционная коллегия» и др., либо друг или наиболее близкий ученик чьего коллеги.

Кто же является героем современных некрологов и юбилейных статей в «СОЦИСе» и «Социологическом журнале»? Налицо явный сдвиг к чествованию или памяти настоящих ученых, а не администраторов в науке.

В некоторых статьях герой обозначен как человек из той когорты «ученых, которые в 1960-е годы возродили социологию... и вывели её на достойный уровень». Еще одним лексическим репрезентантом такого рода является строчка: «она посвятила всю свою научную жизнь самоотверженной и бескомпромиссной борьбе за становление и развитие отечественной социологии».

Стоит отметить, что наряду с отечественными учеными в числе героев рассматриваемых материалов появляются иностранные ученые, что явно свидетельствует о преодолении научного изоляционизма.

Регалии героя:

Доктор (реже кандидат) философских, исторических, экономических или социологических наук.

Профессор или доцент или заведующий кафедры... Заведующий лабораторией, директор исследовательского центра.

Директор или главный специалист Института.

Руководитель регионального отделения Социологической ассоциации.

Членкорр Российской академии науки (или Российской академии образования,...).

Почетный работник высшего профессионального образования РФ.

Сотрудник редакции соц. журнала.

Заслуженный деятель науки.

Новинка: Эксперт грантодающего фонда (РФФИ и др).

Отсутствует: Членство в какой-либо партии.

Качества ученого, педагога и организатора подчеркиваются следующими выражениями:

«Поддерживал молодые дарования», «Большая любовь многочисленных учеников...», «Коллектив кафедры, молодые преподаватели и аспиранты постоянно ощущали его поддержку», «Много преподавал», «Изумительный преподаватель», «Блестящий лектор», талантливый, внимательный, вдумчивый и вместе с тем требовательный педагог.

«Большие исследовательские и организаторские способности», «руководил многими исследованиями».

«Мастерски владел эпистолярным жанром».

«Никогда не расставался с книгой» (т.е. много читал), «проницательно-рефлективное чтение».

«Весомое слово на заседаниях социологической ассоциации».

При анализе некрологов и юбилейных статей мы отметили те лексические репрезентанты, которые можно было бы естественным образом выбрать в качестве иллюстраций императивов концепции CUDOS Р.К. Мертон — этоса академической науки:

всеобщность научного знания: герои некрологов – авторы многочисленных учебных пособий, монографий, книг, по материалам исследований;

незаинтересованность: «Бескорыстное служение науке», «Им двигали не расчеты, а жажда научного познания, стремление понять, что же на самом деле происходило...», «Страстное желание узнать новое, обобщить накопленное, придти к нестандартным результатам», «Образец неутомимой мысли», «в науке искал исключительно истину»;

организованный скептицизм: «Любил острую полемику», «Никогда не утрачивал пытливого взгляда на окружающее, был восприимчив к новому, стремился во всем досконально разобраться»;

оригинальность: «Всем её исследованиям присущ неповторимый авторский почерк».

Вместе с тем рассматриваемые некрологи и юбилейные статьи дают возможность говорить об еще одном императиве, которого нет в концепции Мертсона, – императиве **«гражданственности»**. В изученных материалах постоянно подчеркиваются качества героя-социолога как гражданина, подвижника, в т.ч. популяризатора социологии в СМИ:

Гражданственность:

«Со всей страстностью ученого и настоящего гражданина откликнулся на изучение поистине революционных перемен, которые начались в стране».

«Всегда открыто и, невзирая на внешние обстоятельства, выражал свою научную и гражданскую позицию».

«Вся жизнь и деятельность – служение обществу, его глубинным интересам, врачеванию его недугов», «энтузиаст, уверенный, что социология поможет обществу и сделает его более справедливым», «обнаженная совесть социологии».

«Искренний и горячий патриот России».

«Общеизвестны его публицистические выступления, работы на темы нравственных проблем современности».

«Аргументированные выступления в прессе».

«Систематически представлял результаты социологических разработок в массовых изданиях, причем в блестящем журналистском исполнении».

Как и в материалах советского времени, большое место в некрологах и юбилейных статьях уделяется человеческим, инвариантным качествам героя:

Человеческие качества:

«Замечательный человек и товарищ», светлый, оптимистичный, искренний, яркий, одаренный, энергичный, жизнерадостный, достойный, творческий, волевой, целеустремленный, деятельный, принципиальный, порядочный человек, «верный друг», «образец интеллигента», «бесконечно чуткий и добрый», «удивительной души человек», «душевная красота», «доброжелательность», «тонкий повседневный и обращенный к повседневности юмор», «завидное чувство юмора», «самокритичность и самоирония», «тихий харизматик», «яркая личность», «подлинный трудоголик», «душа всей ведущейся работы».

Стоит отметить, что в современных некрологах и юбилейных статьях, хотя и редки, но встречаются указания на участие героя в делах семьи: «прекрасный семьянин, муж, отец, дед», «отдавая все силы любимому делу, постоянно заботилась и о своей семье, была любящей и любимой женой, заботливой матерью двух дочерей».

Порой даются указания и на внерабочие увлечения социолога, приводятся сведения о его досуге вне науки: «любил веселый отдых, умел вовлечь в него всех вокруг», «писал стихи, играл на гитаре, прекрасно исполнял бардовские песни», «шахматист, литературовед», «был великолепным танцором, писал стихи и юморески», «прекрасно пел».

В отличие от материалов советского времени в современных статьях, провожающих или чествующих ученых, появляется гендерная проблематика и новый герой — женщина-ученый как таковая. Лексическим репрезентантом, указывающим на специфику женской роли в науке, является, например, следующее выражение: «И в то же время это была женщина: и в научном сообществе, где женщине бывает трудно сделать имя, карьеру, и в повседневной жизни, где женщина более ранима, беззащитна и уязвима, чем мужчина».

Вместо заключения

Как видим, контент-анализ некрологов и юбилейных статей в социологических научных журналах показал, что этос российских социологов за 1977–2007 гг. претерпел существенные изменения. Если этос науки советских социологов был неразрывно связан с этосом идеологии, ролью ученых как партийных пропагандистов, проводников идей марксизма-ленинизма, то этос современных российских социологов приближается к классическим нормам академической науки.

Наряду с императивами CUDOS Р.К.Мертоня появляется новый императив — принцип «гражданственности», пришедший на смену принципу «партийности», выражению интересов какого-то одного класса. Принцип «гражданственности» имеет внепартийный общечеловеческий характер и отражает представление российских социологов о том, что настоящий ученый должен заботиться о делах страны, думать о том, как его наука может способствовать движению общества к лучшей жизни. Важность этого императива подтверждается и докладом польского социолога Петера Штомпки, в то время президента Меж-

дународной социологической ассоциации, «Изменяющаяся роль социологии и социологов в посткоммунистических обществах» (2005), где много говорится о том, что современные социологи должны идти к людям, заняв свое место наставников и моральных авторитетов³⁷.

Является ли этот принцип «гражданственности» уникальным для стран с переходным режимом от тоталитаризма к демократии или же отражает глобальные тенденции — изменения в этосе мировой социологии и поиск нового языка общения социологов с обществом, могут показать только дальнейшие исследования, например, некрологов и юбилейных статей в западных социологических журналах.

³⁷ *Штомпка П.* Изменяющаяся роль социологии и социологов в посткоммунистических обществах. Тезисы доклада на ежегодной конференции Сообщества профессиональных социологов «Современная российская социология в контексте общественных тенденций», 26 ноября 2005 г. [online] URL: (<http://www.msses.ru/win/faculty/sociology/sztompka-261105.html>).

Розділ II

ЕСЕ НА КОНКУРС «КРАЩИЙ МОЛОДИЙ СОЦІОЛОГ РОКУ – 2008»

*Олександр Стегній,
заступник голови
Конкурсної комісії
Соціологічного центру
імені Н.В.Паніної*

ОГЛЯД ЕСЕ УЧАСНИКІВ КОНКУРСУ

Тема цього річного конкурсу молодих соціологів “Соціологія і суспільство: чи потрібні вони одне одному?”, на моє переконання, безпосередньо пов’язана з науковою діяльністю і власне життям Наталії Вікторівни Паніної. Її порядність і бажання бути корисною суспільству свідчили, що професійні соціологи можуть і мають бути корисними суспільству, поєднувати власні позиції науковця і відповідального громадянина. Що ж до самого суспільства, то без нього соціологія як академічна наука втрачає свій предмет, а з ним і право на існування. З цією по суті аксіоматичною тезою погоджуються всі учасники нинішнього конкурсу.

Цілковито слушною виглядає думка Т.Бурейчак про доцільність розведення двох ідей – потрібності соціології

суспільству та останнього соціології, оскільки *“потреба одного в другому може бути не взаємозворотня, і тому значення цих ідей може бути цілком відмінним”*.

Аналізуючи потребу суспільства в соціології, конкурсанти справедливо наголошують на важливості суспільних передумов можливості існування цієї науки в конкретному соціумі і, відповідно, сутності соціального запиту на соціологічне знання. У свою чергу, корисність соціології для суспільства визначається її найважливішими функціями, до яких молоді соціологи відносять пізнавальну, описово-інформаційну, соціального планування та прогностичну. Навіть перелік зазначених функцій дає змогу стверджувати про потужний потенціал корисності соціології для суспільства.

Однак реалії сьогодення вимагають коригування поставленого запитання і відповіді на те, яка саме соціологія потрібна сучасному українському суспільству? Відразу ж виникає низка інших запитань, сутність яких окреслює: чому звичайні люди не довіряють соціологам, а представники влади не прислуховуються до них?

Учасники конкурсу влучно визначають теперішнє становище соціології в нашому суспільстві. Молоді соціологи вказують на маргінальність соціально-практичного значення української соціології, споживання результатів соціологічних досліджень переважно академічною спільнотою. Відсутність належного попиту використання соціологічної інформації у практичній діяльності державних органів управління конкурсанти схильні вбачати у їх надмірній політизації. За таких умов політичні цілі є вагомішими за вирішення проблем загального блага, а тому зазвичай критичного змісту соціологічна інформація розглядається як зайвий клопіт. З цього приводу слушно зауважує О.Мусієздов: *“...важко чекати від держави бажаного фінансування, оскільки хто ж захоче чути про себе невтішні висновки за власні ж гроші?”*

Що ж до зовнішнього попиту, то тут фігурують, як правило, два суб'єкти: політичні партії та блоки і потужні економічні гравці, бюджет яких дає можливість оплачувати проведення масштабних опитувань. Проте в останньому випадку залишається не зовсім зрозумілим, де закінчується соціологія і де починається власне маркетинг.

Серед молодих соціологів існує думка, що більшість соціологів заплутались у власних схемах суспільства, класифікаціях соціальних груп і політичних течій, залишаючи поза увагою реальну соціальну дійсність, повсякденне життя *“конкретної людини в конкретній країні”*. Розуміючи важливість вивчення цієї проблематики, Н.В.Паніна встигла розробити методику дослідження повсякденних подій, втілити яку зуміла В.Середа³⁸.

Однією з перешкод потреби суспільства в соціології конкурсанти називають неналежну доступність для широкого загалу соціологічного знання, призначеного для інформування суспільства про сутність соціальних процесів. Тут варто згадати про фактичне зникнення такого жанру, як науково-популярна література, яка виходила за радянських часів цілими тематичними серіями під егідою товариства *“Знання”*. Заклики відродити цей жанр все ще не знаходять належного відгуку вітчизняних соціологів.

Конкурсанти пропонують доволі різноманітні підходи до шляхів підвищення статусу соціологічного знання в житті суспільства загалом і українського зокрема.

Так, одні учасники конкурсу пов'язують розвиток соціології з її флексибільністю у пошуку можливих союзників

³⁸ Див.: *Середа В.* Один день з життя українського соціуму (за результатами застосування методики дослідження повсякденних подій, запропонованої Н.В.Паніною) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — №3. — С.5–23.

поміж представників мас-медіа, бізнесу, громадських організацій, оскільки поширення продукту соціологічного знання має вийти за рамки академічної спільноти. Водночас лунають застереження щодо зближення з представниками бізнесу, оскільки вже відбулось перетворення соціології в різновид бізнесу, коли емпіричні дані досліджень стають товаром, і не більше.

С.Крижний підтримує посилення уваги соціологів до вивчення повсякденності, що дасть можливість *“переглянути накатані схеми, стереотипи, що стосуються історії суспільства, завдяки чому виникає нова точка зору на вже відоме”*. З його точки зору в історичних подіях та повсякденності минулого варто шукати відповіді на більшість теперішніх викликів і проблем суспільного життя. Відтак, майбутнє соціології С.Крижний пов’язує з вивченням колективної пам’яті суспільства як передумови дослідження сучасного та прогнозування майбутнього.

Цілком слушним виглядає застереження конкурсантів за використанням наукових абстракцій та побудовою аналітичних конструктів не втрачати зв’язок з реальними соціальними процесами. Інакше виникає нехтування суспільством, небезпечне для соціології, яка стає нездатною до соціальної діагностики і скочується до хибних висновків та *“жонглювання її концептуальним і категоріальним апаратом”*.

На окрему увагу та подальші роздуми заслуговує думка І.Колодія про активний захист кордонів соціологічної дисципліни, поєднаний з прагматичним наступом і навіть анексією окремих царин досліджень, що належать економіці. Остання, на думку С.Крижного, за умов глобалізації стає головною наукою про суспільство, тоді як інші суспільні науки, включно з соціологією, пристали на роль її обслуговування.

При цьому солідарною виглядає позиція конкурсантів щодо неухильного дотримання критеріїв якості соціологічного продукту з боку його продуцентів як передумови поступального руху української соціології. Мова йде насамперед про фаховість, соціальну відповідальність, соціологічну саморефлексію творців такого продукту.

І на останок знов про майбутнє конкурсу. Як свідчать опубліковані в цій збірці есе, такий конкурс надає рідку можливість одномоментної рефлексії кращих представників молодшої генерації соціологів усєї України на виклики, що стоять перед вітчизняною соціологічною наукою. Відтак конкурс має жити! Всіх молодих соціологів, які з різних обставин, нерідко суб'єктивних (недооцінка власних сил, неадекватне уявлення про чесність процедури оцінювання і заангажованість членів конкурсної комісії тощо) закликаю взяти участь у наступних конкурсах і тим самим не дати зникнути такому благородному починанню.

*Тетяна Бурейчак,
кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри історії
та теорії соціології
Львівського національного
університету ім. І.Франка*

СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО: ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?

Закладені в назві дві ідеї – потрібності соціології суспільству та суспільства соціології – має сенс розвести, оскільки потреба першого в другому може бути не взаємозворотня, і тому значення цих ідей може бути цілком відмінним. Аби прояснити, що мається на увазі, можна сформулюва-

ти запитання так: чи може існувати соціологія без суспільства та чи може суспільство існувати без соціології?

Негативна відповідь на перше запитання навряд чи можлива. У самій назві соціології закладається основний предмет її вивчення — суспільство. Метою створення соціології було визначення наукових принципів об'єктивного вивчення суспільства, його структури, функцій, соціальних процесів, які в ньому відбуваються тощо. Незважаючи на те, що фокус, перспектива та методологія аналізу суспільства неодноразово переглядалися протягом усього існування соціології, і досі у багатьох цих питаннях досягнення консенсусу є проблематичним, однак у центрі її уваги завжди був соціальний світ і соціальні аспекти людської комунікації. Отже, без суспільства — свого основного предмета аналізу — соціологія втрачає сенс свого існування.

Щодо ж другого запитання — про можливість існування суспільства без соціології, вочевидь це цілком можливо, доказом чого є відносно молодий вік соціології та її розвиток у ліберально-демократичних розвинутих країнах, тобто в країнах, які мають відносно високий рівень економічного розвитку і політичний режим, який припускає можливість його критики та вдосконалення. Отже, потреба суспільства в соціології певною мірою визначається об'єктивними передумовами можливості існування цієї науки в тому чи іншому суспільстві. Якщо припустити, що такі передумови існують, варто з'ясувати, в чому полягає сутність потреби суспільства в соціології, тобто що саме соціологія може запропонувати такому суспільству, в чому полягає її корисність. З огляду на це можемо звернутися до розгляду функцій соціології. До найважливіших її функцій зазвичай відносять пізнавальну (виробництво та приріст знання про різні сфери суспільства), описово-інформаційну (рефлексія того, якою є соціальна реальність,

систематичний опис соціальних процесів, виявлення їх характеру та тенденцій), соціального планування (використання соціологічної інформації для визначення змісту реформ, напрямів та пріоритетів політики держави) і прогностичну (вироблення науково-обґрунтованих прогнозів потенційного розвитку суспільства). Ці функції вказують на те, що потенціал соціології для суспільства колосальний, адже у суспільства є реальний механізм, завдяки якому можна виявляти соціальні проблеми, вимірювати рівень соціальної напруги, визначати потреби, цінності, пріоритети різних соціальних груп тощо, що в результаті може і має використовуватися для гармонізації соціальних відносин, зниження і запобігання соціальних конфліктів, подолання дисфункціональних явищ. Соціологія пропонує можливість розуміння соціальної реальності(-ей), що потенційно має сприяти виробленню стратегій згладжування та подолання деструктивних процесів, що в ній відбуваються. Проте цей потенціал не використовується повною мірою, а це нашою думкою, що, можливо, є проблема або в самій соціології, бо такою, якою вона є тепер, вона є незапитана (непотрібна), або в обставинах, які нівелюють можливість адекватного використання соціологічного знання. У зв'язку з цим, на мою думку, питання, чи потрібна соціологія суспільству, варто переформулювати на «яка соціологія потрібна суспільству?» або «яка соціологія потрібна сучасному суспільству?».

Достатньо проблемним є те, що функціонально соціологія часто залишається на рівні науково-пізнавальної діяльності, що маргіналізує її соціально-практичне значення. Вона розвивається в межах академічних та науково-дослідних спільнот. Там же найчастіше залишаються і швидко йдуть у небуття результати її діяльності. Деколи може складатися враження, що здійснювані дослідження

найбільш потрібні лише дослідникам, а у продуктах соціологічної діяльності — наукових працях та дослідженнях — заінтересовані передусім науковці, і поза академічним середовищем вони мають небагато сенсу. Соціологи, таким чином, перетворюються на своєрідну касту, яка передбачає дистанціювання від решти суспільства і власне експертне позиціонування через наголошення вищості соціологічного знання. Ймовірно це пов'язане з уваленням про «велику місію» соціології, сформоване в процесі її створення. Адже соціологія — це продукт модерності. Вона формується в рамках світогляду Нового часу під впливом природознавства, яке намагається віднайти універсальний порядок речей та використати його для людства. Основи соціології закладаються в період триумфу наукового світогляду, а модель раціональності, що використовується в точних науках, соціологія розглядає як таку, що є цілком застосовною до дослідження соціального світу. Легітимізація таких підходів та стратегій «об'єктивного» пізнання соціального світу відбувається через наголошення його основної мети, чим є контроль та управління соціальними процесами (адже раціоналізація соціальних явищ і процесів розглядалася як підстава для управління ними). Таке бачення соціальної ролі соціології значною мірою підважується сучасними поглядами на природу суспільства (його множинності, плюралістичності, плинності, фрагментованості) та підходів до його дослідження, де акцент робиться не на намаганнях мімікрії соціологічних досліджень до методів природознавства, а на важливості розуміння соціальної дійсності, що передбачає відповідні, чутливі до цієї мети, підходи та принципи дослідження. Ідеться про те, що соціологія не повинна позиціонувати себе як нормативну дисципліну, яка з авторитарних академічних позицій інструктує, що має бути зроблене. Вона повинна відмо-

витися від безальтернативної «законодавчої» стратегії, натомість зосередитися на інтерпретації та критичній рефлексії соціального досвіду.

Соціологічна наукова діяльність не повинна замикасти на собі весь потенціал соціології. Це лише одна із ланок у ланцюгу соціальних функцій соціології. Соціологія – надзвичайно прикладна наука, і, аби бути затребуваною, їй необхідно шукати підтримку інших сил, які разом з нею розв'язували б задачу «спільного бачення». У зв'язку з цим, аби подолати бар'єри власної ізоляції, соціологія повинна бути гнучкою і шукати союзників у мас-медіа, бізнесі, громадській, політичній, культурній сферах тощо. Соціологія має вийти за рамки свого суто академічного існування, вона повинна просувати свій продукт далі. З одного боку, це мав би бути рух насамперед у бік громадсько-політичних структур, які визначають пріоритети і напрями державної політики, ефективність якої залежить від фахової соціологічної оцінки ситуації. З іншого боку, соціологія повинна створювати знання, доступні для широкої аудиторії з метою інформування суспільства про сутність процесів, що в ньому відбуваються. Однією з головних перешкод на цьому шляху часто стає мова, науковий дискурс, який переважно зрозумілий лише вузькому колу фахівців. Проте ідея тут не в тому, що соціологія повинна відмовитися від використання власної специфічної термінології (очевидно, в цьому є потреба), а в тому, що мова соціології не повинна ставати на заваді її розуміння в позаакадемічному світі. Соціологи дуже добре володіють мистецтвом закодовування соціальної інформації, перетворення її на наукове знання, проте проблематичним часто залишається вміння його розкодувати та донести його зміст до суспільства в широкому розумінні.

Окрім переосмислення власного позиціонування та каналів комунікації, визначальною умовою затребуваності соціології суспільством є створення нею якісного продукту. Його якість повинна відповідати кільком важливим критеріям. До них належить **фаховість** – визначення адекватних онтологічних та епістемологічних установок, послідовна логіка теоретизування, застосування методології, інтерпретації результатів тощо. Якісний соціологічний продукт повинен передбачати **соціальну відповідальність**, яку несуть його творці, а саме усвідомлення взаємного зв'язку між концепціями, які продукуються, та соціальною реальністю. Соціологи повинні бути обережними стосовно того, що концептуальні бачення і дискурсивні проблеми, які вони виявляють, можуть за допомогою певних політтехнологій перетворюватися на соціальну реальність (приклад марксизму). Якість соціологічного продукту визначається також **соціологічною саморефлексією й етосом**. Це передбачає те, що соціологія не стоїть на засадах проповідництва своєї перспективи, як єдино можливої і правильної, а визнає й поважає плюралістичність бачення соціальної реальності, що вона готова до діалогу, власної конструктивної критики та дискусії як у середині, так і поза межами соціологічної спільноти. Хоча на шляху створення і просування такого якісного соціологічного продукту стоїть ще чимало перешкод, їх усвідомлення й бачення способів подолання є важливою передумовою конструктивних змін як у середині соціології, так і в її ролі в суспільстві.

*Сергей Дембицкий,
аспирант Института
социологии НАНУ*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ТЩАТЕЛЬНОСТЬ

Для начала считаю необходимым сказать несколько слов о том, как я пришел в социологию. А вернее — почему захотел прийти. Как социального работника по базовому образованию меня всегда интересовали различные аспекты общественной жизни, а также способы их изучения. Поэтому не странно, что одной из первых книг по социологии, которую я прочитал, была «Технология социологического исследования» Наталии Паниной. Я получил эту книгу в подарок от одного из моих преподавателей, как поощрение за «интенсивную заинтересованность социальной наукой». Это произведение стало для меня ценным источником информации, информации комплексной и в то же время изложенной таким образом, что в дальнейшем я не раз применял ее при решении конкретных задач, не являясь профессиональным социологом. Но это было только первое знакомство с трудами Наталии Паниной. По-настоящему сильное впечатление на меня произвела ее статья «Экзит-полл в Украине 2004 года: социология или политика?», прочитанная мною в 2005 году. Я находился под сильным впечатлением. Думаю, именно в тот момент во мне оформилось твердое желание заняться эмпирической социологией. Главным же фактором этого впечатления является методологическая тщательность, благодаря которой на двенадцати страницах распечатанного из Интернета текста вмещается настолько содержательная информация, которая может произвести впечатление не то что на мечтательного юношу, но и на умуд-

ренного профессора. В последующем, когда я познакомился с другими работами упомянутого автора, посвященными методологическим проблемам, я только упрочился в своем уважении к известному украинскому социологу. Что меня не переставало поражать, так это та особенность работ, которая вынесена в заголовок данного эссе.

По большому счету, без тщательности навряд ли вообще возможна методология любой науки, в том числе и социологической. Возможно, именно поэтому ощущается такой дефицит соответствующих специалистов как среди украинских, так и среди российских социологов. Ведь методологическая тщательность — это отданное время, честность с собой, коллегами и обществом и, самое главное, неимоверный труд, который редко оценивается по заслугам. И это, следует заметить, нельзя понять просто так, это можно только прожить. Есть еще один путь — мы можем хотя бы прикоснуться к методологической тщательности, прикоснуться благодаря работам Наталии Паниной.

Во-первых, важным элементом методологической тщательности является учет того контекста, в пределах которого развивался исследуемый феномен. Благодаря этому открываются генетические основания той или иной научной проблемы. Для проблемы измерения в социологии — это стереотипы доверия и недоверия к измерительным инструментам вообще, получение легитимности измерения в психологической науке, причины скептического отношения к измерению в социологии. Для исследования национальной толерантности — это история развития методик исследования социальной дистанции и их применения. Для эпидемиологического мониторинга — это уровень информативности государственной статистики и особенности эпидемиологического подхода. Для феномена социального самочувствия — это суть концептуализации

абстрактных понятий и исчерпывающее описание методов социального благополучия в зарубежной социологии. Для мониторинга социальных изменений – это сущность социального мониторинга в широком смысле, а также методология и международный опыт использования социологического мониторинга. Для проведения экзит-полла в Украине – это «вскрытие» сути взаимоотношений между политиками и «полстерами».

Во-вторых, методологическая тщательность опирается на детальное описание деятельности самого ученого, который исследует определенную проблему, а также на описание тех событий, которые были связаны с этой деятельностью. Благодаря этому открывается возможность понимания логики разворачивания самого исследования и факторов, которые на него воздействовали. Если мы обратимся к разработке социологического мониторинга «Украинское общество», то обнаружим информацию об инициальном исследовании, сотрудничестве с российскими коллегами, привлечении к процессу исследования новых сотрудников и других важных фактах. В случае исследования здоровья и самочувствия населения Украины упоминается важный факт комплексного медико-социального обследования, проведенного Институтом социологии при участии автора. При описании событий, связанных с выборами 2004 года, раскрывается роль автора в проведении самих экзит-поллов, обязанностей, которые были на него возложены и трудностей, с которыми он столкнулся. В случае применения шкалы социальной дистанции говорится о предпосылках выбора последней, а также о нюансах ее апробации.

В-третьих, и это явно вытекает из второй характеристики методологической тщательности, настоящий методолог всегда стремится провести пилотажное исследование. Ведь когда речь заходит об исследовании актуальных

общественных проблем, он просто не имеет права на ошибку. Любое исследование, проведенное под руководством Наталии Паниной, предваряется пилотажем. Для исследования национальной толерантности пилотаж включал три опроса в 1990–1991 годах. В случае эпидемиологического мониторинга, автор опирался на многолетний опыт работы в Институте геронтологии АМН СССР и исследование, посвященное комплексной оценке здоровья, образа жизни и медицинского обслуживания населения. При конструировании теста социального самочувствия пилотаж был проведен за счет включения разрабатываемой методики в общенациональный опрос и отдельный опрос в городе Киеве. При разработке инструмента по исследованию протестного потенциала украинского общества использовались и массовые опросы, и экспертное исследование, и работа с эталонной группой. Наконец, общенациональный мониторинг, даже он, несмотря на свои масштабы, был предварительно апробирован в 1992 году.

В-четвертых, для методологической тщательности характерен комплексный анализ полученных данных, открывающий возможность адекватного понимания социальных феноменов, лежащих в фокусе исследования. Показательным примером этого служит анализ распределений по областям результатов голосования, основанный на данных пяти социологических центров, проводивших экзитполл в 2004 году. В случае исследований, проводившихся самим автором, полученные данные анализировались на основе тщательно подобранных социально-демографических и социально-психологических факторов, что открыло возможность творческого завершения всего исследования. Нетривиальность выводов и богатые результаты исследования – еще одна характеристика работ Наталии Паниной. Но они относятся не к самой методологической тщательности, а к ее необходимым результатам.

В-пятых, методологическая тщательность неразрывно связана с умением выделять действительно релевантные принципы предстоящего исследования. Это в высшей степени сложная задача. Но без определения принципов исследования, от методологии остается лишь её фальшивка или же она содержит в себе серьёзный брак. Наиболее внушительным примером определения таких принципов является проект общенационального мониторинга. Благодаря адекватной фокусировке на измерении процесса демократизации, социологический мониторинг «Украинское общество» вот уже на протяжении более чем 14-ти лет позволяет получать ценные данные об изменении современных социальных феноменов. Конечно же, исследования определяются выделением и последующим соблюдением не только теоретических принципов, но и эмпирических, которые придают методическую строгость всему исследованию. Последние повсеместно присутствуют в работах Наталии Паниной, основанных на эмпирических данных, поэтому вопросов касательно возможности серьёзных систематических погрешностей не возникает даже у искушенных читателей.

В-шестых, и это представляется мне наиболее значимым, методологическая тщательность зиждется на непоколебимой вере в этические нормы, как в профессиональном, так и в человеческом измерении. Только в философских словарях этика может абстрактно выступать в качестве учения о должном или в качестве практической философии. В жизни все намного сложнее. По сути, лишь благодаря человеческой и профессиональной этике открывается возможность соблюдения всех тех ориентиров методологической тщательности, которые обозначены выше. Этика является как бы цементирующей основой, поддерживающей это внушительное, с точки зрения человеческих сил, построение.

Как видно из представленных выше размышлений, я ограничился рассмотрением работ Наталии Паниной преимущественно эмпирического толка. Дело в том, что анализ всех работ автора, в смысле методологической тщательности, превратился бы для меня в «неподъемную» задачу, а если бы я и осилил её, то все равно бы не вместил в формат эссе. Хотелось бы также заметить, что я не претендую на исчерпывающее описание методологической тщательности посредством шести ее составляющих. Это лишь первые ориентиры самосовершенствования для тех, кто решил заняться эмпирической социологией. Тем, кто когда-нибудь их усвоит и интегрирует в свою деятельность, не следует останавливаться на достигнутом, ведь работы Наталии Паниной отличаются такой глубиной, что их полное прочтение в том или ином смысле потребует не двух и не трех попыток.

Позволю сказать себе несколько слов и в отношении альтернативной темы эссе, то есть о том, необходимы ли социология и общество друг другу. Если необходимость общества для социологии оспаривать трудно, то необходимость социологии обществу может быть поставлена под сомнение. Особенно теми, кому не свойственно утруждать себя детальным анализом действительности в поисках истины. Возможно, нежелание заочной полемики с такого рода публикой и явилось главной причиной в пользу выбора темы моего эссе. Но подойдя к завершению его написания, я понял одну важную вещь. Я осознал главный аргумент, доказывающий необходимость социологии обществу. Его суть заключается в том, что пока в социологии есть такие люди, как Наталия Панина, общество в ней нуждается. Ведь только такие люди хотят, готовы и не боятся сделать общество лучше и делают это.

*Иван Колодий,
аспирант Высшей школы
социальных наук Института
философии и социологии
Польской академии наук*

**СОЦИОЛОГИЯ И ОБЩЕСТВО: НУЖНЫ ЛИ
ОНИ ДРУГ ДРУГУ? ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ
ГРАНИЦЫ: ОБОРОНА ИЛИ НАПАДЕНИЕ?**

В данном эссе я попытался обосновать тезис о необходимости экспансии социологии в области исследований, находящихся вне институциональных границ ее предметного поля, поскольку экспансия является самым адекватным решением проблемы дефицита эпистемологической легитимности социологии. Сомнение в необходимости социологии не плодотворно, как с точки зрения развития самой дисциплины, так и с точки зрения развития науки как таковой. По моему мнению, «теоретическая экспансия» является гораздо более важной задачей, нежели «инвентаризация идей» или «творческое заимствование концептов» для социологического сообщества постольку, поскольку язык дисциплины, на котором будут впервые описаны результаты в новых областях исследований, будет доминировать в социальных науках и в дальнейшем.

В первую очередь нужно остановиться на формулировке вопроса, приведенного в заглавии работы: «Необходимы ли друг другу общество и социология?» Ведь общество существовало и без социологии. Нужно ли общество социологам? Очевидно, да. Потому что общество — это материал науки социологии, ее ресурс, ее хлеб. Нужна ли социология обществу? Да, потому, что она существует! Возникла, укоренилась и существует, даже если не все согласны с её правом на такое привилегированное суще-

ствование. Но она нужна сейчас, в данный момент, будет ли нужна после — неизвестно! И в этом социология не отличается от прочих научных дисциплин.

Итак, нужны ли они друг другу — социология и общество? Мой ответ — да. Но до поры. Нужно ли социологическому сообществу поддерживать status quo? Нет! Нужно ли отстаивать границы дисциплины сейчас? Да!

Сам вопрос, которым мы задаемся, его возможность свидетельствует об онтологической неуверенности социологического сообщества и одновременно о сомнении научного сообщества в целом и, следовательно, об уязвимости нашей дисциплины.

Нужна ли политическая экономия, история, психология? Не паразитируют ли эти дисциплины на общественном теле? Какие у них результаты? Успешны ли они? Такие вопросы не слишком заботят представителей социальных наук. Другое дело — социологи.

Зачем социологам такой status quo? На мой взгляд, наиболее рациональным с нашей стороны было бы усомниться не в существовании социологии, а в существующем положении вещей. Социология никому ничего не обязана доказывать, она состоятельна по определению. Социология должна продолжать пересекать институциональные барьеры общественных дисциплин, устанавливая свои интерпретации. Одной из наиболее перспективных попыток такого систематического вмешательства в область интересов другой дисциплины является манифест, сформулированный Дэвидом Старком. В своем эссе «За социологию стоимости» Старк призывает преодолеть «пакт Парсонса» («экономисты изучают ценность, социологи экономики изучают ценности»), уделив больше внимания проблематике оценивания и стоимости. Позиция Старка такова: несмотря на некоторый позитивный эффект после

провозглашения «пакта Парсонса», своеобразное разделение труда, предполагаемое им, уменьшает эффективность и негативно влияет на развитие как экономической социологии, так и экономической науки.

«Мы не подписывали его, почему же все еще должны быть ограничены его положениями. Реализация действительного потенциала экономической социологии требует того, чтобы мы выполняли нашу работу, подчиняясь иным правилам»³⁹.

Поскольку одной «политической воли» известного ученого недостаточно для предания пакта сомнению, следовательно, необходимо было найти верное теоретическое обоснование — предлог. Такое обоснование Старк находит в утверждении Харрисона Уайта — *«рынки... не просто встроены в социальные отношения, они являются социальными отношениями»*. Следующий шаг в рассуждениях Старка занимает утверждение Л.Болтански и Л.Тевено о том, что *«не существует одного-единственного пути установления ценности»*, но существует *«множество принципов оценивания»* или — *«множественные порядки стоимости»*. Порядки установления ценности (стоимости) социально обусловлены и не могут быть адекватно изучены без участия нашей дисциплины. Порядки установления ценности существуют эмпирически и прямо не зависят от эффективности или обоснованности экономических теорий. Экономические агенты на практике определяют наиболее «рациональный» путь оценивания стоимости того или иного объекта. Имея дело с неопределенностью, организация труда по принятию

³⁹ Stark, D. For a Sociology of Worth, Working Paper Series, Center on Organizational Innovation, Columbia University, 2000. Available online at http://www.coi.columbia.edu/pdf/stark_fsw.pdf.

экономических решений стремится быть устроенной таким образом, чтобы учитывать (соединять) различные порядки расчета ценности наиболее оптимальным способом. Сама по себе экономика не может предложить исчерпывающей стратегии исследования стоимости/ценности, и социология способна внести важный вклад в эту область.

В этом отношении интересна ситуация с исследованиями в области планирования пенсионных сбережений, которые проводятся под руководством нобелевского лауреата Джозефа Стиглица⁴⁰. Экономисты колумбийского университета изучают проблему организации более гибкого предложения планов пенсионных сбережений. Данная проблема важна постольку, поскольку количество средств, которые выводятся из потребления сейчас, должно максимально близко соответствовать количеству средств, необходимых работникам, которые выйдут на пенсию, в будущем. Иначе ресурсы общества систематически расходуются нерационально. Как чрезмерное сбережение средств за счет актуальных потребностей, так и расточительность, негативно влияют на общий уровень благосостояния общества. И негативный эффект накапливается благодаря тому, что бюджеты несут на себе дополнительную социальную нагрузку. В то же время пенсионный план как продукт представляет собой однотипный, относительно неразвитый товар. Так как индивиды не достаточно информированы для того, чтобы выносить рациональные суждения при выборе стратегии сбережения, следовательно, необходим

⁴⁰ *Stiglitz, J. and Authers, J.* Recognising the risks of securitisation // *Financial times: Long-term Investment.* — 2007. — November 29. — P.14–15.

некий альтернативный метод анализа ситуации, поступательно отражающий изменения в жизни вкладчиков в «режиме реального времени». Постольку поскольку индивиду формируют свои предпочтения на основании опыта, а в данном случае опыт невозможно получить по определению. После того, как выбор был осуществлен, должна существовать возможность осознать и при необходимости исправить ошибку, купив другой товар. Но невозможно прожить жизнь еще раз и оставить на пенсию немного больше или меньше.

Если решение о выборе плана сбережений неверно и ошибка носит систематический характер, то одни люди, выходя на пенсию, сталкиваются с материальными трудностями, другие оставляют слишком много и, следовательно, в прошлом получили меньше благ, чем могли бы. Государство и иные агенты, заинтересованные в общественном благосостоянии, не могут решить эту проблему иначе, чем обеспечив стабильный рост доходов населения и уменьшив их неравенство, а это необходимое, но не достаточное решение проблемы. Проблема в том, что не существует достаточной свободы выбора при принятии решений о пенсионных сбережениях на протяжении трудовой жизни. Потребности в сбережениях связаны с жизненными ситуациями граждан, случающимися с ними в разные периоды их трудовой деятельности. Но как важны сами ситуации, так важны и интерпретации, придаваемые этим ситуациям самими трудящимися. Важно, чтобы варианты выбора максимальным образом соответствовали вариантам будущего. В различные периоды жизни можно с некоторой вероятностью определить кластеры предпочтительных стратегий сбережений. Диверсификация предложения пенсионных планов, разрабатываемая американскими экономи-

стами, направлена на снижение дисбалансов финансирования текущих потребностей населения. Американские ученые предполагают, что предоставление возможности индивидам влиять на изменение своего пенсионного плана в течение жизни, выбирая в определенные периоды времени наиболее «реалистичные» варианты будущего развития событий, приведет к более эффективному размещению ресурсов. Насколько успешно данная технология заработает, будет непосредственно зависеть от того, насколько хорошо будут исследованы модели принятия решений индивидами о выборе тех или иных опций на «рынке стратегий сбережения». Модели принятия решений, очевидно, зависят от моделей (порядков) оценивания, которые будут вовлечены индивидами при выборе стратегии планирования пенсионных сбережений на определенных этапах жизни. В свою очередь, порядки принятия решения влияют на социальные структуры и таким образом разветвляются в будущее. Изучение таких порядков (моделей) оценивания в рамках социологии может внести свой вклад в данное направление исследований, сделав экономические модели более эффективными.

На мой взгляд, прямой ответ на вопрос о необходимости (легитимности и значимости суверенитета) социологии в принципе не может исчерпать оснований самого вопроса, решение в ином. Активная защита пределов дисциплины и прагматичное наступление адекватны поставленной проблеме. Наибольшую добычу, как мне представляется, принесет аннексия некоторых областей исследования, принадлежащих экономике. Хотя экономика занимает доминирующее положение среди социальных наук, а оно по праву принадлежит нам. Ведь чем же являются современные либеральные демократии, как не управлением популяциями во имя благосостояния?

*Сергій Крижний,
аспірант кафедри політичної
соціології Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна*

СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО: ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?

Аналізуючи заголовок запропонованої теми есе, я зловив себе на думці, що я б поставив питання по-іншому: а чи зможуть вони обійтись одне без одного? І коли питання буде поставлене так, то ми зрозуміємо, наскільки не рівнозначні винесені в назву поняття — «соціологія» і «суспільство». Це те саме, що запитати в авіатора: термометр у салоні літака та сам літак: чи потрібні вони одне одному? Я думаю, що відповідь буде такою: так, потрібні, але літак може сміливо обійтись без даного приладу, а ось сенс існування бортового термометра втрачається повністю.

Так і у випадку суспільства й соціології: суспільство є тією константою, навколо якої обертається велика кількість суспільних або ж гуманітарних наук: історія, економіка, теологія, філософія, політологія та інші. Соціологія — лише одна з них, причому не найголовніша на нинішній час. Такий занепад соціології пов'язаний насамперед із тим, що соціологія за півтори сотні років свого існування пережила низку криз, від яких вона не змогла оговтатись досі — це і низка революцій, і дві світові війни, які соціологія не змогла передбачити, це і світові кризи, з яких вона не змогла знайти вихід. Тобто можемо сміливо сказати, що соціологія виявилась непотрібною у скрутні моменти життя суспільства.

На сьогодні головною наукою про суспільство стає економіка, тому всі інші суспільні науки стали на її обслуго-

вування. Найяскравіше це проявляється у зв'язку з проблемою світової глобалізації. І в цьому випадку соціологія відіграє лише другорядну роль — вона лише в змозі описувати зміни, що відбуваються у свідомості суспільства в тій або іншій частині світу. Крім того, у своїй більшості соціологія перейшла на службу бізнесу і в практичному вимірі — величезний масив інформації використовується в маркетингу, вивченні настроїв споживачів, міграційних потоків, електоральних настроїв тощо. В цьому сенсі і сама соціологія стала бізнесом, коли її продукт — інформація — став товаром. Тому стає зрозумілим: так, соціологія потрібна суспільству, але як вид бізнесу і не більше. Інші галузі соціології живуть за рахунок цієї бізнес-складової й по-малу втрачають свій вплив і значення.

На мою думку, така другорядна роль соціології на теперішньому відрізку часу пов'язана з тим, що більшість соціологів заплутались у схемах суспільства, які вони самі й побудували. Намагання знайти в суспільстві демократичні інститути, середній клас, класифікувати політичні течії на праві та ліві тощо, завели соціологію в глухий кут. Водночас, найменше звертають увагу на те, чим живе конкретна людина в конкретній країні, про що вона думає і на що вона сподівається, яке минуле в цієї країні і в цієї конкретної людини, на яких цінностях вона сформувалась як особистість.

Людину все більше починає цікавити вона сама та її оточення, її минуле та минуле її предків. Людина шукає й намагається відшукати свою ідентичність, і саме з цим пов'язана така популярність блогів та сайтів на кшталт «Однокласники» в Інтернеті й шалений успіх друкованих мемуарів і серіалів на телебаченні. Людей мало цікавить інформація про суспільство взагалі — тим паче, що така інформація подекуди нагадує «середню температуру по

лікарні», її цікавить життя людей, які перебувають або в схожій ситуації, або об'єднані якимось минулим – однією школою, класом, службою в армії, життям в одному місці або ж спільним походженням та родинними зв'язками.

Е.Гіденс серед своїх дев'яти тез про майбутнє соціології особливо виділив тезу про те, що головний об'єкт соціологічного аналізу буде суттєво переосмислений – відбудеться зміщення акцентів від малозрозумілого поняття суспільства до різних проявів суспільства.

Саме в прагненні людини та груп людей до пошуків своєї ідентичності має послугувати соціологія сьогодні. Саме та соціологія, яка зорієнтована на людей, а не на бізнес, повинна бути спрямована на задоволення потреб людини, а також на формування її нових більш рафінованих потреб. І якщо та соціологія, яка обслуговує бізнес або ж сама є бізнесом, керується практично тільки кількісними методами, що зумовлено самою специфікою економіки, то соціологія, яка спрямована на людину та її потреби, повинна переходити на якісну парадигму досліджень.

Реальність світу полягає в тому, що він складається з унікальних окремих подій і явищ. Це – не особлива реальність, а певний її зріз, адекватна реконструкція якого неможлива без урахування специфіки форм організації соціуму: мікрогруп і мікроструктур, шарів, класів, верств, форм практик, світоглядних уявлень, вірувань, естетичних і етичних цінностей, характерних для відповідних структур.

Але діють не структури, а люди, індивіди. Насправді, коли ми говоримо, наприклад, що соціальні класи діють, виходячи зі своїх інтересів, ми все одно маємо на увазі діючих людей, з'єднаних певним чином. Звичайно ж, якщо індивіди розглядаються самі по собі, це означає відмову від соціологічного бачення й розуміння. Але починати з індивіда діючого не означає заперечувати систему. Скорі-

ше слід говорити про специфічну концептуалізацію відносин між ними. Вибір індивідуального аспекту не означає несумісність з вибором аспекту соціального: індивідуальне покликане зробити можливим новий підхід до соціального через нитку приватної долі — чи людини, чи групи людей. А за цією долею проступає уся єдність простору і часу, весь клубок зв'язків, в який вона вписана.

Минуле не повинне й не може бути віддане на поталу виключно історикам, які вивчають факти історичних подій, не помічаючи при цьому ролі «маленьких» людей, які вершили ці події. Взагалі, тема «маленької», «рядової» людини, її проблеми, вчинки, життя ще донедавна в дослідженнях розроблялась фрагментарно, вважаючись малокорисною і несерйозною, розглядаючись тільки як прикраса, доповнення до «великої історії». Сьогодні ж багато соціологів, істориків визнають безперечну користь звернення до історії «знизу», до пересічної людини, її інтересів, думок, відчуттів, турбот, речей, які її оточували. Вивчення повсякденності дає можливість зрозуміти ментальність, що зберігається на довгих історичних проміжках, допомагає розібратися в тому, як теорії втілюються в практику і як етика повсякденної поведінки зводиться до незначних у масштабах суспільства, але вирішальних індивідуальних виборів. Усе це дає змогу осмислити не тільки правила, закони, заборони даного суспільства, а й способи ухилення від обов'язків, на яких тримається повсякденне життя. Тобто скласти повніше уявлення про реальні процеси, що відбувалися в суспільстві, їх результати. Звернення до повсякденності — це перехід від аналізу абстрактних процесів і структур до аналізу конкретної ситуації людського життя, який дає змогу по-іншому висвітлити політичні, економічні, соціальні, культурні процеси. Дослідження повсякденності допоможуть переглянути накатані схеми,

стереотипи, що стосуються історії суспільства, завдяки чому виникає нова точка зору на вже відоме.

У цьому контексті неможливо не згадати слова філософа Л.Шестова, який постулював нескінченне різноманіття і багатство навколишнього світу і на цій основі протиставляв знання і розуміння: «Прагнення *зрозуміти* людей, життя і світ заважає нам *взнати* все це. Бо *пізнати* і *зрозуміти* — два поняття, які мають не тільки не однакове, але прямо протилежне значення, хоча їх часто вживають як рівнозначні, мало не як синоніми. Ми вважаємо, що зрозуміли яке-небудь нове явище, коли включили його у зв'язок інших, раніше відомих. І оскільки всі наші розумові прагнення зводяться до того, щоб зрозуміти світ, то ми відмовляємося пізнавати багато того, що не вкладається на площині сучасного світогляду».

Вивчаючи повсякденність минулого, відтворюючи реалії конкретної епохи, різноманіття об'єктивних і суб'єктивних моментів, з яких складається історичне полотно, можна осягнути живе минуле. Особливо актуальні названі проблеми для дослідження радянської історії, а саме для 40-х років ХХ сторіччя, років війни та окупації — складного періоду в житті нашої країни, коли відбувалися переломні зміни в усіх сферах життєдіяльності людей. Важливість і актуальність дослідження українського повсякдення тих років полягає в тому, що воно дозволяє якнайповніше розкрити складний історичний та соціальний ландшафт тих років, виявити зміст категорій особистого, приватного і суспільного в кризові періоди розвитку суспільства.

Саме в історичних подіях, у повсякденності минулого потрібно шукати більшість сьгоднішніх проблем суспільства — тому саме там повинна бути соціологія.

У цьому контексті я бачу майбутнє соціології в не зовсім звичайному для неї амплуа — як науку, що вивчає колек-

тивну пам'ять суспільства і тільки на основі цього вивчення пояснює сучасне та моделює майбутнє.

Для того щоб бути потрібним суспільству, треба бути йому цікавою. В іншому випадку місце соціології займе якась інша наука, яка зможе повніше відповісти на потребу суспільства у задоволенні його потреб. Тим паче, що історія показує — наукові дисципліни не вічні. Іноді вони вмирають, а кордони між ними переглядаються в жорсткій конкурентній боротьбі. Так колись і соціологія виборола місце в науковому світі і стала вважатися академічною дисципліною.

Підсумовуючи, необхідно сказати, що соціології потрібно знайти своє місце в теперішньому суспільстві не тільки для того, щоб постфактум вивчати причини і фактори, які привели до криз, війн та революцій, а через вивчення конкретних особистостей, їхніх потреб, стремління та їх історичної пам'яті зробити так, щоб завчасно спрогнозувати можливий розвиток ситуації, через індивідуальне знання виходити на колективне.

*Оксана Лановенко,
асистентка кафедри соціології
та соціальної роботи Приазовського
державного технічного університету,
м. Маріуполь*

СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО: ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?

На перший погляд, це зовсім не складне запитання. Авжеж, суспільство необхідне соціології, а соціологія необхідна суспільству! Як же інакше! Але коли починаєш заглиблюватися у проблему, пропускаєш її крізь себе, свої думки, світогляд, то розумієш, що все не так просто.

Зрозуміло, що соціологічна думка зароджувалася саме для того, щоб вивчити суспільство, і соціологія не може існувати без нього. Як відомо, суспільство є системою, яка самовідтворюється і самовдосконалюється. Відтворюючи себе, суспільство не тільки зберігає свою цілісність, а й змінюється. Виникають нові структурні елементи, норми і цінності; змінюються технології, спосіб виробництва, форма власності, соціальні інститути, політичний режим, культура, спосіб життя, соціальна структура. Змінюється суспільство, тип суспільного розвитку, змінюється й уява науковців про функціонування суспільства, соціальних спільнот і т.д.; формуються нові і модернізуються класичні соціологічні парадигми на основі вивчення суспільства крізь призму проблем існування людини.

У зв'язку з цим слід відзначити появу в сучасних наукових дослідженнях нетрадиційних інтеграційних соціологічних концепцій, таких як соціоекологія, соціологічна концепція життєвих сил людини, універсумна соціологічна теорія тощо. Ці теорії розміщуються в зоні формування сучасного неklasичного соціального мислення, неklasичної соціології. Вони не можуть претендувати на визнання їх як фундаментальних і беззаперечно правильних теоретичних уявлень про сучасне суспільство. Їм доведеться зазнати ще не одної реформації, відійти від внутрішньої невизначеності, знаходячи досконалішу структуру і зміст.

Проте окремі ідеї нових теорій заслуговують на нашу увагу. Зокрема, спроба цілісного осмислення єдності людини, суспільства і природи, матеріального і духовного, характеристики людини як біопсихосоціальної істоти, її ролі й активності в сучасному світі. Так, соціологічний віталізм, підкреслюючи взаємозалежність місця існування, життєвого простору людини і її життєвих сил, є виразом інтеграції традицій і об'єктивістської соціології, і суб'єк-

тивно орієнтованих соціологічних парадигм, соціологічного реалізму і номіналізму.

Між тим незважаючи на багатовимірність сучасної соціологічної думки й існування різноманітних теорій і концепцій, сутність науки про суспільство залишається незмінною. Соціологія була, є і буде наукою-генералізатором, що досліджує суспільство в цілому, а також людину як істоту соціальну.

Мене змусила замислитися інша частина питання: чи потрібна соціологія суспільству? Чи приносить соціологія користь суспільству, соціальним групам, окремій людині?

Зараз ми можемо сміливо говорити про інтенсивний розвиток української академічної та емпіричної соціології, що обумовлено існуванням сильної наукової бази, накопиченням досвіду практичних досліджень та діяльністю професійних соціологів. Слід також зазначити, що соціологія проникає углиб нашої країни, йде активний розвиток регіональної соціології. Все більше університетів займаються підготовкою спеціалістів із соціології. Відкриваються соціологічні лабораторії. На професійному рівні проводяться дуже цікаві дослідження найважливіших сторін соціальної дійсності, робляться висновки і прогнози, пропонуються кроки для виходу з кризи. Але чому звичайні люди не довіряють соціологам і часто ототожнюють їхню діяльність із проведенням дослідження рейтингів окремих політичних сил перед виборами або, що набагато гірше, взагалі не знають, що вивчає соціологія? Чому представники влади не прислухаються до думки соціологів, не використовують теоретичні і практичні результати соціологічних досліджень у своїй діяльності? Чому між представниками політичних сил і провідними українськими соціологами немає спільних обговорень актуальних соціальних проблем і не ведеться пошук шляхів подолання кризи? А якщо й існують окремі

спроби співпраці, то вони не є довготривалими? Адже у сучасної соціології є дуже великі можливості, а в сучасного суспільства є так багато нерозв'язаних проблем!

Останнє десятиліття ХХ – початок ХХІ століть науковці називають особливим часом для українського суспільства. Особливість цього часу полягає в тому, що він є перехідним від соціалістично-тоталітарного способу життя до демократичного ринкового, від індустріального (техногенного) до нового типу суспільства: «постіндустріального суспільства» (термін запропонований Д. Белом), «постцивілізації» (К. Боулдінг), «технотронного суспільства» (З. Бжезінський), «суперіндустріального суспільства» (Е. Тоффлер).

Українські соціологи дуже гостро реагують на проблеми, що виникають у суспільстві у зв'язку з перехідним періодом. Актуальним є аналіз проблем глобалізації, становлення інформаційного суспільства, трансформації українського суспільства; вивчення особливостей соціально-психологічних, політичних, духовно-культурних і соціоетнічних процесів і т.д. Неодноразово відмічається, що перехідний період супроводжується погіршенням добробуту більшості населення країни, проблемами в розвитку духовних сил населення і підвищення рівня його політичної, правової, соціально-побутової і виробничо-трудова культури.

В умовах значних суспільних перетворень, крім економічних і соціально-політичних проблем, існує ще одна, не менш катастрофічна за своїми наслідками, – це загроза екологічній безпеці і здоров'ю населення України. Особливого значення вона набуває саме у промислово розвинених регіонах нашої країни.

Так, місто Маріуполь є великим промисловим центром. Його частка в обсягу промислового виробництва Донецької області складає 20%. Перше місце в структурі промисловості належить чорній металургії (74% обсягу

виробництва, 54% чисельності промислового персоналу), що представлена двома металургійними комбінатами-гігантами і коксохімічним заводом. У той же час Маріуполь — одне з найскладніших в екологічному відношенні міст України як щодо забруднення атмосферного повітря і морського середовища, так щодо забезпечення більш ніж півмільйонного населення питною водою. Це призводить до появи дуже складних і невідкладних проблем, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, демографічною кризою, ростом кількості хворих дітей і жінок репродуктивного віку. З іншого боку, саме металургійні заводи забезпечують населення міста робочими місцями, стабільною заробітною платою, наповнюють бюджет, що робить можливим проведення різних соціальних заходів. У результаті виникає суперечність: із заводами погано, але і без них не можна. Усе це потребує уваги та детального вивчення з боку професійних соціологів. Необхідно провести низку соціологічних досліджень, вивчити думку окремих верств населення для того, щоб знайти вихід із ситуації, яка склалась.

Поза сумнівом, ці питання є дуже важливими, і їх дослідження необхідне для подальшого розвитку нашого суспільства, його інтеграції в світову спільноту. Але водночас важливим є рішення і менш глобальних, але не менш складних і значущих соціальних проблем. Не варто забувати, що нестабільність, криза, перехідний період, загострення соціально-економічних та екологічних проблем насамперед відбиваються на незахищених верствах населення, в першу чергу на дітях, підлітках. Вони найбільш страждають: упав рівень фізичного і психічного здоров'я, істотно знижується їхній інтелектуально-освітній потенціал.

Важливо зазначити, що згідно із статистичними даними, кількість інвалідів в Україні зараз складає приблизно 5,3% від усієї кількості населення. Не зважаючи на розви-

ток сучасної науки та на все більш вражаючі успіхи медицини, чисельність інвалідів не тільки не скорочується, а неухильно зростає. Так, останнім часом загальна чисельність дітей-інвалідів до 18 років зросла на 25,4%.

Поряд з проблемами медичної та психологічної реабілітації таких дітей, особливого значення набуває проблема їх інтеграції в існуючі суспільні відносини. Складність полягає в тому, що інвалідність у дітей найчастіше є неусувною обставиною й означає істотне обмеження життєдіяльності, сприяє соціальній дезадаптації, обумовленої порушеннями в розвитку, ускладненнями в самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні в майбутньому професійними навичками.

В той же час діти з обмеженими можливостями, але без розумової відсталості можуть стати повноправними членами суспільства. Річ у тому, що нерідко людину робить інвалідом не стільки об'єктивний стан її здоров'я, скільки нездатність (через низку обставин) її самої й суспільства в цілому організувати повноцінний розвиток і соціальне функціонування в умовах саме такого стану здоров'я.

У місті Маріуполі було проведено дослідження щодо з'ясування принципів організації життєвого простору дітей і рівня розвитку їхніх життєвих сил у трьох різних реабілітаційних та виховних установах, об'єктом якого виступили діти з обмеженими можливостями від 3 до 6 років. У результаті дослідження була підтверджена висунута нами гіпотеза, що розвиток дитини залежить від гармонійної взаємодії її життєвих сил і умов життєвого простору. Створення нормальних умов для максимально можливої самореалізації на стадії адаптації в процесі соціалізації дає змогу сформувати й розвивати життєві сили дитини-інваліда, надає їй шанс стати активним суб'єктом суспільних відносин, а не заручником обставин і обмеженої дієздатності.

Тому передусім треба розробити та провести комплексне соціологічне дослідження положення інвалідів у «суспільстві, що трансформується», ставлення суспільства і держави до проблем інвалідів, а також наявність у інвалідів бажання брати активну участь у житті суспільства. Слід проаналізувати позитивні й негативні сторони використання для соціального розвитку інвалідів нових можливостей, які дає становлення інформаційного суспільства і глобальна комунікаційна революція. Я маю на увазі вивчення особливостей інтерактивного (віртуального) життєвого простору дітей та підлітків з обмеженими можливостями, використання ресурсів Інтернету для їх навчання та спілкування.

Діти і підлітки — це майбутнє нашої країни, і, може, покликання соціолога не тільки в тому, щоб вивчати, досліджувати і представляти отримані результати, а й у тому, щоб паралельно з вивченням проблем макрорівня, пропонувати реальні кроки виходу з кризи для окремих соціальних груп у цей важливий і складний період розвитку нашої країни? Може, саме робота соціологів у напрямі вивчення проблем не тільки здорових членів суспільства, а й хворих, незахищених та немічних, вплине на ставлення окремих громадян до соціології? Можливо, дослідження, наприклад, проблем сімей, що виховують дітей з обмеженими можливостями, приверне увагу до цієї категорії людей як влади, так і окремих громадян?

На мою думку, розроблення соціальних програм, прогнозування соціального розвитку держави має проходити за участю соціологів, які володіють реальною інформацією про сучасний стан суспільства. Також необхідно відкрити соціологію для людей. Це можна зробити шляхом проведення різноманітних семінарів, зустрічей, конференцій з участю науковців та практиків, які досліджують актуальні проблеми людини та суспільства. Результати соціологіч-

них досліджень обов'язково повинні висвітлюватися в засобах масової інформації і бути доступними будь-кому.

Отже, соціологія вивчає сучасне суспільство, соціальні спільноти, соціальні інститути, людину як суб'єкта соціальних процесів і дає нові знання суспільству про суспільство. Водночас, кількість і зміст сучасних соціологічних теорій, методи вивчення соціальних процесів залежать від стану сучасної соціальної практики. Тобто соціологія і суспільство взаємопов'язані між собою і їх розвиток проходить невідривно одне від одного. Отже, соціологія і суспільство потрібні одне одному!

*Сергей Литвинов,
кандидат социологических наук,
заместитель директора по научной
работе Центра социальных
технологий «Социополис»*

СОЦИОТЕХНОЛОГИЯ КАК СУРРОГАТ СОЦИОЛОГИИ

Мало кто сомневается, что современное состояние социологической науки — кризисное. Социология никогда не была «нормальной» парадигмальной дисциплиной. Сам её научный статус остаётся под вопросом. Философия понимания и другие варианты качественной методологии ad hoc скорее обосновывают социологию, чем служат ей методологическим стержнем. Как и в других развивающихся науках, в социологии немало камней преткновения. Поэтому внимание исследователей в большинстве случаев сосредоточено именно на внутренних проблемах социологии как системы знания. Такое видение ситуации предполагает объяснение кризиса социологии исключительно в свете неопределённости теории, системы понятий, методологических ориентиров и дисциплинарных рамок. В то

же время сам способ производства социологического знания выносятся за скобки. По моему мнению, ключевое значение имеет не «внутренняя», а «внешняя» детерминация социологического знания, а именно социальная роль социологии, её социотехнологическая функция.

Социология была задумана и разработана О.Контом как мессианский проект. На протяжении 100 лет после выхода «Курса позитивной философии» контовские идеи ведущей роли социологов в «новом порядке» грядущего общества воспринимались не более как причуда сумасбродного интеллектуала, как следствие его затворничества и печально известной «гигиены мозга». Однако в 20–30-х гг. XX ст., и особенно во второй половине 40-х, мейнстрим социологической рефлексии возвращается к осмыслению значения социологии в качестве теоретической основы социоинженерной практики. Вместо гротескно-пафосной картины социологии – новой религии и теологии культа рациональности была предложена модель построения локальных теоретических конструкций, обобщающих опыт эмпирического исследования некоторой более или менее чётко очерченной сферы общественной жизни – теории среднего уровня. Работы Р.Мертон, П.Лазарсфельда и социальная философия К.Поппера фактически реанимировали проект Конта в противовес социологическому проекту академических классиков Э.Дюркгейма, М.Вебера, а затем и Т.Парсонса. Существенная общая черта обеих «парадигм» – это не т.н. позитивизм, как обычно принято считать (расстояние между позитивной философией Конта, учением Милля и неопозитивизмом Флика, Витгенштейна, Рассела и Поппера огромно), а политический консерватизм. Конт, современник и участник трёх французских революций, был их ярким противником. Он искренне полагал, что социология даст возможность путём рационализации и отдельных реформ проводить постепенную мели-

орацию общества, тем самым, став надёжным средством против деструктивной стихии революционного хаоса. Социотехнологическая концепция социологии не столь прямолинейна, но также нацелена на точечные воздействия социальных субъектов на «проблемные ситуации». Социология, являющаяся частью социоинженерного проекта, порождает целый комплекс отношений, формирует разветвлённую институциональную структуру — систему производства социологического знания. Она включает в себя исследовательские центры, агентства, фонды, факультеты, кафедры, научно-исследовательские институты и другие организации, которые по функциональному признаку можно разделить на две большие группы: организации, занимающиеся собственно получением нового знания, и организации, обеспечивающие воспроизводство производителей, т.е. подготовку кадров и разработку инструментария исследований. В первой группе разделение труда приводит к образованию чисто исследовательских, «полевых» организаций и структур, специализирующихся на вторичной обработке данных, а также на руководстве процессом исследования. Несмотря на то, что в мире преобладают организации смешанного типа, разделение труда внутри системы производства социологического знания даёт возможность создавать специализированные аналитические центры, поручающие «полевую» работу организациям-подрядчикам. Академические учреждения в социотехнологическом проекте играют служебную роль. Они готовят специалистов по проведению исследований, экспертов, интерпретирующих данные, а также сами включаются в производство социологического знания путём создания собственных исследовательских центров.

Вся эта колоссальная система образовала сферу, называемую *research. Research* гораздо шире социологии и включает маркетинговые исследования, мониторинг рекламы,

СМИ, электоральные опросы, изучение эффективности управления и т.д. Производство социологического знания в эмпирических исследованиях, таким образом, совсем не обязательно ведёт к обогащению и развитию собственно социологии. Reserch нацелен на разрешение проблем заказчика, а не социальных проблем, ведь большинство из них связано с существованием «проблемных» социальных групп, по определению не способных быть заказчиками. Не может им быть и социум в целом. Поэтому «социальные проблемы» формулируются экспертами, а разрешаются (или не разрешаются) бюрократами, т.е. в большинстве случаев доминирующими, а не доминируемыми. Собственно, социоинженерный проект и не предполагает ничего большего. Всё остаётся по-старому: элиты управляют массами, но делают это научно, рационально и, конечно же, в интересах самих масс. Для того чтобы массы осознали этот потрясающий факт, необходимо просветить их насчёт значения социологии в демократическом обществе, основанном на рыночных принципах. Это сделать довольно сложно, особенно в тех странах, где общий культурный и образовательный уровень недостаточен для восприятия идеи полезности социологии (в частности, в Украине).

Но почему же социологические исследования не служат делу решения констатированных социологами социальных проблем, как это написано во всех без исключения учебниках и пособиях? Потому что социологи не обладают ресурсами для воплощения в жизнь своих рекомендаций — деньгами и властью. Ресурсы находятся всецело в распоряжении заказчиков. Как и в любой другой сфере производства товаров, вещей, услуг или информации, в наше время главными заказчиками, определяющими направление, объёмы и характер производства, являются корпоративная и государственная бюрократия. Не стоит забывать, что социологическое знание подчиняется общим требованиям отно-

шений собственности капиталистического производства. Информация, переданная заказчику, становится его собственностью, которой имеет право распоряжаться только он. Таким образом, в цепи «бюрократия – интересы бюрократии – проблемы бюрократии (перевод на язык «социальных проблем») – эмпирическое исследование – технология решения проблем бюрократии – бюрократия» нет места творческой роли социологической науки, о которой писали классики. Диагноз Ч.Миллса остаётся так же верен, как и 50 лет назад. Восторги касательно неимоверного развития социологических методик, техник и процедур кажутся более чем сомнительными в свете целей и результатов их практического использования. Социология как научная, творческая и критическая перспектива превращается всего лишь в словесное обрамление социотехнологии. Поэтому совершенствование системы производства социологического знания нельзя смешивать с развитием социологии, подменяя одно другим. Данная проблема, имеющая общее значение, особенно актуальна в современной Украине.

Ситуация, которая сложилась в социологии к настоящему времени, может быть, как уже говорилось, описана как кризис. Причём речь идёт не о кризисе внутри социологии как системы знания, но о более глубинном явлении – о противоречии между самим знанием и системой его производства. Всё меньше результатов социологических по сути исследований становятся частью социологии. Есть ли какой-либо выход из сложившейся ситуации? На мой взгляд, он, как и сами корни проблемы, лежит в плоскости структуры современных обществ. В большинстве стран мира единственный сектор, ещё не полностью поглощённый корпоративной или государственной бюрократией, – это некоммерческие организации. Несмотря на то, что многие из них существуют на деньги государства или/и частных инвесторов, некоторые всё же способны пред-

ставлять независимые интересы и ставить альтернативные цели. Сектор НКО во всем мире рассматривается как показатель развития гражданского общества. Именно гражданское общество в конечном итоге может обеспечить социальные условия развития социологии в противовес социотехнологии. Правда, тут есть несколько «но».

Во-первых, сами по себе НКО ещё не гарантируют ни становления гражданского общества, ни поддержки социологии. Они прекрасно могут встраиваться в существующую систему в качестве фиктивных структур, созданных для отмывания денег, политической легитимации или «выдоивания» средств на «социальные проекты». Одним из немногих действительно независимых видов НКО могут быть общественные организации, созданные доминируемыми группами, например, альтернативные профсоюзы, общества по борьбе за гражданские права и т.п. Такие организации в случае их широкого распространения, достаточного самообеспечения (членские взносы) и политической поддержки в какой-то мере способны обеспечить альтернативный социальный заказ на социологические исследования, а значит расширить автономию поля эмпирической социологии в рамках существующей системы. Однако и это не разрешает окончательно проблемы статуса «социологии» как социотехнологии.

Состояние украинской социологии в сравнении с положением дел в мировой социологической науке осложняется тем, что общие тенденции проявляются в ней на фоне собственных сложных проблем. Здесь и недостаточное финансирование фундаментальных исследований государством, и отсутствие отлаженной системы подготовки кадров, и серьёзные конфликты в среде самих социологов. Скандалы, связанные с деятельностью квазисоциологов, также играют свою негативную роль. Но дело даже не в имидже социологии в обществе, и не в этике. То есть, и в

них тоже. Однако проблемообразующее противоречие украинской социологии иное. Это тоже конфликт между социотехнологией и социологией. Однако у нас этот конфликт имеет специфические черты. Ведь у нас «социология» (как антипод социотехнологии) является не наукой в современном понимании, а академической *дисциплиной*. Её фундаментальная задача — обоснование своего собственного существования и легитимация агентов, исповедующих соответствующую доксу, а главное организационно принадлежащих к академической системе (недаром социология украинской социологии находится в зачаточном состоянии).

Ситуация в украинском социологическом сообществе очень достоверно и точно может быть описана в терминах бурдьёанской концепции. Налицо наличие поля социологического производства и конкурирующих за ключевые позиции агентов. Причём конкуренция за лучшие позиции предполагает, прежде всего, монополизацию принципов структурирования поля. Агенты стремятся навязать принципы оценки знания, оправдывающие их собственный праксис, как единственно легитимные. Своё видение они представляют «всеобщим», «адекватным», «обоснованным» и т.д.

В украинском социологическом сообществе двум лагерям агентов — «академикам» и «технологам» соответствует два принципа легитимации знания. Первый — это «научность» (признание академическим сообществом по результатам институциональных процедур и ритуалов легитимации). Второй принцип — интересы заказчика, коммерческий успех, короче говоря, деньги. Конечно, рыночные правила игры ставят в более выгодное положение «технологов». Но борьба всё равно продолжается, потому что ни «академики», ни «технологи» не образуют сплочённых групп, «цехов», проявляющих себя как единое целое. Это скорее, статусы, которые может сочетать каждый отдельно взятый учёный или исследователь. Для каждого из них данная

ситуація породжує постійний ролевої конфлікт, який нелегко разрешити.

Всё это отнюдь не способствует развитию собственно научной, инновационной составляющей отечественной социологии. Поэтому господствующее положение занимает пока суррогат социотехнологии. Что-то изменить может только рефлексивный агент, заинтересованный в изменениях не только внутри самого сообщества, но и вне его, в «большом» социуме. Ментальный поворот к рефлексивности и критическому мышлению, который намечился в украинском социологическом дискурсе в последнее время, возможно, свидетельствует о том, что в обозримом будущем социотехнологии всё же будет противопоставлен проект социально активной социологии.

*Людмила Малес,
кандидат соціологічних наук,
докторантка факультету соціології
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА І СУСПІЛЬСТВО: ЧИ ПОТРІБНІ ВОНІ ОДНЕ ОДНОМУ

Донедавна всі процеси у нас були союзними за значенням та ударними за темпами. Країну лікнепували, “образувували” (бо так би і залишилися неотесаними). Масово випускалися, шикувалися у вестибюлі дівчата миловидної фігурні та юнаки теж витончені (виточені?). Математично правильна ідея колективного ліплення “по образу і подобию”: солдатики, селяночки, робітники однаковими шеренгами, а коли що не виходить — знову всіх від латиша до киргиза змішати у сіру піддатливу масу, хіба лиш час од часу долаючи опір високої матерії одиноких інтелігентів...

Дані за радянських часів установки успішно діють по нині.

Сучасна освіта закорінена у вирішенні питання, про які саме світи зараз і йдеться, про які варто знати та у якому світлі. А чи, зрештою, в тому наука, щоб знати про все і вся? Ерудованість — це не той ідеал, до якого мусить прагнути шкільна чи вища освіта, то чому ж цього не помітно в екзаменаційних білетах чи вступних програмах. Навпаки, вміння інтерпретувати, здатність до імпровізації чи творчий підхід до розв'язку теми сприймається як красивий виверт, прагнення оминати прямий проторений усіма поколіннями шлях навчання. Так, це складно формалізувати, піддати контролю і стандартизації. Тому старанний учень зубрить формули, меткий — жонглює пустими формами, а творчий підхід дістає свої перші зірки крізь задерев'янілі терни системи і неоціненим подається (продається) в світи.

Вони зустрічаються у лекційній залі. За кафедрою викладач, що (така?) дуже прагне передання знань. І студент, по той бік кафедри, мотивація якого настільки різноманітна, що часом незбагненна.

Ситуація викладача (бо за студентів ліпше них ніхто не скаже) передбачає дві стратегії викладання.

Перша — назвемо її “простим розширеним відтворенням знань” — застосовується в умовах повної чи майже повної відсутності доступних джерел інформації з даної теми, не кажучи вже про методично розроблені підручники, тож з'являється необхідність начитування лекцій та перевірки її засвоєння на семінарському занятті. Саме так відбувалася підготовка основної маси спеціалістів у вищій радянській школі. Певною мірою це було зумовлено реальним дефіцитом навчальної літератури в довоєнний та післявоєнний періоди та потребою народного господарства з постійним екстенсивним розвитком, але багато в чому за-

лишалось просто як зручна форма освіти, добре засвоєна за часів лікнепу.

Лекційно-семінарська система не втрачає своєї актуальності й по сьогодні, зокрема, вона виправдана для більшості «спецкурсів», тобто нових теорій чи розділів знання, які ще не усталилися або ж не мають однозначного трактування, вимагають авторського тлумачення. Лекції та їх детальні конспекти часто необхідні при передаванні досвіду, на зустрічах з “живим класиком” і в інших подібних випадках, коли опосередкування готовими текстами неможливе чи недоцільне.

Ситуація нормативних, добре “обкатаних” дисциплін вимагає зовсім іншої стратегії, в якій просте відтворення має поступитися витворенням знань, в оптимальному поєднанні самостійної роботи над навчальними посібниками та публічного обговорення думок з приводу. Спробую поділитися деякими з думок, що виникають над читанням курсу “Основи соціології” на дружніх факультетах, так званих неспеціальних (від філософського до механіко-математичного), де всю науку мусиш викласти за вісімнадцять академічних годин. Тут не розженешся із “дискусіями в парах” — їх на великому потоці вийде кілька десятків, а семінарські не передбачені — чи іншими, загалом вартими уваги, активними методами навчання.

Здається, досить просто все було б, як по-писаному, якби не тьма знаків запитань: Чи можна навчити брати і застосовувати знання в окремо взятому курсі? Чи можна **змусити** думати та ще соціологічно? Як викласти історію соціології, коли максимум, що вони зможуть дістати, — це гарний підручник з основ соціології? Як на пальцях пояснити методологію дослідження?

Мотивація студентів стосовно дисциплін загальногуманітарного циклу не витримує ніякої критики. Дивимо-

ся одне одному в вічі: «Навіщо вона тут?», «Навіщо вони тут?». Усі сили покладаєш на депрофанацію уявлення про соціологічне дослідження, опитування, анкету.

Існує думка, що варто, особливо для ширшої, ніж академіки, публіки, подавати соціологію (як, зрештою, і будь-яку іншу галузь гуманітарного знання) популярно, не вдаючись до історико-теоретичних заглиблень. Можливо, якщо наша мета — не науковий комунізм — об'єднання вчених для спільного і рівноправного вирішення проблем реальності, — а ознайомлення із соціологією слухачів на рівні обивателя (тобто звичайного громадянина).

Насправді ж простота розуміння дисципліни — це результат далеко не першого до неї наближення, а багаторічного штудіювання.

Пригадуючи численні семінари, погоджуся, що класика видається важкою і неповороткою, а от про нинішню владу висловитися може кожен, — та з уточненням, що без непоказного знання першої, друге — то тлін і лише зрадлива тінь справжніх подій. Приємно, що складання анкет стає популярним у широких масах, яке ж здивування викликає у студентів, коли вони відкривають за цією не завжди досконалою оболонкою складну програму (комп'ютерні аналогії тут виправдані, а часом — необхідні).

Заглибленням у нутрощі гребують невідготовлені гуманітарії, і не завжди поважають „технарів”. Що ж, знову ситуація викладача проблематизується. Хоча реалізувати навчальну програму за дев'ять занять можна, постійно нагадуючи про іспит або строго і на суттєвій статусній дистанції тримаючи. Коли не маєш ні того, ні іншого, лишається спокусити, втягнути, захопити, повести за собою — так діє зваба в гранично раціональних приписах методики.

*Андрей Мельников,
ассистент кафедры социологии
Восточноукраинского
национального университета
имени В. Даля, г. Луганск*

**СОЦИОЛОГИЯ И ОБЩЕСТВО:
НУЖНЫ ЛИ ОНИ ДРУГ ДРУГУ?**

*По отношению к социологии проявляется
либо тотальный скептицизм,
либо простодушная наивность,
что можно получить исчерпывающие
ответы на все возникающие вопросы.*

Н.В.Панина

Социология, казалось бы, уже давно не нуждается в обосновании целесообразности своей деятельности. Сегодня никто не станет отрицать тот факт, что обществу необходима наука, способная выразить сущность социального существования, выявить глубинные особенности социальных процессов и явлений. Но почему же получается так, что социология уже долгое время вынуждена оправдываться и искать аргументы для обоснования своей миссии? Почему, вместо того чтобы уверенно трудиться на благо общества, социология впала в состояние перманентной рефлексии, направленной на обострение чувства собственной неполноценности? Конечно, постоянные размышления о смысле собственного существования всегда были мощным источником дальнейшего развития. Однако не стоит забывать о том, что такие размышления могут вызывать и обратные последствия. Поэтому, когда возникают принципиальные для социологии вопросы, способные потрясти ее до основания, необходимо быть предельно чуткими и серьезными.

Так как социология сама является частью общества, то не совсем верно было бы рассматривать их как два неких противоположных элемента, взаимодействующих друг с другом. И все же мы можем задаться вопросом о том, как складывались отношения между социологией и обществом в последние десятилетия. Наиболее широко, на мой взгляд, эти отношения отражаются на Всемирных социологических конгрессах, которые проводит Международная социологическая ассоциация. Анализируя и обобщая тематику этих профессиональных форумов с начала 1950-х и вплоть до середины 1990-х гг., можно отметить несколько главных проблем, изучение и решение которых общество доверило социологии – проблему единства и многообразия социального мира и проблему социального развития и социального изменения. Такое положение дел потребовало создания новой макротeorии, способной удовлетворить возникающий социальный заказ. Ответом социологии стала разработка теории модернизации.

Однако уже с начала 1990-х гг. теория модернизации стала уступать первенство теории глобализации, согласно которой на отдельные общества-государства начали влиять мощные факторы международного значения (политические, экономические, культурные), а социальный мир превратился в целостную глобальную суперсистему. Сильное воздействие на развитие теории глобализации оказал так называемый “распад двуполярного мира” и связанное с ним формирование нового геополитического порядка, усиленного действием “постиндустриального фактора”. Глобальное общество стало рассматриваться как “великая шахматная доска” (З.Бжезинский), был провозглашен “конец истории” (Ф.Фукуяма) и зарождение “нового мира новых миров” (Э.Тирикьян). С другой стороны, всемирные конгрессы 1990-х гг. выявили, по моему глубокому убеждению, важнейшую проблему развития самой социологии,

отражающуюся в ее попытках выжить в современном потребительском обществе. Главный тезис этой проблемы: “социология — затратная и нежная наука, она не выживает в условиях борьбы за финансирование”⁴¹.

Последний, XVI всемирный социологический конгресс, прошедший в 2006 году в ЮАР, продемонстрировал устойчивость интереса к теории глобализации. Однако, как отметил Н.Е. Покровский, “...теперь речь пошла о множественной глобализации”⁴². События в современном мире заставили социологов пересмотреть очевидность некоторых предыдущих прогнозов, рисующих нам шествие глобального сообщества к единой и общей для всех цели. Первые признаки зародившегося в лабиринтах глобализации нового мира новых миров свели до минимума способность предсказывать дальнейшие векторы его развития. Это — мир становления, неопределенности и постоянного выбора. Неслучайна, таким образом, и главная тема африканского конгресса — “Качество социального существования в глобализирующемся мире”, с акцентами на словах “качество” и “существование” (existence). В связи с этим хотелось бы вернуться более чем на сорок лет назад и напомнить не нашедший отклика призыв американского социолога Эдварда Тирикьяна к разработке общей теории социального существования и развитию экзистенциально-феноменологической социологии⁴³, способной

⁴¹ Покровский Н.Е. Дискуссионные проблемы социологического конгресса // Социологические исследования. — 2003. — №2. — С. 4.

⁴² Покровский Н.Е. Конгресс — ожидания и реалии // Социологические исследования. — 2007. — № 1. — С. 20.

⁴³ Tiryakian E. Existential Phenomenology and the Sociological Tradition // American Sociological Review. — 1965. — Vol. 30. — № 5. — P. 674-688.

объединить различные противоборствующие подходы науки об обществе.

В результате, на сегодняшнем этапе развития социологии мы получили некую экзистенциальноориентированную теорию множественной глобализации. Что же с помощью этой теории мы можем предложить обществу, если долгосрочное прогнозирование, якобы, потеряло смысл? Во-первых, мы можем больше внимания уделять разработке социологического подхода, который уже получил название социальный конструкционизм (или социальный конструктивизм) и выявлять фундаментальные принципы социального конструирования реальности. Во-вторых, так как социология в последнее время все больше и больше становится “несвободной от ценностей” и тяготеет к целенаправленному участию в преобразовании социальной действительности, то почему бы ее главной задачей не считать борьбу с экзистенциальным вакуумом, в котором, на мой взгляд, пребывает сегодня не только украинское, но и глобальное общество. Другими словами, социология может показать, как нарушаются и теряются социальные смыслы, а также предложить возможные пути их нахождения и сохранения. В этом отношении, абсолютно правы были в свое время Евгений Головаха и Наталья Панина, когда говорили о том, что для анализа современного общества теперь больше подходят психиатрические термины, чем социологические, или какие-либо другие⁴⁴.

И, в-третьих, если не существует никаких социальных законов, то социология способна показать обществу “зер-

⁴⁴ Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. — К.: Абрис, 1994.

кало”, в котором люди будут отражаться в реальных ситуациях их повседневной жизни и спустятся, наконец, с высот бесчувственных теоретических абстракций. Ведь человеку, как говорил К. Ясперс, совсем не обязательно быть тем, чем его конструирует социология, психология или антропология. Но он может быть таковым, если эти теоретические конструкции имеют экзистенциальную природу, т.е. происходят из социальной действительности, со всей присущей ей “ненаучностью” и многомерностью.

Единство в многообразии — такова одна из главных характеристик состояния современного общества. Тогда почему же мы так остро реагируем на многообразие самой социологической науки и зачастую усматриваем в плюрализме мнений источник ее кризиса? Мой собственный небольшой опыт участия в крупных зарубежных социологических форумах (102-ая Ежегодная конференция Американской социологической ассоциации, Нью-Йорк, август 2007 г.) окончательно убедил меня в том, что сегодня действительно не существует социологии как таковой — скорее мы можем говорить о *множестве социологий* и, конечно, специализация создает определенные трудности. Но почему бы не попытаться уравновесить мрачный взгляд на этот неизбежный процесс рассмотрением его последствий в виде результатов углубления и уточнения социологического знания? Как писал Энтони Гидденс в своем эмоциональном обращении к социологическому сообществу (которое, кстати говоря, также не нашло отклика), “одну из причин того, что общественность потеряла социологию из вида, можно видеть всего лишь в том, что она распалась на множество специализмов... Специализация сегодня стоит в повестке дня интеллектуальных поисков в естественных и общественных науках. Но это далеко не

полный ответ. Специализация требует синтеза. Почему же социологи этого не делают?”⁴⁵. Вполне справедливое замечание в духе возрождающегося в социологии “методологического оптимизма”⁴⁶.

Однако есть и другой аспект этой проблемы. Как иронически заметил на конференции один мой американский коллега, — “социологи обсуждают социальные проблемы вместо того чтобы их решать”, — т.е. больше теоретизируют, чем предлагают конкретные решения. Не могу согласиться с таким мнением. Всегда в любой профессии были и будут имитаторы деятельности, но социология сегодня как раз и страдает из-за того, что результаты эмпирических исследований не подвергаются глубокой интерпретации и остаются, так сказать, “неживыми”, одномерными.

Отсюда и происходит самая главная проблема взаимоотношения социологии и общества, которая особенно остро обнажилась на африканском конгрессе — *социология без общества, общество без социологии*. Но что это означает? Почему социология остается без общества? Ч.Р.Миллс, Р.Коллинз, Э.Гидденс, А.Турен, П.Штомпка и другие известные теоретики попытались ответить на этот вопрос и пришли к выводу, что в социологии теряется уже не столько адекватное, сколько целостное представление об обществе. Этой науке не нужно больше общество, а нужны лишь отдельные фрагменты социальной реальности, которые зачастую и принимаются в качестве объекта исследования.

⁴⁵ Гидденс Э. К социологическому сообществу! // Социологические исследования. — 2007. — №9.

⁴⁶ Кравченко С.А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире. — М.: МГИМО-Университет, 2007. — С. 29-34.

Таким образом, теряется и так до конца не сформированный специфический социологический подход. И здесь кроется действительная опасность для социологии. Как преодолеть эту опасность? Миллс, Гидденс и Штомпка приходят к единому решению — для восстановления целостности общества необходимо социологическое воображение, способное помочь социологу видеть невидимое и выявлять глубинные особенности социальных процессов и явлений.

Допустим, что все известные социологи правы в своих опасениях. Но тогда можем ли мы сказать, что потеря образа целостного общества лежит и в основании второй части нашей проблемы — *общество без социологии?* Да, можем. Однако здесь мы должны учитывать еще один важнейший фактор, заключающийся в том, что социология, погрузившись в нарастающий поток специализации и кодификации своего языка, пытается обращаться на этом языке к обществу, которому неинтересны ее эзотерические размышления, звучащие на фоне внутринаучных проблем и конфликтов. Обществу нужны простые и понятные результаты социологических исследований, представленные в доступной форме в СМИ. На фоне такой ситуации, вполне своевременно звучит призыв В.А.Ядова — «Ученые должны обращаться к людям на понятном им языке»⁴⁷.

К этому призыву хотелось бы добавить еще и то, что результаты социологических исследований, должны быть не только понятными, но и *неочевидными*. Стоит ли, например, открывать обществу истину о том (да простит меня

⁴⁷ Ученые должны обращаться к людям на понятном им языке (интервью с В.А. Ядовым) // Полит.Ру, 26 февраля 2006 г. <http://www.polit.ru/science/2006/02/26/jadov.html>.

Джордж Хоманс), что поведение, порождающее позитивные последствия для человека, с очень большой вероятностью повторится? Думаю, что, обращаясь к “широкому кругу читателей” с такими социальными законами без должной их интерпретации, можно еще больше дискредитировать социологию. Но почему же, как отмечал П.Лазарсфельд, для выявления подобных “социальных законов” тратится так много средств и энергии, если они столь очевидны? Не лучше ли принимать их без доказательств и сразу переходить к более углубленному уровню анализа?⁴⁸ Конечно лучше, если бы не одно “но” — многие из “очевидных социологических утверждений” прямо противоположны тому, что обнаруживается в действительности. Разве можем мы в таком случае утверждать, что социология не нужна обществу?

Итак, зададим еще раз наш вопрос. Нужно ли общество социологии? Да, потому что без общества нет социологии. Но нужна ли социология обществу? Ответ на этот вопрос будет зависеть от того, какой станет эта наука в ближайшие десятилетия. Но если она будет *понятной, неочевидной и интересной*, то этот вопрос потеряет смысл. Сам ответ на него станет слишком очевидным.

⁴⁸ Лазарсфельд П. Измерение в социологии // Американская социология / Под ред. Т. Парсонса. — М.: Прогресс, 1972. — С.147.

Олексій Мусієздов,
*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри історії та
теорії культури Харківської
державної академії культури*

**СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО:
ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?**

*Кожний хоче, щоб його інформували чесно,
неупереджено, правдиво й у повній
відповідності з його поглядами*
Г.К.Честертон

Про варіант відповіді, який передбачав би, що соціології суспільство не потрібне, писати не дуже хотілося б, оскільки це ставить під сумнів рештки ясності щодо того, чим взагалі займається соціологія. Цю тему я б не назвав забороненою, але вона підходить радше для високоінтелектуальних рефлексій теоретиків, ніж для короткого есе. Хіба що можна згадати давно відому думку про те, що наука, власне, вивчає лише ту реальність, яку сама собі «винайшла», тому її зв'язок із дійсністю є проблемою. Не виняток, звичайно, і соціологія. Як казав один мій добрий знайомий: «Оскільки «соціальна структура», яку ти вивчаєш (як і інші наукові поняття), — лише інструмент для упорядкування досвіду, в даному випадку для наукового вираження відмінностей та нерівностей, то виходить, що ти вивчаєш те, що сам ти й вигдав». У будь-якому випадку така неоднозначна думка має право на існування, однак виносити її за межі соціологічного співтовариства напевно не є сенс. Тож на одне з питань можемо-таки дати ствердну відповідь: так, суспільство потрібне соціології.

Щодо відповіді на інше питання, то кому як не соціологам знати, що суспільство є надто складним, щоб так запросто шукати відповідей про нього. Звичайно, тут виникає ціла низка запитань для уточнення, наприклад: Яка саме соціологія? Кому саме в суспільстві вона потрібна чи ні? Для чого? Хто та чому про це говорить? І відповідати на ці питання можна по-різному.

Існує, наприклад, такий варіант відповіді. Соціологія є інструментом самоусвідомлення суспільства, тому вона йому потрібна. Тобто потрібна не комусь конкретно, а суспільству взагалі. При різних варіантах цієї відповіді (йдеться про Конта чи про Баумана) мається на увазі, що соціологія та соціологи мають не просто робити свою роботу, а виконувати *високу місію*. Можливо, це й справді так, але стійке відчуття того, що така відповідь вигідна тим, хто висловлюється від імені суспільства, тобто соціологам, підводить до надто банального висновку: соціологія потрібна соціологам. Для чого? Можливі варіанти: задоволення власної цікавості, самореалізація, кар'єра та багатство (що навряд чи), бажання знайти «істину» та/або нав'язати іншим власне бачення суспільства тощо. Звичайно, соціологія як засіб для того, щоб говорити від імені суспільства, потрібна не лише соціологам — таких немало.

Кому ж потрібна соціологічна якщо не істина, то хоча б інформація?

Якщо розглядати соціологію як систему виробництва певних знань, інформації, то, відповідаючи на питання щодо необхідності соціології суспільству, слід переформулювати його так: кому і для чого потрібна інформація про суспільство? Можна сказати, що потрібна вона здебільшого для досягнення певних цілей, а не для задоволення цікавості. Цілями виступають певні ресурси, капітали, за які відбувається боротьба, а саме — економічний, політич-

ний, культурний (науковий). Відповідно маємо й попит на інформацію про суспільство з боку економічних (здебільшого маркетингова інформація) та політичних (здебільшого «електоральна» інформація) суб'єктів. Саме вони готові платити за інформацію про суспільство, а говорячи про фінансування, можна сказати, що воно і є, напевне, чи не найголовнішим показником попиту на соціологічну інформацію, а отже і на соціологію у суспільстві.

Що ж до інформації як засобу набуття культурного капіталу, то тут маємо певні особливості. По-перше, культурний капітал формалізується у певних академічних ступенях та званнях, які не дуже залежать від кон'юнктури ринку (власне він формалізується саме для того, щоб від неї не залежати), тобто задля досягнення бажаного статусу достатньо однократного зусилля. По-друге, говорячи про соціологію, якщо в інших сферах інформація про суспільство є одним із факторів, які дають змогу вдало інвестувати ресурси, то тут вона сама є основним (хоча й не єдиним) ресурсом, за допомогою якого вчені конкурують одне з одним за (формалізоване чи ні) визнання наукового (а також інколи й не дуже наукового) співтовариства. Тож, окрім економічних та політичних суб'єктів, соціологічна інформація потрібна (знову ж таки) самим соціологам.

Доречно було б поставити таке питання: якщо економічні та політичні суб'єкти платять за інформацію про суспільство, то чи платять за неї соціологи, враховуючи їхню захищеність у цій інформації? Чесно кажучи, таких не зустрічав. Звичайно, оскільки соціологи зазвичай самі й збирають цю інформацію, то певну частину роботи можна виконувати й безплатно, бо працюєш для себе. Але дуже важко провести дослідження лише власними зусиллями, не маючи грошей взагалі. Тож погляд звертається до спонсорів, а це — різні фонди (переважно закордонні) та держава.

Щодо фондів, то їхню зацікавленість у інформації про суспільство взагалі й наше суспільство зокрема (оскільки дуже вже нечасто наші соціологи досліджують не наші суспільства) обговорювати важко: можливо, це просто непереборна цікавість, можливо, далекі політико-ідеологічні наміри, можливо, щось інше. Але у будь-якому разі закордонні фонди певним чином визначають і тематику досліджень, які вони фінансують, і нерідко й методи, якими має проводитися дослідження. Тож певні тематичні пласти так чи інакше залишаються без розробки.

Щодо держави слід говорити окремо. На переконання соціологів, соціологічна інформація мала б бути потрібною державі задля реалізації її (держави) завдань забезпечення загального блага. Але, оскільки держава не є чимось абстрактним, а завжди уособлюється з певними політичними суб'єктами, які прийшли до влади, то важко сподіватися, що їхні політичні цілі поступилися б справді завданням загального блага. До того ж люди зазвичай (і часто небезпідставно) покладають відповідальність за суспільні негаразди на державу. Тож державі, з одного боку, декларувати відмову від необхідності інформації про суспільство було б вочевидь безглуздо, а з іншого, з соціологічної інформації дуже нечасто можна зробити втішні для держави висновки про неї, а значить і чекати палкої любові від держави не доводиться. І такий стан «друзів-ворогів», як видається, не має підстав змінитися не лише найближчим часом, але й у далекій перспективі, оскільки це означало б або самобичування держави, або відмову соціології від соціально-критичної функції. Відповідно важко чекати від держави бажаного фінансування, оскільки хто ж захоче чути про себе невтішні висновки за власні ж гроші? А певний мінімум державою таки фінансується, але фінансуються, знову ж, не будь-які дослідження, а дослідження

«актуальні» (для держави, звичайно). Решта покладається на вміння соціологів самим у відведених межах задовольняти власну цікавість.

Соціологам соціологія потрібна ще й тому, що соціологія, окрім того, що вона є системою виробництва інформації про суспільство, є також і навчальною дисципліною. Тому без соціології багато викладачів цієї дисципліни залишилися б без роботи. До того ж далеко не всі викладачі соціології є водночас спеціалістами з виробництва соціологічної інформації, тому їхня зацікавленість у соціології як навчальній дисципліні очевидна.

Тож, як бачимо, якщо говорити про інтереси тих чи інших соціальних груп, то можемо стверджувати, що певним групам соціологія таки потрібна для реалізації цих інтересів (у тому числі задля можливості говорити від імені суспільства як такого). Деякі з цих груп ще й готові платити за інформацію про суспільство.

Якщо ж розглядати соціологію, так би мовити, «менш інструментально», то соціологія може розглядатися як корисна з точки зору самоусвідомлення суспільства (що б це не означало). А також як певною мірою «виховний засіб», про що свідчить практика обов'язкового викладання соціології як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах (що може бути витлумачено і як «гуманітаризація освіти», і як реалізація ідеологічної функції).

Особисто мені важко було б уявити собі суспільство, якому не потрібна була б інформація про себе в тому чи іншому вигляді. Більш того, як доводили, наприклад, Маркс або Луман, суспільство є такою системою, яка задля власного функціонування потребує певних уявлень про себе. Інша річ, що ці уявлення можуть бути далекими від істини, але й такі уявлення є функціонально необхідними. Звичайно, можливо, було б краще, якби ці уявлення відпо-

відали б дійсності. Але, незважаючи на претензії соціології на монополію виробництва істинного знання про суспільство, слід добре усвідомлювати, що таких «істин» у складі соціології існує немало різних, про що свідчить хоча б поліпарадигмальність соціології. Нав'язування ж однієї з-поміж інших навряд чи приведе до бажаних наслідків. Можна сказати й так: з одного боку, без соціології залишилися б лише ідеології, а з іншого — чи не є соціологія сама ідеологією або специфічним полем боротьби ідеологій?

Тож потрібність соціології суспільству, зважаючи на всі згадані тут варіанти відповіді, завжди залишатиметься дискусійною.

*Анна Осипчук,
аспірантка Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО: ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?

Перше, що спадає на думку, коли замислюєшся над цим питанням: а чи воно взагалі доречне? Тобто можна довго дискутувати щодо потреби суспільства в соціології, але чи ж може викликати сумніви потреба соціології в суспільстві, якщо її об'єктом є соціальна реальність і сама вона є наукою про суспільство. Проте така «абсурдна» постановка питання примушує замислитись — чи завжди суспільство справді присутнє в соціології. Більше того, а чи потрібне соціології суспільство не як абстрактна категорія, а як реально існуюча «річ», не як певна система, що існує поза часом та простором, а як актуальна дійсність сьогодення, що існує, твориться і змінюється тут і зараз.

І хоча я вважаю, що так, соціології потрібне суспільство, у цьому сенсі, на жаль, доводиться констатувати, що досить часто «таке» суспільство ігнорується у деяких соціологічних теоріях чи дослідженнях.

Досить часто доводиться бачити, як теорії чи практичні дослідження, особливо мікрорівня, починаючи із цілком легітимного зосередження уваги на соціальних групах та взаємодії, поступово доходять до повного ігнорування суспільного виміру, чи то соціальної системи тощо. На мою думку, після цього ми вже не можемо називати такі теорії та розвідки соціологією, маємо принаймні віднести їх до соціальної психології, наприклад. З іншого боку, серед іншої низки теорії та підходів (серед яких, як правило, теорії макрорівнів) часто зустрічається ігнорування саме актуального суспільства і, натомість, оперування вихолощеною абстракцією.

Жодною мірою не заперечуючи потребу у використанні наукових абстракцій, категорій, ідеальних типів чи інших подібних конструктів, я все ж хочу наголосити необхідність постійного зв'язку у соціології між теоретичними побудовами (абстрактними та аналітичними), методологічними підходами та емпіричними реаліями і проблемами. Так, досить часто трапляється просте перенесення аналітичних категорій, розроблених у рамках одних типів суспільств (наприклад, західних), на зовсім інші терени, до яких ці категорії можуть бути (і, як правило, є) просто непридатними. При цьому трапляються такі перенесення як у просторовому вимірі (тобто географічно від одних суспільств до інших), так і в часовому (тобто в історичному плані).

Саме у цьому мені вбачається нехтування соціології суспільством. І таке нехтування є дуже небезпечним для соціології, бо призводить не тільки до помилок при аналізі

та хибних висновків, але й до деградації соціології як науки, до простого «жонглювання» її концептуальним та категоріальним апаратом, замість справді глибоких роздумів, досліджень та аналізів. Тож, на мою думку, соціологія має принаймні час від часу «вкорінювати» себе у нагальні проблеми суспільства, у його специфічність «тут і зараз».

Що ж до того, чи потрібна соціологія суспільству, то хоча на цю тему і можна дискутувати, на мою думку, відповідь однозначно позитивна. Саме соціологія дає суспільству можливість подивитися на себе і зрозуміти себе. Як у кількісному, так і в якісному вимірі. Відповісти на питання не тільки хто, коли і як діє, але й чому і задля чого вони діють саме так. Водночас, саме соціологія вчить усіх нас, що, коли маєш справу із суспільством та людиною, — однозначних відповідей немає. І як би ми ретельно не досліджували якесь явище, його причини чи наслідки — наш аналіз ніколи не буде не тільки вичерпним, але й не буде єдино правильним. Саме в такому розмаїтті підходів та кутів зору, такій мультипарадигмальності, мені здається, і є сила соціології як науки: вона доводить, що немає чітких, легких і однозначних відповідей не тільки в науці, але й у нашому житті. Можливо, як не кожна інша наука, соціологія виховує у нас звичку критично аналізувати наш досвід, наші дослідження, наше оточення та життя; розвиває нашу наукову цікавість, звичку сумніватися, уважність та незаангажованість.

Отже, формулюючи відповідь на поставлене питання, я переконана, що не тільки суспільство потрібне соціології, а й соціологія потрібна суспільству.

Максим Паращевін,
кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник
Інституту соціології НАНУ

**СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО:
ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?**

Відповідь на питання “Чи потрібне суспільство соціології?” вочевидь має бути однозначною. Оскільки суспільство є глобальним об’єктом соціології як науки, то, безперечно, існувати без суспільства соціологія не в змозі — вона просто втрачає сенс. Проте така позиція буде правильною лише при абстрактному погляді на соціологію як на науку загалом. Якщо ж поглянути на соціологію крізь призму тих особистостей, які, власне, її і створюють, то картина стане менш однозначною.

Адже тут уже можна ставити трохи модифіковане питання: “Яке саме суспільство потрібне соціології загалом або окремим соціологам зокрема?”. Чи це реальне суспільство, таке як воно є насправді (як би банально не звучав останній вираз і які б зауваження щодо можливості визначення цього “насправді” можна було б навести), чи це є те суспільство, яке соціологія/соціологи бажають бачити? І нерідко ми маємо справу саме з другим варіантом. То ж у певному сенсі суспільство як таке може виявлятися для соціологів непотрібним, оскільки останні воліють мати справу з деякими ідеалізованими образами цього суспільства, якимись власноруч створеними моделями.

Звичайно, будь-яке дослідження суспільства є скоріше моделювання, оскільки проводиться виокремлення певних важливих для дослідника моментів, тоді як інші не беруться до уваги. Проте питання в тому, чи бажає дослідник усвідомлювати цю обмеженість, чи скоріше переко-

нує себе, що його модель і є повним, точним відображенням реальності? Чи готовий соціолог, моделюючи реальність, у випадках з'ясування, що створена модель неспроможна пояснити нові факти, змінювати щось в окремих складових цієї моделі (або усю її цілком), чи віддає перевагу “підгонці” реальності під створену модель, за принципом “якщо факти не відповідають моїм конструкціям, тим гірше для фактів”? І на ці питання немає однозначних відповідей, у житті існують і ті й інші варіанти поведінки соціолога. Відповідно можна підсумувати, що суспільство загалом потрібне соціології, але, по-перше, не завжди і, по-друге, не зовсім таким, яким воно є.

Питання “Чи потрібна соціологія суспільству?” є ще складнішим і багатограннішим. По-перше, виникає проблема розрізнення загальної, абстрактної потреби в соціології (з наявністю подібної загальної потреби, на нашу думку, погодяться практично всі соціологи) і потреби як реального застосування соціологічного знання в соціальній практиці. Так, у принципі соціологія для пізнання і зміни суспільства потрібна, але якщо її напрацювання не знаходять поточного попиту, то чи потрібна вона в реальності, а не «теоретично»?

По-друге, виникає питання, а що в даному контексті розуміти під суспільством? Тут може йтися про суспільство загалом, тобто всіх його членів, про окремі групи, які не є “владною”, але прагнуть впливати на перебіг суспільних процесів (громадянське суспільство), і про “правлячий клас”.

Якщо розглядати суспільство загалом, так би мовити, широкий загал, то відповідь здається скоріше негативною. Для переважної більшості пересічних громадян соціологія не потрібна, оскільки не може бути безпосередньо використана в реальному житті. Соціологія зосереджується на

масових явищах, на діях великої кількості людей, на групах. Звичайна ж людина у повсякденному житті має справу з явищами одиничними, відносинами персональними. Можна заперечити, що соціологія все ж таки потрібна всім членам суспільства, розуміють вони це чи ні, оскільки її робота спрямована на пошук можливостей вирішення соціальних проблем, зменшення соціальної напруги. Проте тут ми вже переходимо до питання реалізації різноманітних соціологічних теорій і гіпотез. І така реалізація — це вже справа цільових груп.

Тобто якщо висувається обґрунтування, що соціологія є важливою для суспільства, оскільки вона намагається віднайти закономірності його існування, підказати, що треба, а чого не треба робити, аби суспільство функціонувало в прийнятному режимі, то тут вочевидь ідеться про те, що соціологія потрібна для управляючої ланки суспільства, для тих, хто приймає рішення і втілює їх у життя, для тих, хто керує суспільством. Таким людям соціологія має бути потрібною як один зі способів отримання інформації, без якої прийняття управлінських рішень перетворюється на своєрідну лотерею (вгадав — не вгадав, влучив — не влучив). Засновники соціології розглядали останню саме як таку практичну науку, як засіб, здатний допомогти в подоланні суспільних негараздів, незгоди, нестабільності, надати необхідну інформацію щодо перебігу соціальних процесів і їх закономірностей.

Але тут уже постає проблема здатності “правлячого класу” усвідомити потребу в об’єктивному знанні про суспільство і бажання використовувати здобутки соціології. Причому тут можна виділити об’єктивні і суб’єктивні складові проблематичності втілення соціологічних здобутків в управлінській практиці. Серед суб’єктивних можна виді-

лити такі моменти, як позитивне чи негативне ставлення до соціології як такої, особисте сприйняття її як серйозної чи несерйозної науки, а також безпосереднє бажання покращень тієї сфери, в якій здійснюється управління. Об'єктивними ж моментами є спроможність соціології запропонувати чіткі і зрозумілі пропозиції і схеми вирішення тих чи інших соціальних проблем.

Мабуть, частіше ми стикаємося із суб'єктивними причинами. “Правлячий клас” часто (або навіть переважно) байдуже ставиться до своїх обов'язків покращення життя більшості членів суспільства (а не лише власного життя). Відповідно до тих суб'єктів влади, для яких владне положення виступає лише як засіб особистого збагачення, соціологія переважно не потрібна. Хіба що тільки коли її можна використати для політичної боротьби. Наприклад, результати соціологічних досліджень використовуються як певна ілюстрація, яка підтверджує правильність дій одних і неправильність дій інших політичних сил. Причому таке звернення є переважно одностороннім. Опозиція із задоволенням буде наводити дані, що вказують на низький рівень довіри до різних владних інститутів, невдоволення діями уряду і місцевих органів влади. Але лише доти, доки ця опозиція сама не стане владою. Після цього подібна рефлексія одразу зникає. Так само соціологію можуть прагнути використовувати як маркетинг, як знання про те, як “продавати” ті чи інші ідеї, як проштовхувати ті чи інші рішення, переконуючи всіх, що це є саме ті рішення, які корисні для всіх. Ну і, звичайно, можна згадати про електоральні дослідження.

Але навіть тоді, коли хтось із “правлячого класу” щиро бажає працювати на загальне благо, він використовує лише ті окремі здобутки соціології, які не суперечать його власним поглядам і переконанням. У випадку ж появи такої

суперечності соціологічні напрацювання в кращому разі просто відкидаються, а в гіршому соціологію починають звинувачувати у всіх смертних гріхах.

Також необхідно не забувати й про існування об'єктивних проблем із застосуванням соціології до реалій життя. Перш за все це неоднозначність самих соціологічних даних, можливість їх різноманітних трактувань. Подібні різночитання виникають навіть серед соціологів-професіоналів. Що ж уже говорити про неспеціалістів. Крім цього, на більш високому узагальнюючому рівні існує різноманітність підходів до соціальних явищ, яка легітимується посиленнями на мультипарадигмальність соціології. І на який із цих підходів має орієнтуватися “правлячий клас”?

Крім “правлячого класу”, соціологія може бути потрібна і тим цільовим групам, які не мають безпосереднього доступу до влади, але прагнуть впливати на політичне, економічне і культурне життя. Для таких груп соціологія може виступати як джерело інформації про те, як треба діяти за тих чи тих обставин або аргументом у критичних закидах до “правлячого класу”. Але тут знову постає питання, чи відбувається використання соціології задля користі всього суспільства чи лише для досягнення вузькогрупових цілей?

Узагальнюючи вищесказане, можна зазначити, що хоча соціологія в принципі потрібна для суспільства як засіб його саморефлексії й пошуку оптимальних способів функціонування, реально вона часто-густо виявляється непотрібною, оскільки не вистачає бажання для її застосування на практиці задля, так би мовити, “загального блага”, на користь усього суспільства.

*Олександр Резнік,
кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник
Інституту соціології НАНУ*

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І СОЦІОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

Незважаючи на те, що предметом дослідження нашої дисципліни є безпосередньо суспільство, питання, чи потрібне суспільство цій науці, не видається парадоксальним. Останнім часом спостерігаються тенденції наростання впливу соціально-філософського напрямку в аналізі соціальних процесів. Це, безумовно, не тільки абстрагувало соціологічне знання, а й поставило під питання статус соціології як науки. Адже захоплення, яке у світі викликала соціологія у середині ХХ століття, пояснюється цілком зрозумілими й доступними для загалу спробами науковців пояснити соціальні феномени та виявити соціальні закони. Ідеться не тільки про спроби квантифікувати соціальні явища, а й проводити аналогію з тими природничими дисциплінами, які вивчалися у навчальних закладах. Це допомагало сприймати соціологію як певний логічний зріз наукового пізнання. І хоча феномен людських взаємовідносин навряд чи можна пояснити лише за допомогою натуралізму, все ж це надавало соціології перспективу набуття такого статусу, якого набула принаймні психологія. Натомість теперішні трактування соціальної дійсності набули таких химерних теоретичних конструкцій, що подеколи самі соціологи не можуть інтерпретувати напрацювання своїх колег. Тому вимагати від суспільства позитивної рефлексії стосовно соціології проблематично.

Питання, чи набула українська соціологія в суспільстві статусу самостійної науки у розв'язанні соціальних проб-

лем, залишається риторичним. Те, що суспільним тлом розвитку української соціології стало набуття Україною незалежності та суспільні перетворення, повинно було б поставити цю дисципліну на вершину важливості. Однак соціологічна наука вимушена була виконувати свої функції за умов відсутності в українському суспільстві сформованої соціологічної культури. Це сталося внаслідок того, що політико-кон'юктурне, а подеколи навіть і відверто упереджене ставлення політичної еліти до соціології, парадоксальним чином передалося у масову свідомість населення.

Якщо соціологія як навчальна дисципліна в цілому вкорінилася, то як офіційний інститут збирання інформації про стан та самопочуття суспільства не набула достатнього авторитету. Попри те, що органи влади, партійні та громадські організації регулярно отримують від соціологічних установ інформаційні, аналітичні й інші матеріали, соціологів дуже рідко залучають як експертів, консультантів чи аналітиків у державні й недержавні структури. Їхні головні фахові здобутки зрештою недостатньо враховуються, коли йдеться про визначення стратегії й тактики розвитку суспільства. Загострення уваги в суспільстві до соціологічних досліджень спостерігається переважно напередодні й під час виборів, референдумів і різного роду конституційних реформ. Відсутність у складі державних структур соціологічних підрозділів опосередковано свідчить про відсутність системності у використанні соціологічної інформації на державному рівні.

Сучасне визнання чи популярність будь-якого явища можливе через ілюстрацію по телебаченню. Однак вкрай рідко помітиш професійних соціологів на екранах телевізорів, коли йдеться не про електоральні орієнтації населення. Очевидно, проблема не лише у самих соціологах, але і в журналістах. За умов політичної нестабільності у висвіт-

ленні суспільних перетворень є більш затребувані політологи. Залишається надія, що потреба на прості пояснення суспільних проблем скоро пройде. Можливо, це пройде разом із зниженням попиту на популізм у самій політиці.

Іншою проблемою є те, що серйозні соціологічні знання не зацікавили бізнесові структури. Адже якщо згадати — найбільш якісні прориви американської соціології відбулися саме через серйозну фінансову підтримку приватного капіталу. В нашому випадку привабливість соціології для представників ділових кіл, очевидно, настане після остаточного розподілу власності. Доведеться звернути свою увагу на проблеми суспільства, оскільки їм та їхнім нащадкам за умов проживання на цій території доведеться не тільки долати проблеми суспільства, а й прагнути його стабілізації, збереження власності та особистої безпеки. Це стосується також додання викликів екологічного й соціального характеру. З приходом цього розуміння правлячі еліти неминуче потребуватимуть наукових методів для справжніх реформ.

Здебільшого соціологія у суспільстві сприймається через призму електоральної соціології. Це, звичайно, формує звужений відбиток всього масштабу соціології. Однак саме ремесло полстерів стало успішно реалізувати функції громадського контролю. Держава і суспільство вже змушені зважати на думку фахових соціологів у разі досліджень громадської думки щодо положень проектів конституційної реформи, геополітичного розвитку тощо.

Той факт, що суспільного визнання набули соціологічні дослідження прикладного характеру, свідчить про перспективність емпіричних обстежень. Однак наявний соціологічний архів використовується незначною мірою. Особливо це стосується унікального моніторингового досліджен-

ня Інституту соціології НАН України, який започаткувала Н.В.Паніна. Якщо простежити за публікаціями з використанням цього дослідження, то величезний пласт емпіричної інформації взагалі не аналізується. Зокрема, фактологічні дані стосовно таких царин життя, як шлюбний статус, користування транспортом, житлові умови, шкідливі звички тощо, залишаються поза увагою скрупульозного аналізу. Хоча інформація стосовно цих сфер була б не тільки корисною, а й цікавою для суспільства. До того ж наявні аналітичні звіти стосовно інших сфер людського життя здебільшого мають поверхневий, соціографічний характер. Це подеколи зумовлює скептицизм навіть серед науковців інших галузей. Бракує застосування серйозних статистичних методів виявлення детермінант цікавих феноменів.

Певні кроки з популяризації соціології можна зробити самим соціологам. По-перше, потрібно чітко відмежувати себе від псевдосоціологічних структур. Слід поновити спроби ініціювати добровільну громадську акредитацію професійних соціологічних фірм у Соціологічній асоціації України. По-друге, потрібно спробувати підвищити рівень соціологічної культури та компетентності громадськості. Дієвим засобом у цьому плані є соціологічна просвіта. Особливо це стосується такого жанру, як соціологічна публіцистика, яка не є достатньо розвинутою. Внаслідок цього бракує елементарної соціологічної просвіти населення, що негативно відбивається не тільки на статусі соціологічної науки в цілому, а й торкається самої можливості опитати людей. Тривожним сигналом є те, що через набридливі електоральні обстеження з кожним роком люди все частіше відмовляють інтерв'юерам. До цього ж додається проблема досяжності респондентів, коли внаслідок безлічі об'єктивних і суб'єктивних перешкод все складніше працювати інтерв'юерами.

Передумови подолання цих негативних тенденцій загалом є, адже соціологія стала обов'язковою дисципліною у навчальних закладах. Це потрібно використати. Однак унаслідок переважання абстрактного, соціально-філософського напрямку у сучасній українській соціології вивчення цієї дисципліни у вищих навчальних закладах переважно має формальний характер. Більше того, робота з студентами та випускниками соціологічних факультетів засвідчує відсутність у більшості з них елементарних знань стосовно методів збирання соціологічної інформації. Очевидно, викладання саме прикладної соціології має недостатній характер, що не дає змоги студентам повною мірою оцінити корисність та практичність цієї дисципліни. Думаю, що можна обмежити викладання загальнотеоретичних аспектів соціології, натомість пріоритетною дисципліною потрібно ставити елементарний курс "Технологія соціологічного дослідження" з обов'язковою польовою практикою – від складання анкети до етапів опитування та аналізу інформації. Це стало б ефективною ланкою майбутньої просвіти населення. Коли б кожен студент побував у ролі як респондента, так і інтерв'юєра, проблема досяжності в опитуваннях у майбутньому мала б не такий гострий характер.

Таким чином, успішність сприйняття соціології суспільством залежить від консолідованої позиції самих соціологів. Це стосується як і поширення соціологічної публіцистики, так і звернення уваги на доступні для сприйняття населенням проблеми суспільного життя. Потрібно зробити ухил у бік прикладного аспекту при викладанні обов'язкового у вищих навчальних закладах курсу соціології.

*Світлана Хутка,
старший викладач
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

**СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО:
ЧИ ПОТРІБНІ ВОНИ ОДНЕ ОДНОМУ?**

*... Нагромадивши ... дурниці, діалектик насуплює
брови, береться за діалектику і надзвичайно
пафосно намагається встановити нам шляхом
силогістичних доведень і те, що дещо виникає,
і що дещо рухається, і що сніг білий, і що в
нас немає рогів, тоді як достатньо, може бути,
протиставити їх живу видимість, щоб
розбити їхній стверджувальний постулат
рівносильним протилежним свідченням з самих явищ.
Секст Емпірик*

Запитання «Соціологія і суспільство: чи потрібні вони одне одному?» кортить зобразити по-різному щонайменше за допомогою знаків пунктуації та інтонування — щоб уникнути очевидного висновку про неможливість однозначної відповіді, враховуючи насиченість вже існуючого відповідного розмислу конотаціями та обертонами (і то поза дискусією на тему «а чи існує ...?»). Якщо ж говорити про пошук моєї власної відповіді, дотепер на правду не завершений і навряд чи принципово скінчений, то ритміка його — доволі синкопова. Тим не менше щодо викладених далі міркувань у межах теми я навряд чи застосовуватиму принцип епохе, скоріше, «... ніщо з того, що буде висловленим, ми не стверджуємо, ніби воно є в усьому так, як ми говори-

мо, але викладаємо розповідально кожну річ відповідно до того, як це нам наразі видається» (Пирр., I 4)⁴⁹.

На тлі варіантів історико-соціологічного оцінювання діяльності авторів різних соціологічних концепцій своєрідно виділяється чин представників різних поколінь Чиказької соціологічної школи: вони не лише сприяли інституціоналізації соціології як власне науки та розвинули нові напрями досліджень, а й спромоглися із часом переконати державних службовців усіх рівнів (від муніципального до федерального) спиратись у прийнятті важливих рішень стосовно тих чи інших питань життя спільноти на ґрунт соціологічних досліджень.

Наразі в Україні кафедра соціології наявна чи не в кожному закладі вищої освіти. Але цінність соціології для суспільства, на мій погляд, визначається не стільки кількістю випускаючих кафедр, скільки рівнем не тільки і не просто залученості кваліфікованих соціологів до прийняття суспільно важливих рішень на всіх рівнях, а такою їх включеністю, що спирається на збереження максимально можливої інтелектуальної автономності та здатності до критики існуючого соціального порядку.

З одного боку, українській професійній науковій соціологічній спільноті це ніби вдається. З іншого ж боку, виглядає ніби так, що має місце чи то втрата, чи то недовершене набуття українськими соціологами в конфігурації публічного простору статусу *intellectuelles engagay*.

Чимало формованих наразі «стратегій соціодицеї» (П'єр Бурдьє) або майже/цілком не потрапляють до поля зору регулярного аналізу в рамках вітчизняної соціології (хоча, безумовно, пляца для таких студій закладається вже

⁴⁹ *Секст Емпирик*. Три книги Пирроновых положений // Секст Эмпирик. Сочинения в двух томах. Общ. ред. А.Ф.Лосева. Пер. с древнегреч. — Т.1. — М.: Мысль, 1976. — 399 с.

здійснюваними окремишними дослідженнями деяких вимірів використовуваних різними соціальними групами «стратегій символічного інвестування»⁵⁰), або залишаються в межах виключно професійної високої дискусії.

Таких «виключених» сюжетів достатньо. Це й колоніально-постколоніальний синдром ставлення до власної традиційної культури та історії, виправдовуваний дещо нафталініними «постмодерним підходом» чи «мультикультуралізмом». Тоді як ґрунтовніший аналіз переконливо демонструє і цінність збереження етики автентичності⁵¹ і справедливості теорема Томаса, і те, що, за словами І. Валерстайна, найзапальніші дебати виникають саме навколо назв народів, а «люди щодня вбивають одне одного через ці питання»⁵².

Це й те, що відносно евентуальними за складом і водночас — за кінцевими інтересами — подібними політичними «елітами» всіх рівнів формуються не просто символічні простори, неймовірно далекі від фактичної історії, а симулякри *n*-го порядку купно з трансгресорами (достатньо навести хоча б перебіг «війн пам'яті» і «паради пам'ятників» останніх одного-двох років у масштабах тільки України). Легітимуючи в різний спосіб «того-хто-при-владній-посаді-немає-значення-як-туди-потрапив» зверхність. Або, наприклад, поступове впровадження механізму забезпечення права легального розпорядження суспільними ресурсами переданням державних посад сливе «за правом наслідування».

⁵⁰ Бурдьє П. Стратегии воспроизводства и способы господства // Бурдьє П. Социология социального пространства. — М. — СПб.: Алетейя, 2005. — С. 104.

⁵¹ Тейлор Ч. Етика автентичності. — К.: Дух і літера, 2002. — 128 с.

⁵² Валлерстайн И. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа // Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. Пер. с фр. под ред. О. Никифорова и П. Хицкого. — М.: Логос, 2004. — С. 82.

Це і таке ключове, як на мене, питання, що обумовлює можливості суспільного самовизначення в цілому — наскільки кожен громадянин усвідомлює й визнає свою роль і можливості у процесах «рекомпозиції пейзажу» соціальних відносин (що складається, зокрема, між підсистемами органів влади та громадянами) і чи можуть трансформації та зміщення, що сталися у моральному плані, сприяти такій рекомпозиції структур влади і структур доступу до різноманітних ресурсів, що сприятиме встановленню відносно справедливого суспільства «складної рівності», характеризованого постійним тиском до максимально можливого зменшення підстав будь-якого домінування⁵³.

Такого роду ситуація, на мій погляд, містить певну небезпеку не тільки для престижу суспільствознавства, а й для суспільства як такої системи, що заснована на принципі кооперації, а не домінування (у чому я приймаю позицію Джона Роулза), що передбачає поширення нашої відповідальності на прийдешні покоління та середовище їхнього існування.

Чому я вважаю відпорність соціології до спроб позбавити її потенціалу незалежної соціальної критики важливою? Тому що соціологічне знання дає змогу висновувати такий собі Логрус загальної траєкторії читання навколишнього — соціального — світу і того, як цей світ може читати себе в діахронному та синхронному вимірах, зважаючи, щонайменше, (1) на те, що кожен окремо читає сам і для себе; (2) певну справедливість апології вченого незнання Миколою Кузанським («...Знаюче незнання, тобто уміння бачити те, що точність бачити неможливо... Знання про неможливість знати»⁵⁴).

⁵³ Рікер П. Множинність рівнів справедливості // Рікер П. Право і справедливість / Пер. із фр. — К.: Дух і літера, 2002. — С. 120–142.

⁵⁴ Николай Кузанский. Апология ученого незнания // Николай Кузанский. Соч. В 2-х т. — Т.2. — М.: Мысль, 1980. — С. 5–32.

«Що робити» з цією «читанкою» — то вже справа вибору серед колізій розмислу та дій. Так троп «відносно чого» — «Річ, яка підпадає розглядові, видається нам тією або іншою за відношенням до того, хто судить і що спостерігається разом» (Пирр., I 167) — не заперечує можливості діяти, не забороняє пізнання, а привертає увагу до контрактності, релятивності, умовності, стверджує вимогу брати до уваги, щонайменше, конвенціональність наявних мовних практик (1) та специфічності сприйняття і розумування людини (що їх пізніше Бекон поіменував «ідолами розуму»). Утім, відповідь на це «що робити» визначається і відповідальністю автора за наслідки своєї наукової роботи, а не завершується проголошенням дотримання альтернативи «наукова об'єктивність/політична ідеологія».

Пафос ролі соціолога і ставлення з боку суспільства до цієї ролі визначається цінністю результатів його роботи як спеціаліста із забезпечення суспільства інструментарієм саморефлексії, самоопису, самокритики і самозміни. І українська соціологія, попри всі дискусії щодо її неіснування-існування, все-таки змогла і може в плані маркування стратегій формування та відтворення способів домінування (зокрема, «маленьких тиранів» на державному = сформованому нашим коштом, у формі опредметненої щонайменше грошовим податком частини наших життєвих сил і часу) здійснити чимало: аналіз процесів деінституціоналізації та аномії⁵⁵; девуалювання автономізації державного бюрократичного поля, зокрема як простору продукування та самовідтворення політико-економічних

⁵⁵ Це багатолітня робота Наталі Паніної, а також Є. Головахи (див. зокрема: *Головаха Є. І., Паніна Н. В.* Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2001. — № 4. — С. 5–22).

відносин «напівпровідникової» (за полюсами «збитки-доходи») напіввласності⁵⁶; дослідження рівня інституціоналізованості громадської думки і позірності того, що наразі іменують нею⁵⁷, і багато-багато інших робіт.

І подальше розгортання потенціалу української соціології за тих умов, що ми в них зараз живемо, може бути плідним саме як «витягування на світло усього, що приховується і за доксою — безпосередньою співучастю власне з історією, і за алодоксією — хибним упізнанням, заснованим на непізнаному відношенні між двома історіями, прихиляють до упізнання себе в іншій історії — в історії іншої нації чи іншого класу, історичне дослідження озброює нас засобами істинного усвідомлення чи, навіть більше, істинного самовладання»⁵⁸. Іншими словами, ідеться про можливість для соціології бути інструментом спростування форм домінування та несправедливості в суспільстві поза використанням класичних категорій марксизму. Інакше — занепад критичної активності, коли власне феномен критики ставиться під запитання внаслідок його соціальної неефективності. Тоді як уже навіть спроможність тематизувати ефекти аллодохія стає кроком у забезпеченні передумов перетворення громадян на дійсних суб'єктів своїх слів і дій.

На мій погляд, хист і мистецтво бути соціологом якраз і дозволяють опанування таким рівнем ауторефлексії, що

⁵⁶ Хмелько В. Є. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. - №1. — С. 5–23.

⁵⁷ Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия. — К.: Наук. думка, 1993. — 136 с.; Оссовський В.Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. — 137 с.

⁵⁸ Бурдые П. Мертвый хватает живого // Бурдые П. Социология социального пространства. — М.; СПб.: Алетейя, 2005. — С.145.

уможливорює не тільки адекватне збалансування власної позиції науковця та відповідального громадянина, а й забезпечення, на тому чи іншому рівні, суспільства інструментарієм ауторефлексії стосовно символічного детермінізму та звільнення на цій основі від практик евентуально чи цілеспрямовано впроваджуваної та легітимовуваної невинуватої зверхності за будь-яким критерієм – від кольору шкіри до «класовості».

Відкритість і дисипативна нерівноважність системи соціальних стосунків та сучасний рівень розвитку комунікацій дає можливість – кінець-кінцем, спрацьовує навіть flashmobbing – практично кожному [соціологу і/як громадянину] ставати «дивним атрактором» процесу розвитку можливих методів оптимізації ефективності інструментів впливу громадськості на процеси суспільної самоорганізації (зокрема, на державні інституції як підсистему системи саморегуляції суспільства). Усе ж таки соціальний світ є достатньо інтелігібельним.

Навіть зважаючи на можливу правдивість того, що «ясного знання жодна людина не мала й ніколи не матиме, // Щоб торкнутися богів і всіх згаданих ... речей; // А якщо десь у кінці вона натрапить на досконале казання, // Сама вона про це не знатиме; проте всім щось трохи здасться» (Ксенофан), варто спробувати. Щоби не повторювались ситуації перебування «наодинці з людьми, котрі по тебе прийшли», соціолог не має права нехтувати можливістю здійснення статусу *intellectual engagé* із усією відповідальністю, котру цей статус передбачає.

Розділ III

НАТАЛІЯ ПАНІНА: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

*Олександр Стегній,
доктор соціологічних наук,
Інститут соціології НАН України*

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ

З Наталією Вікторівною я познайомився у травні 1990 року в новоствореному Центрально-Українському відділенні Всесоюзного центру вивчення громадської думки, який тоді очолював М.Чурилов. Відразу ж помітив, як прискіпливо і відповідально ставиться Наталія Вікторівна до виконання поставленого завдання. При цьому вона намагалась отримати оцінку своєї роботи і від колег. В той уже далекий час вона готувала статтю для однієї з київських газет і звернулась з порадою до мене, як краще пояснити широкому загалу читачів результати проведеного опитування. Такий підхід мене зворушив і водночас збентежив, оскільки мій мізерний досвід навряд чи міг би допомогти зробити той матеріал кращим.

Висока планка моральної й професійної відповідальності була притаманна Наталії Вікторівні усі роки, які мені довелося з нею працювати. Ця риса характеру і водночас способу життя створювала неабиякі труднощі. З одного

боку, надвисокі вимоги до самої себе, а з іншого – до всіх ближніх у професійному середовищі. Тому відверто мушу сказати: мені теж було складно.

Пам'ятаю той день, коли прийшов почути поради щодо мого тексту майбутньої індивідуальної монографії, за якою я мав захистити ступінь доктора соціології. Моя книжка була присвячена проблемам соціології довкілля, зокрема темі інституціоналізації екологічних інтересів. У своєму тексті я докоряв класикам соціології за їх недостатню увагу до екологічної складової соціальних відносин і суспільного розвитку. Реакція Наталії Вікторівни була жорсткою. Вона стала на захист фундаторів класичної соціології й олівцем на полях однієї зі сторінок написала *“Не смейте оскорблять классиков”*. Не важко здогадатися, що розмова в той день була важка і зовсім не приємна для мене. Але пройшов тиждень, і я почув: *“Я в прошлый раз всплыла, не обращайтесь на это внимание”*. Проте виховний момент тієї розмови щодо подолання юнацького максималізму й неповаги до визнаних авторитетів мав свою дію.

Наталія Вікторівна розуміла мої труднощі, пов'язані з відсутністю належної соціологічної підготовки після закінчення історичного факультету Київського державного університету імені Т.Шевченка, називаючи історію *“достаточно спекулятивной наукой”*.

Обрана мною екологічна проблематика в соціології знаходила відгук у Наталії Вікторівни. Я відчував її підтримку після затвердження теми моєї дисертаційної роботи, але в наших дискусіях постійно переймався пошуком власне соціологічного, пам'ятаючи пересторогу свого наукового консультанта про неприпустимість скочування до публіцистики.

Вона відчувала неудаваний інтерес до екологічної ситуації в Києві, цікавилась діяльністю тих громадських еко-

логічних організацій, які діяли на території столиці. Невипадково загроза знищення зеленого скверу недалеко від свого помешкання на вулиці Чкалова викликала її бурхливу реакцію і спонукала провести соціологічне опитування та опублікувати його результати в київській пресі.

Наталія Вікторівна поєднала в собі непоступливу принциповість та людяність і чутливість. Так, після суворого і прискіпливого обговорення третього варіанта мого тексту вона раптом спитала про моїх дітей і виявила бажання подивитись їхні фотографії. Згодом ми неодноразово обмінювались своїми враженнями щодо виховання дітей. Можна згадати такі проблеми, як використання мобільного телефону дітьми молодшого шкільного віку, комунікація дітей в умовах білінгвізму. Мої діти досить довго бавились з величезним іграшковим рожевим зайцем, який подарувала Наталія Вікторівна.

Принциповою Наталія Вікторівна залишалась до кінця свого життя. Моя остання зустріч з нею була показовою щодо цього, коли постало питання про чітке дотримання мною авторських прав під час оприлюднення даних моніторингового дослідження “Українське суспільство”. Мушу визнати, що саме Наталія Вікторівна однією з перших в Україні неухильно дотримувалась міжнародних стандартів авторських прав у царині соціологічних досліджень. Це насамперед стосується авторства формулювання запитань соціологічної анкети, позаяк вони виконують функцію індикаторів соціологічного виміру соціальних явищ і феноменів.

Для мене особисто цілком логічною є ініціатива про присвоєння ім'я Наталії Вікторівни Паніної Інституту соціології НАНУ. Можливим аргументом на користь іншої точки зору може стати твердження про гідних людей, які були фундаторами цього наукового закладу. Справді, в

Інститути є гідні люди, але водночас існують переваги, при-
таманні лише Наталії Вікторівні.

Йдеться насамперед про незмінне багаторічне методич-
не керівництво і методологічний супровід *загальноінсти-
тутського* проекту “Українське суспільство”. Саме загаль-
ноінститутського проекту, а не планової теми свого відділу.
Саме цей проект став іміджевим для Інституту соціології
НАНУ під час ознайомлення вищих посадових осіб та
інституцій з його діяльністю. Саме цей проект отримав ви-
соку професійну оцінку за кордоном нашої країни і дозво-
лив Інституту налагодити наукові контакти з іноземними
колегами. Варто лише згадати про Девіда Лейна, професора
Кембриджського університету, якого саме знайомство із
даними моніторингу спонукало до багаторічної співпраці
з Інститутом. Працюючи над цим проектом і перебуваючи
з відпустці, Наталія Вікторівна передчасно пішла з життя.

Іншим вагомим аргументом є активне просування
Н.В.Паніною вітчизняної соціології в західний науковий
світ. Разом зі своїм чоловіком і колегою Є.І.Головахою
вона відкрила для соціальних дослідників Західної Євро-
пи і США креативність соціологічної думки нашої країни.
На противагу цьому більшість визнаних в Україні соціо-
логів старшого покоління залишились відомими лише в
межах національної соціологічної спільноти.

І нарешті, варто згадати її вболівання за майбутнє вітчиз-
няної соціологічної науки. Достатньо згадати про її участь
в експертизі якості підготовки, проведення і презентації
результатів Національного екзит-полу 2004 року після ре-
зонансного конфлікту в соціологічному середовищі. Мрія
Наталії Вікторівни Паніної про підтримку молодих соціо-
логів знайшла своє втілення у проведенні з 2007 року кон-
курсу на звання кращого молодого соціолога року із вру-

ченням грошових премій і пам'ятних золотої та срібних медалей. Даниною шани є і факт створення Соціологічного центру імені Н.Паніної, до складу конкурсної комісії якого увійшли визнані соціологи з різних куточків України.

*Вадим Скуратівський,
доктор філософських наук,
Київський національний університет
театру, кіно і телебачення
імені І.К.Карпенка-Карого*

ШЛЯХ ДО СОЦІОЛОГІЇ

Шановне товариство, я дуже дякую, що ви тут зібралися під оцим дахом заради Наталії Вікторівни.

У мене особливе ставлення до соціології. Коли мені було десять років, я, будучи сільським школярем, відкриваю Джека Лондона – оповідання «О пользе сомнений» – про соціолога, який працює над книгою «Если бы Иисус Христос явился в трущобы Нового Орлеана». То я питаю свого вчителя, який пройшов через Соловки, колишнього петербуржця: «*Леоніде Івановичу, а хто це такі – соціологи?*». А він каже: «*Ну это люди, которые не совпадают с марксизмом-ленинизмом*». Це – розмова 1952 року. А потім проходить деякий час, і раптом виявляється, що нібито у нас уже є соціологія. Може, десь у 50-х, 60-х роках ця сама лексема. І серед іншого виявляється, що вони є навіть у Києві. При всій тодішній повазі до історичного матеріалізму, до деяких його відповідальних постулатів я думав, що це якась імітація. А тут інформація з іншого боку. Розумієте, я – студент романо-германського факультету – читаю Бьоля, а в нього герой однієї повісті займався «со-

циологией грубошерстных пальто». Думаю: що ж це таке, немає, мабуть, такої науки. І раптом у кінці 60-х – на початку 70-х років з’являються перші номери «Філософської думки» і я вже бачу перші роботи наших соціологів. Одверто кажучи, я їм не дуже повірив. І я повірив у соціологію тільки тоді, коли зустрівся з добродієм Головахою і з Наталією Вікторівною. Мені раніше видавалося, що соціологія – це наука, яка, напевне, може дуже комфортно існувати в комфортних стабільних суспільствах. А яка соціологія може бути на початку 1990-х, коли, умовно кажучи, дах поїхав? Я як поет пишу сюрреалістичні поеми, а інший опис цього суспільства, як мені видавалося, – неможливий. І раптом виявляється, що у Наталії Вікторівни є аналітичний ключ до всього цього. Один із героїв «Гамлета» казав про Гамлета: «В этом безумии есть своя система». А з другого боку, сам Гамлет колись сказав: «*Есть честный метод*». Так річ у тім, що у Наталії Вікторівни, як виявилось, вже тоді був оцей самий метод, і водночас у цьому безумстві, якому вона присвятила спеціально монографію, як виявилася, є певна система. І я їй за це дуже вдячний.

На початку 90-х я розповідав Наталії Вікторівни і Євгену Івановичу про те, як пані Федотова – московська професорка, яка займалася соціологією розвитку, – читала курс стажерам у Московському університеті, серед яких був і студент з Буркіна-Фасо. Він постійно посміхався і на запитання: «Чому посміхаєтесь?», відповів: «*А мы в Буркина-Фасо решили не развиваться*». І мені видалося суспільство, яке нібито не розвивається, а вслід за ним – наше комуністичне суспільство 1950–80 років. А з другого боку – суспільство, що ми з ним мали справу в 1990-х роках, можна сказати, поза соціологією. Тому що, по-перше, її не дозволять, а, по-друге, як це все описувати? А Наталія

Вікторівна все це описувала. І раптом я побачив людину дуже сильного інтелекту. І раптом я побачив людину, дуже далеку від ліричної істерики, яка дала дуже точне описання того, що трапилося з цим світом десь від перших годин Чорнобиля і закінчуючи десь початком цього тисячоліття.

Я думаю, що майбутні історики, коли вони будуть працювати над загальною ретроспективою української історії саме цієї доби, вони обов'язково в першу чергу будуть звертатися до таких робіт, а не до політичних протоколів і поведінки тих чи інших політичних партій. Це справді дуже цікаво для психіатра, для психопатолога... Але ми маємо з вами постать соціолога, який у дуже відповідальний історичний час, коли здавалося, що цей час і простір перетворилися на броунівський рух, необхідним чином знайшов ключ до тих явищ. Виявляється, у цих явищах усе ж таки є певна структурність, а якщо є певна структурність, то всі явища можна вже лікувати. Але для цього треба було бути, звичайно, особливою людиною, бути з особливим характером.

Ми перебуваємо в трагічній ситуації, тому що авторська культура в Україні зникає. Великий Адорно встиг помітити цю проблему у зв'язку з композиторами кінця 60-х років, композиторами-авангардистами. Я вважаю, що має бути інша прикладна соціологія. Це соціологія взаємозбереження. Ставтеся один до одного добре, допомагайте одне одному. Якби на повну силу працювала ця сама соціологія самозбереження, то, можливо, Наталія Вікторівна була б з нами. Тож давайте принаймні будемо опікуватися нащадками Наталії Вікторівни і її спадщиною.

*Маша Міщенко,
УНІАН, [http://www.unian.net/
ukr/news/news-225461.html](http://www.unian.net/ukr/news/news-225461.html)*

ЧИТАННЯ ПАМ'ЯТІ НАТАЛІЇ ПАНІНОЇ ЗБИРАЮТЬ ВІДОМИХ СОЦІОЛОГІВ ЄВРОПИ

10 грудня 2007 року у Києві відбудуться Перші соціологічні читання пам'яті видатного українського ученого-соціолога Наталії Паніної – однієї з творців сучасної української соціології, першої української жінки – чие ім'я за одностайною ініціативою Вченої ради запропоновано присвоїти національному науково-дослідному інституту – Інституту соціології НАНУ. Цю ініціативу підтримали соціологічні наукові співтовариства Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Луганська, Москви, Будапешта, Берліна, Нью-Йорка, Лондона, Гарварда, Амстердама. Не дивно, адже в резюме Наталії Вікторівни десятки спільних проєктів з кращими університетами світу.

Як і більшість журналістів, «зіпсованих» роботою у виборчих штабах, я звикла думати, що соціологія – це такий додатковий інструмент, яка допомагає переконати виборця, що твій кандидат кращий, ніж його суперник. Знайомство з ученими, які легко говорять про складні речі і щедро діляться своїми напрацюваннями, робить наше розуміння глибшим, а публікації точнішими і цікавішими. Наталія Вікторівна була саме таким ученим. Завдяки її дослідженням багато моїх колег усвідомили, що соціологія – це не тільки супровід передвиборної кампанії, це – знання про суспільство. До пульсу суспільства Наталія Вікторівна прислухалася пильно.

Перша робота, яка принесла їй популярність в Америці, – «Міф про радіофобію» (у ній Наталія Паніна, спираючись на проведені дослідження, звинуватила владу і її придворних учених у тому, що за діагнозом «радіофобія» вони приховують реальну правду про стан людей, що пережили Чорнобильську катастрофу). Остання її доповідь «Український профіль на європейському фоні» була прочитана на міжнародній конференції вже її колегами. У ній Наталія Вікторівна повинна була розповісти про особливості розвитку демократії в Україні.

Ще був серйозний моніторинг українського суспільства. Багаторічні дослідження тенденцій розвитку українського суспільства (за єдиною системою показників – 170 ознаками), що проводилися під її керівництвом, серйозно доповнювали дані держстатистики. А результатами цих досліджень користуються політики всіх гілок влади, журналісти, вітчизняні і західні дослідники.

Наталія Паніна не брала участі у виборах, хоча пропозицій, починаючи з 1994 року, вона отримувала немало. Вона вважала, що як тільки соціолог починає співпрацювати з політиком, він стає заручником політиків, і в жертву цьому приноситься і наука, і професійна чесність. Вона створила «Кодекс професійної етики» для наших соціологів, що увібрав найкраще з аналогічних зведень правил, що існують у європейських країнах. У 2004 році в період президентської кампанії, під час відомого соціологічного скандалу, коли соціологи виявилися втягнутими у політичний процес, через пресу звинувачуючи одне одного в продажності, Наталія Паніна виступила зі статтею, в якій написала: «Проблематика називається не «соціологія і політика», а «політика і політика, і ще раз політика». Тоді Наталія Паніна подала у відставку з поста голови комісії з професійної етики

Соціологічної асоціації України, в черговий раз підтверджуючи свою репутацію «совісті української соціології».

Наталія Паніна була однією з творців першої національної опитувальної мережі (для необізнаних пояснюємо – без своєї мережі підготовлених інтерв'юєрів будь-яке соціологічне дослідження – профанація. – *Авт.*), розробляла цілу низку наукових напрямів, пов'язаних із вивченням суспільних процесів.

Соціологічний науковий світ тісний. І раптова смерть Наталії Паніної просто потрясла його. Спогади західних і вітчизняних учених про Наталію Вікторівну – не тільки сухий перелік її монографій і статей, це теплі слова про проникливого дослідника і блискучу інтелектуалку.

10 грудня вшанувати її пам'ять приїдуть до Києва президент Європейської соціологічної асоціації Клер Уоллес (Велика Британія), керівник Центру досліджень з соціальних наук ФРН Георг Турн, президент Соціологічної асоціації України, ректор Харківського університету Віль Бакіров, провідні соціологи України.

Під час читань відбудеться презентація першого в Україні багатотомного підписного академічного видання праць вченої – Н.В.Паніна «Вибрані праці з соціології».

Наукове видання

**СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ**

Матеріали міжнародних соціологічних читань
пам'яті Н.В.Паніної

(українською мовою)

За науковою редакцією *Є.І.Головахи* та *О.Г.Стегнія*
Упорядники *Т.Я.Любива* та *Д.С.Кравцова*

Відповідальна за випуск *Т.Загороднюк*
Редактор *Л.Тютюнник*
Коректор *Н.Мельник*
Комп'ютерна верстка *І.Данилюк*

Підписано до друку 07.11.2008 р. Формат 70x100/32. Папір офс. № 1.
Друк офсетний. Ум.др.арк. 6. Замов. № . Наклад 300.

Видруковано з оригінал-макета, виготовленого в комп'ютерному комплексі
Інституту соціології НАН України. 01021, Київ-21, вул. Шовковична, 12

Видавництво "Стилос" 04070, Київ-70, Контрактова пл., 7
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 150 від 16.08.2000 р.)

Надруковано ТОВ "Поліграфічний центр "Фоліант".
04176, Київ-76, вул. Електриків, 26.
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)

ПЕРШІ МІЖНАРОДНІ ЧИТАННЯ ПАМ'ЯТІ Н.В. ПАНІНОЇ У ФОТОМАТЕРІАЛАХ

НАША РЕКЛАМА

Сучасна технологія опрацювання й аналізу даних соціологічних і маркетингових досліджень — OCA New Line

Серед усіх завдань, що їх необхідно розв'язувати в процесі проведення маркетингового або соціологічного дослідження, одним із найбільш трудомістких та складних є *опрацювання й аналіз даних*.

Ця робота передбачає непрості операції із великими обсягами інформації (опитування тисяч респондентів, спостереження за сотнями торгових точок упродовж року тощо), а також застосування статистичних методів аналізу інформації.

Інструментарій, застосовуваний для цього, передбачає такі основні характеристики:

- забезпечувати можливість простого розподіленого ведення зібраної в процесі проведення дослідження інформації;
- уможливити здійснення автоматичного логічного контролю отримуваної інформації;
- надавати можливість селекції даних за довільними вимогами та обмеженнями на наявну інформацію;
- мати механізми перетворення даних;
- мати широкий спектр можливостей статистичного аналізу даних;
- уможливити експорт-імпорт даних у формати інших популярних програмних пакетів.

Крім основних характеристик конче важливими, особливо в наш час, є такі вимоги до технологій опрацювання й аналізу даних:

- робота з масивами нестандартної структури, такими як трекінгові або щоденникові дослідження;
- можливість роботи в реальному часі з масивами даних, що мають сотні тисяч об'єктів дослідження;
- прості й зручні для фахівця з опрацювання даних механізми перетворення даних;
- простий і зрозумілий для фахівця з аналізу даних інтерфейс;
- автоматизація підготовки звітів складної структури з можли-

Наша реклама

вістю автоматичної побудови готових звітів на підставі нових даних;

- можливість простого імпорту результатів (таблиць, графіків, схем, карт) у стандартні оболонки MS Office;
- можливість статистичного аналізу даних, отриманих за допомогою різних технологій (незалежність від форматів даних);
- уведення даних за допомогою різноманітних пристроїв (телефон, “надолонні” комп’ютери тощо).

На сайті <http://www.osa.com.ua> подано одну з небагатьох відкритих технологій опрацювання й аналізу даних маркетингових і соціологічних досліджень, якою можуть користуватися соціологи та маркетологи в Україні — OSA New Line.

Робота над програмними технологіями опрацювання даних OSA триває від 1989 року. Нині ці розробки використовують у різноманітних сферах, пов’язаних зі збиранням та опрацюванням даних. Це, зокрема, проведення соціологічних, маркетингових досліджень різної складності (як кількісних, так і якісних), аналіз баз даних, отримуваних компаніями від торгових представників, впорядкування роботи з клієнтами (CRM) та багато чого іншого.

Увесь цей час автори технології OSA брали участь у проектах різного спрямування та складності зі збирання й аналізу даних (від фокус-груп до загальнонаціональних екзит-полів). Завдяки цьому головною метою розробки стало створення продукту, зрозумілого і зручного для кінцевого користувача, що максимально полегшує йому маніпуляції із даними та обчислення. Наприклад, створено можливість виведення таблиць і графіків, отримуваних у результаті обчислень, одразу в MS Excel або MS Power Point — найпопулярніші й узвичаєні нині програми для роботи з таблицями та звітами. Розроблено систему побудови інтерактивних графічних звітів. Реалізовано можливості для роботи з анкетами, що мають складну структуру.

Крім інтуїтивно зрозумілого інтерфейсу програми, що становлять цю технологію, включають елементи експертних систем,

Наша реклама

які допомагають аналізувати дані й попереджають людину про хибні дії.

ОСА є цілком вітчизняною розробкою. А відтак усі її складові програмні продукти й методичні матеріали немає потреби перекладати.

Компанія Бюро статистичного аналізу забезпечує супровід усіх програмних продуктів, консультує користувачів щодо проведення досліджень і аналізу даних, надає можливість безкоштовного отримання найостанніших версій програм упродовж усього терміну обслуговування.

Крім того, Ви завжди можете поспілкуватися безпосередньо з розробниками, звернувши їхню увагу на те, як можна доопрацювати наявні продукти. Автори завжди цінують ідеї користувачів з поліпшення програм, адже саме вони найчастіше сприяють виникненню найбільш цікавих і затребуваних розробок.

Пам'ятайте, правильний вибір програмного забезпечення допоможе Вам не лише пришвидшити і спростити роботу, а й заощадити кошти, бо всі ці розробки значно дешевші за західні аналоги.

Автори технології ОСА New Line :

Горбачик Андрій Петрович, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник ІС НАНУ, в.о. завідувача кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології й психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Горбачик Олексій Андрійович, аспірант кафедри соціології Національного університету "Києво-Могилянська академія".

За додатковою інформацією звертайтеся до **Наталії Олександрівни Гасаненко**, (info@osa.com.ua), тел.: 8-067-402-38-71.